HERCZEG FERENC
EMLÉKEZÉSEI

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT.
KIADÁSA

A VÁRHEGY

ELŐSZÓ

— Állj, ki vagy?
— Jóbarát.
— Ember?
— Nem, költő.

Sardanapal király teljes rokonszenvemet bírja. Mikor búcsút mondott az életnek: máglyára rakta drágaságait, műkincseit és asszonyait, azután magával együtt elégette. Ez igen jó gondolat volt. Ha a Föld szállóvendége visszautazik ősei honába, akkor ne feledje itt a poggyászát. Abból csak rendetlenség lehet. A drágaságok holnap úgyis devalválódnak, a műkincsek pedig kiesnek a divatból és belekerülnek a ninivei palota vendégszobáiba. Ahol azután az átutazó szatrapa ráakasztja a vadászkulacsát arra az Asztarte szoborra, amely előtt egy Sardanapal térdepelt,

De az asszonyok? Csakugyan tűzbe vessük őket? Föltétlenül! El kell belőlük hamvasztani mindent, ami egyedül Sardanapal királyé volt. Ami azonfelül megmarad, az elég lesz arra, hogy még ötven esztendeig ülhessenek a bridge-asztal mellett,

Ha én így érzek, akkor miért írok visszaemlékezéseket? Mert nem vagyok Sardanapal! Ő ember volt, én költő vagyok. A költő pedig egy életen át szilánkokra tépi és szétszórja magát a szélben. Amíg egy papírrongy marad az írásaiból, addig az orra, a füle, a szeme tovább folytatja földi bolyongását. Hol tudná ő magát megint összeszedni?

Ez a könyv arra való, hogy némi rendet teremtsen a visszamaradó alkatrészeim közt. Mert azt még sem óhajtanám, hogy egy epigon kimutassa a hüvelykujjamról, hogy az orrom volt.

De nem volna jobb ezt a munkát más íróra bízni? Nem! Írtak már rólam könyvet. Művelt, igazságszerető és jótollú írók is. Valahányszor fellapoztam egyet, mindig egy ember lépett ki belőle. De az nem én voltam, hanem maga a szerző, aki az én álarcomat viselte. Az arca néha az enyém volt, de a lélek mindig másé. Mert a könyvíró is költő, a költő pedig olyan mutatványos, aki a vásári bódéjában önmagát mutogatja.

A lírikus a közönség előtt vetkőzik és ha apollói termete van, akkor nincs is ebben szégyen. Szemérmetlenség: a rútság meztelensége. Az elbeszélés, a dráma: álarcosbál, ahol minden hímnemű és nőnemű dominó alatt maga a szerző rejtőzik. A manchai lovag: Cervantes; Mefisztó: Goethe; az aranyember: Jókai. Romeo pedig Shakespeare, Julia is ő és ha véget ér az athéni mesteremberek komédiája és Gyalu az asztalos kidugja fejét az oroszlán kócsörénye alól, akkor megtudod, hogy az oroszlán is Shakespeare volt.

Kis Pál vagy Nagy Mihály nekiül, hogy könyvet ír rólam. És önmagáról ír. És minél több rokonvonást talál Kis Pál maga közt és köztem, annál kedvezőbb lesz az ítélete és minél ellentétesebb a természetem Nagy Mihályóval, annál erősebb lesz a meggyőződése, hogy nem vagyok olyan, amilyennek lennem kellene. Ha megdícsérnek, akkor úgy látom, mintha Kis Pál a tükör előtt kellemeztetné magát; ha pedig lecsepülnek, akkor az a benyomásom, hogy szegény Nagy Miska meghasonlott önmagával.

Én tehát magam írom a könyvemet. De a hiúság? Hihető-e, hogy költő, azaz születésétől fogva hiú ember, meg fogja magáról írni az igazságot? Az egész igazságot ott is, ahol az reá nézve egy cseppet sem hízelgő?

Nem, ez csakugyan nem hihető. Nem hihető, de nem is szükséges. Nem szükséges, mert én annyit hazudhatok, amennyit tudok, azért a hazugságomban is én leszek benne, mást mint önmagamat hazudni nem tudok. Az eseményeken lehet változtatnom, de magamon nem. Egy madár nem képes arra, hogy önmaga fölé repüljön. Hiszen Háry János egyéni igazsága éppen a hazudozásában van. Én azonban nem is akarok hazudni, bár lehet, hogy nem fogok mindig igazat mondani.

Hogy egészen őszinte legyek: van még egy okom, amely az írógép elé ösztökél. Érdekel és vonz a gondolat, hogy egyszer álarc nélkül üljek szembe olvasóimmal. Persze, tudom, hogy minden demaszkírozás veszedelemmel jár. De a veszedelem az enyém, az olvasóé a hálám és rokonszenvem.

Herczeg Ferenc

I

Hangok. A tavaszi szélben elfoszlott, az őszi alkonyon újraéledt hangok. Nem tudom, honnan jönnek, talán a vér mélységeiből. Felzsonganak, mint a tengerbe süllyedt város harangjai.

A házunkhoz közel van a nagy gót templom, melyet Hoffmann nagyapám épített. Angeluszkor fölriadnak csipkés tornyaiban az ércmadarak és lelket rázó dalt énekelnek a vonuló felhőknek.

Tavaszi égbolt, balzsamos és csillagos. A Várhegy
mögül kíváncsian kél föl az óriási holdtányér. Hallom a
kaszárnya felől a takarodó vontatott futamát. Az elkerül:
hetetlen végzet, a mulandóság melancholiája zsibbasztja
meg a gyermek szívét.

Millió béka szól a várost övező nádasokban. Millió
hang méla búgássá tömörül és komoran világító, lágy felhőként
ül a láthatáron. Valami misztikus zsinat az, hol
apró, fekete démonok kuruttyolva gúnyolják az embervilág
hiú nyüzsgését.

Barnapiros éjjel van a hálószobában. A szomszédban
édesanyám zenélő órája muzsikál aranytücsök lágy cirpelésével.
Egy morzsányi kis nő, tiroli kalappal, abroncsos
szoknyában, — honnan veszi magát minden este? —
szélsebesen táncol a szempillámon.

És egyszerre szörnyű hördülés rázza meg a házat a
pincéig. A verseci mennydörgés! Nem, nem képzelődés,

bizonyára a hegyfal az oka, hogy sehol a világon nem
bömbölnek oly királyian a felhőoroszlánok, mint otthon!

Első emlékem, amellyel öntudatos életem kezdődik: a
verés, amit édesapámtól kaptam. Téli reggel volt, a nagy
vaskályha olyan buzgón dohogott, mint a gőzmozdony,
amely a következő pillanatban már világgá fog rohanni.
Zsuzsi néni gyertyafény mellett mosdatott, én a nagy
tálban álltam és bőszülten visítottam.

— Ne ríjon, úrfi, mert kijön a tekintetes úr és meg-
veri!

Ő minden gyereket magázott, a fiúkat úrfinak, a nővéremet
kisasszonykának címezte.

Én azonban még dühösebben fújtam a harsonát. Közben
édesapám ajtaja felé sandítottam, hogy nyílik-e már.
Csábított és szédített a tudat, hogy az ajtó mögött egy
álomszerű veszedelem tanyázik, amelyet én ki tudok
onnan csalni. Rettenetesen féltem tőle, de a sárkányidéző
arcátlanságom későbbi éveimben is csiklandozott és nem
egyszer tudatosan zúdítottam magamra olyan veszedelmet,
amelyről biztos volt, hogy nem bírok vele.

Azon a téli reggelen tehát addig bömböltem, míg
csakugyan fölpattant az ajtó és mivel Zsuzsi néni, a dadák
gyöngye, magához ölelt és meg akart védeni: az ő két
karja is piros lett az eltévedt ütésektől.

Én akkor két éves voltam. Ha szokatlan is, mégis
igaz, hogy emlékeim mécsese belevilágít életem első hónapjaiba.
El tudnám mondani, milyen sorrendben jelentek
meg bámész szemem előtt a külvilág első képei. Egy
ökölnyi Kolumbus fölfedez magának egy új világot.

Emlékszem, mikor a verseci pályaudvaron először lát-

tam induló vonatot. A kocsi ablakain kinéző embereket

festett mellképeknek néztem, amilyenek otthon lógtak a falon és igen csodálkoztam, mikor búcsúzóul a keszkenőiket lengették. Takarítás folyik, gondoltam, a törlőrongyokat rázzák.

Árra is emlékszem, hogy gyakorlatlan szemmel arasznyi játékszernek néztem a verseci hegytetőn álló templomot. Zsuzsi néni ideígérte nekem: ha jó lesz az úrfi, fölmegyünk érte és lehozzuk a piaci szatyorban. Én azontúl jogot formáltam a templomra és nagy volt a kiábrándulásom, mikor később meggyőződtem, hogy ez a játékszer nem fér bele a szatyorba.

Mily tudatlanok a felnőttek a gyermek dolgában! Egyikük sem gyanította, hogy a kisbaba figyel és gondol-kozik.

— Itt a kenőasszony, — így hívták a masszírozónőt, — mindenki menjen ki, de a csöppség itt maradhat.

A csöppség én voltam. Ott ültem egy kis lábzsámolyon és azóta egy életen keresztül magammal viszem Toncsi néni megmasszíroztatásának részleteit. Toncsi néni a nagyanyám nővére volt. Jobban szeretném, ha akkor kivittek volna a többivel együtt.

Egy kép, száz közül egy. A szüleimmel künn voltunk Guszti bácsi pusztáján. A kaszálón, az eperfa-erdő szélén, pokrócot terítettek a gyöpre és a társaság odatelepedett. Később a felnőttek és a nagyobb gyerekek az erdőbe mentek, engem egy időre egyedül hagytak a pokrócon. Egyszerre legelésző nagy madarak csapatja közeledett. Az én akkori mértékemmel mérve: akkorák voltak, mint ma egy zsiráfcsorda. Tempósan körüllépkedtek, szúrós szemmel nézegettek, közben haragosan büfögő hangokat adtak,

én pedig vacogtam a félelemtől. Mire a társaság visszajött, a túzokcsapat elrúgta maga alól a gyöpöt és fölrepült.

*

Három esztendős voltam, mikor meghalt Hoffmann nagyapám. Ő megjósolta nekem, hogy híres festő leszek. mert egyszer krétával egy ludat rajzoltam a fekete szekrény ajtajára. Nem volt közönséges lúd, hanem olyan, amely hátranéz. Az öregúr iskolai táblát szerzett, azt a padlóra állította hogy hozzáférjek. A sok dolga mellett is ráért utánanézni, hogyan "dolgozom" és néha a könnyezésig nevetett az alkotásaimon. Reám nézve az lett a jóslat következménye, hogy tizenhat éves koromig csökönyösen botorkáltam Leonardo da Vinci nyomdokain. Az irodalomhoz csak akkor kanyarodtam át, mikor a gimnáziumi önképzőkör megkoszorúzta "époszomat."

Nagyapám hirtelen halt meg, alig volt több hatvannál. A temetését fejedelmi gyászmenetté avatta a koldusok és nyomorékok fakó csapatja, amely a koporsója után bicegett és ballagott.

Mikor a ravatalon feküdt, édesapám a karjára emelt és azt mondta: Nézd meg jól, sohasem fogod többbet látni! Olyan jól megnéztem, hogy ma is magam előtt látom.

Hegyesre pedert bajusz, a balfülében aranylencse, az összekulcsolt két keze szeplős. Mikor évek múltán szóba került, hová is lett nagyapa hímzett, barnabársony házi-sapkája, én meg tudtam mondani, hogy vele temették.

Volt az öreg úrnak egy vágya, amely sohasem teljesülhetett: le szerette volna magát fotografáltatni unokái körében. Mivel azonban az unokák kétfélék voltak: verseciek és pancsovaiak és egymással szemben ellenséges indián törzsekként viselkedtek és mivel az akkori technika

15

hosszú exponálást követelt, a felvételekből sohasem lehetett kép.

*

Édesapám gyógyszerész volt. A szülőházam a Templom-utcában állott. Nagyon régi, kedves házacska volt. Mi a patika mellett laktunk. A verseci patikáknak nagy forgalmuk volt, akkoriban kezdték csak szárítani a mocsarakat és sok volt a malária, amit háromnapos hidegnek neveztek és amelyért az esti ködöt és a kútvizet tették felelőssé. A. verseciek már nem igen kapták el, de annál inkább a falusi nép és hetivásár napján megszokott kép volt az olyan vidéki ember, aki a subájában vacogva ül az idegen ház kapujában és várja, míg elmúlik a rohama. A legkelendőbb orvosság a kinin volt. A gyógyszerészek nagyban hozatták és mivel az ára állandóan hullámzott. spekulálni is lehetett vele.

Két nagy udvara volt a házunknak; a hátsóban volt az istálló és a nagy kukoricagóré, amelyet mi hombárnak neveztünk. Ifjúságom romantikus emlékei nagy részben ehhez a lécpalotához fűződnek, amely nekünk játszóhelyünk, sokat vívott fellegvárunk, színházunk és veszély idején búvóhelyünk volt.

A házunkban két éjjeli rém tanyázott, azokról a szülők nem tudtak, de annál többet én, aki úgyszólván az impresszárió tisztét töltöttem be mellettük. Az egyik a borospince hordói közt bujkált. Olyan volt, mint egy óriás, szőrös hernyó, csakhogy nagy emberfejet viselt, akkorát, mint egy akóshordó. A másik rém a padláson lappangott, hosszú vörös szakálla volt, mint dr. Fröhlich úrnak, a lábával a tetőgerendáról lógatta magát, mint az alvó bőregér. Ha éjjel fújt a szél — és mikor nem fúj Versecen?

16

— akkor a padlásrém vadul himbálta magát és én a hálószobában is hallottam az üvöltését.

Szó esett egy harmadik rémről is, az Árnyékemberről, de ő nem a mi házunkban, hanem a hombártető túlsó oldalán leselkedett. Ha a gyerek egy kis sót dörzsöl el két cserépdarab között és azt kiáltja: "Só, só, Árnyékember, itt a só!" — akkor hosszú lábával hirtelen átlép a hombártetőn és bekapja a sót is, a gyereket is. Ezt a kísérletet azonban soha senki sem merte megkockáztatni.

*

A mi gyógyszertárunkat kispatikának, édesapámat, bár öles nagy férfi volt, kis Herczognak hívták, megkülönböztetésül a nagypatikától és a nagy Herczogtól, aki egyébként félfejjel kisebb volt apámnál. A két rokoncsalád nem látogatta egymást, ha véletlenül összetalálkoztak, akkor csak hidegen köszöntötték egymást. Az elidegenedés okával nincs mit dicsekednem, de azért mégis elmondom.

Szépapám, Mihály, Versec leggazdagabb polgára volt. Nagyforgalmú gyógyszertára volt (az a bizonyos nagypatika), azonfelül földbirtoka és három utcára néző háztömbje, amelyet mai szememmel nézve is imponálónak találok.

Fia, József, az én nagyapám. Mikor a szépanyánk meghalt, az öreg Mihály újból megházasodott. Ugyanakkor egy Schilder nevű gyógyszerész-segédet fogadott a házába. Az asszonynak később fia lett, akit Szebasztiánnak kereszteltek. Szépapám közvetlenül a kisfiú születése előtt meghalt. Az asszony ekkor végrendeletet mutatott fel, amellyel az öreg Mihály reáhagyta minden vagyonát. Akkor lehetett így is végrendelkezni. Sötét és mérges pletykapatkányok futkostak a városban, de sohasem

tudódott ki, mi az igazság és mi a rágalom. Bizonyos azonban, hogy Schilder hamarosan feleségül vette a gazdag özvegyet. Az asszony sohasem járt többet emberek közé, valami idegbaja lett, amitől állandóan rázta a fejét. A verseciek évtizedeken át csak az ablakon keresztül látták örökké mozgó nagy főkötőjét.

Mikor halálán volt, a magával tehetetlen asszony végrendeletet írt, amellyel egész vagyonát Szebasztián fiának hagyta, nagyapámat kitagadta, csak egy kisebb összeget, 10.000 forintot testált neki, Azzal az indokolással tette. hogy József az egyetemi éveiben kikapta már a maga részét. A 10.000 forintot is csak föltételesen hagyta reá, mert ha akár ő, akár az utódjai pörrel támadnák a végrendeletet, akkor a pénz Versec városának tulajdonába megy át. A végrendelet tanúiként a városi magisztrátus öt főembere szerepelt. Ez az okmány, amelyet gyanússá tesz a túlzott óvatossága, ma a testvérbátyám birtokában van.

Később, jogászkoromban, fent jártam egyszer a Szebasztián-ház padlásán. Sohasem hittem volna, hogy egy régi háznak ilyen rossz lehet a lelkiismerete. Dupla barokk teteje van, a padlása akkora, mint egy templom, egész gerendaerdő oszlopai kereszteződnek benne. A padló téglákkal volt kirakva, de azokat mind felforgatták már kincskereső cselédek, akik örökké az öreg Schilderné eldugott pénze után jártak. A padlás végében, derengő homályban, porlepte, füles nagy bőrszék állt: az öregasszony széke. Ruhaaggatáskor a mosónők sokáig nem mertek férfikíséret nélkül a padlásra menni, mert néha, egykét másodpercre, megjelent a székben Schilderné alakja. Nem beszélt semmit, csak rázta a főkötős fejét, akire pedig rávetette a tekintetét, az szárazbetegségbe esett.

Szebasztianék persze évtizedeken át attól tartottak, hogy Józsefék pert akasztanak a nyakukba, ez a félelem gyűlölködővé tette két nemzedéküket. Sok volt abban a házban a gyermek, nem emlékszem már, tíz vagy tizenkettő, de valamennyien, egyetlen leány kivételével, 16–24 éves korukban meghaltak. Tüdővészben. Volt úgy, hogy egyik fiú temetésére szóltak a harangok, miközben a másik felvette az utolsó kenetet. Ma valamennyien egy hatalmas gránitkő alatt feküsznek a verseci temetőben és aki végigolvassa a fiatal nevek hosszú lajstromát, annak hideg fut végig a hátán.

Közülük csak egy leány maradt életben: Ida néni. Mint a Délvidék egyik leggazdagabb partija, egy országgyűlési képviselő felesége lett, az urát később törvényszéki elnöknek nevezték ki. Szép, életvidám asszony volt, odalent sokat beszéltetett magáról. Tréfásan Gerolsteini nagyhercegnőnek nevezték egy operettjelmeze miatt, amellyel egyszer feltűnést keltett a temesvári kosztümbálon. Én később, megszegvén a családi vendetta szigorát, a saját szakállamra, békét kötöttem vele. De erről majd a maga helyén.

Fiatalság dolgában az unokák nem tudnak versenyezni a nagyapákkal. A legfiatalabb ember, akiről valaha halottam, az én Herczog-nagyapám volt. Úgynevezett entuziásta volt. Azoknak legtüzesebb, legszárnyalóbb és legszeretetreméltóbb fajtája tudvalevően a reformkorszak idejében termett. Lelkesedtek a hazáért és az emberiségért, az életért és a jövőért, mámorosak voltak a vágytól, hogy hassanak, alkossanak és gyarapítsanak.

A patikája mellett volt selyemgyára, a Délvidéken a leghíresebb, azonkívül fürdőházat épített, társaskört szervezett, gimnáziumi alapot gyűjtött, a halála órájában még tele volt tervekkel, vállalatokkal és persze adósságokkal.

– Ha élt volna, milliomos lett volna! – jósolták visszafelé az emberek. Ő volt az a szegény Napóleon, aki elesett mindjárt Rivolinál.

Nagyon fiatalon ment el, huszonhat évvel az én születésem előtt; halálra fázott egy éjjeli lovaglása alkalmával, mikor farkasok üldözték. Édesapám mint kisfiú, Guszti bácsi mint karonülő baba követték a koporsóját.

A ravatalánál megjelent két előkelő jóbarátja és az egyik azt mondta a másiknak: "Most olcsó házakat vehetünk!" Ekkor felemelkedett Éva nagymama a ravatal túlsó oldalán, ahol csendesen imádkozott, és azt mondta: Abból ugyan nem esztek, kutyák!"

Erélyes asszonyság volt. Sok évvel később, jogászkoromban, Temesváron jártamban, a Szarvas-szálloda portása, egy nagyszakállú, rezesarcú ember, megkérdezte tőlem, rokona vagyok-e Éva asszonynak. Mikor megtudta, hogy unokája vagyok, a tenyerét az arcához tapasztva azt mondta: ‚De nagy pofont kaptam egyszer tőle!" Hogy miért kapta, nem mondta, de biztos vagyok benne, hogy megérdemelte.

Éva nagymama különben beváltotta a fogadást, amit

az ura ravatala előtt tett. Húsz évig úgy dolgozott, mint egy férfi és úgy takarékoskodott, mint egy özvegyasszony. Hogy a selyemgyárát mennyire fellendítette, arról komoly arany- és ezüstérmek tanúskodnak, amelyeket Londonban, Párisban, Bécsben nyert. Élete legnagyobb büszkesége volt, hogy Angliában a bánsági selymével lefőzte a kínaiakat.

20

Mikor édesapám feleségül akarta venni anyámat, Éva nagyanyánk semmiképpen nem helyeselte a dolgot. Ő végre is egy császári tisztviselő leánya és diplomás férfi özvegye volt, Hoffmann nagyapát pedig, bár szép templomokat épített, mégis csak majszter uramnak szólította. A Herczogok voltak a város legbüszkébb emberei; hogy mire voltak büszkék, azt nem sikerült kinyomoznom, de a város elismerte arra való jogukat és ifjabb éveimben nekem is minduntalan hallanom kellett: Más ezt megteheti, de egy Herczog nem!

Mi gyerekek azonban szívvel-lélekkel csak Hoffmannékhoz szítottunk. Soha életemben igazabb lelkű és szeretetreméltóbb embereket nem ismertem, mint őket, beleértve az anyámat is. A házukban valami végtelen kellemes, könnyed, mondhatnám művészi hang járta. Előkelő patríciusok módjára éltek, jótékonyak voltak a pazarlásig, komolyan vehető vagyonuk azonban soha sem volt,

Mikor édesapám kierőszakolta az akaratát és rávette anyját, hogy látogatóba menjen a menyasszonya házába, akkor Éva nagymama az első vizit idejéül a reggeli hét órát választotta. Abban reménykedett, hogy még ágyban fogja érni a kisasszonyokat. Úgy látszik azonban a sors mindenképpen azt óhajtotta, hogy e sorok írója a világra jöjjön, mert a Hoffmann-leányok a kritikus napon kivételesen korán keltek, hogy cseresznyét szedjenek a tanyán és mikor Éva nagymama a kapujuk elé lépett, ők már vissza is érkeztek gyümölccsel és virággal megrakott kocsijukon.

Mi, unokák, Éva asszonyt már csak szelidített alakjában kaptuk. A leányával lakott, egy kedves, tüskés vénkisasszonnyal, aki nem ment férjhez, "mert a férfiak el-

21

kártyázzák a feleségük pénzét." A nagymama egész nap a bőr-karosszékében ült, édesapja, a "császári tisztviselő" arcképe alatt és reggeltől estig harisnyát kötött. Ebben sokra vitte, tudott olyan harisnyát szerkeszteni, amelyből szabályos térközökben hegyes pikkelyek meredtek ki, de tudott olyat is, amely csavart volt, mint a barokkoszlop.

A régi időkből akkor már csak egy barátnője élt, bizonyos Gröberné. Azt hiszem, özvegye volt annak a hírhedt Gröber őrnagynak, aki negyvenkilencben nyilvánosan megvesszőztette Maderspachnét, mivel ez az úrihölgy a debreceni trónfosztás idejében állítólag szemétre dobatta Ferdinánd király gipszszobrát. (Zárjel közt elmondom, amit kevesen tudnak, hogy húsz esztendővel a nyilvános gyalázat után, egy ifjú Maderspach, aki 1849-ben még csak három- vagy négyesztendős volt, megjelent Versecen és

a kaszinóban megkorbácsolta az öreg Gröber őrnagyot.)

Nagymama és Gröberné valamikor iskolatársak voltak, már gyermekkorukban sem szenvedhették egymást, nyolcvanéves korukban is megvolt bennük a rivalitás érzése, de azért gyakran együtt uzsonnáztak. A nagymama egyszer azt mondta nekem:

— Ez az asszony egész életében kenegette és pirosította az arcát, most mégis olyan, mint az aszalt szilva. Nekem sohasem volt más szépítőszerem, csak szappan és hidegvíz — és nézd meg most az arcomat!

Az arca bizony lilaszínű és pirosan erezett volt. Egyszer télvíz idején, mikor üzleti ügyben kocsikázott, meg - fagyott.

A halála napjáig sokat emlegette a megboldogult urát és ilyenkor könnyes lett a szeme, amely vénségében is fiatal és kék maradt. Azt mondta:

— Ha élne nagyapátok, ő volna a ti legjobb pajtástok.

22

Sohasem látnátok komolynak, mindig polkázva szokott járni és legszívesebben az ablakon keresztül ugrik a szobába.

Emlékeiben az ura mint huszonötéves ifjonc élt. Mi gaz kölykök pedig azon tanakodtunk, mit szól majd József nagyapa, ha egyszer a paradicsomban megpillantja nagymama lila orrát?

A régi erélyét csak olyankor láttuk fellobbanni, ha valami bántotta az önérzetét. Ilyenkor a mellére ütött és azt mondta:

— Úgy nézzetek ide, hogy hat puskacsövet szegeztek a mellemnek, de én nem ijedtem meg!

Ez igaz is volt, mert 1848-ban, mikor a szerviánusok kifosztották a várost, fenyegetésekkel akarták kényszeríteni, hogy adja elő az eldugott ezüstjét. De ő nem ijedt meg és ennek köszönhetem azt a szép barokk kannát, amely az ebédlőm vitrinjében áll.

*

Éva nagymama háza a Guszti bácsié mellett állott, szemben a mienkkel, közel a templomhoz. Alacsony falú, magas és meredek fedelű házikó volt; egy kis gyerekre emlékeztetett, aki a fejébe nyomta nagyapó téli süvegét.
A ház mögött volt egy nyirkos kis kert, melyet magas tűzfalak fogtak körül. Amióta körülépítették a szomszédok, csak furcsa, árnyékkedvelő virágok éltek benne, az elkorhadt puszpáng-bokrok közt pedig ökölnyi csigák mászkáltak.
Én nagyon szerettem a kertet, ahol rajtam kívül alig járt valaki. Olyasmit képzeltem, hogy a kerítésfalat láthatatlan harang-kísértetek ülik körül, amelyek felröppenek és keringeni kezdenek, mihelyt a közeli templomban megkondulnak a harangok.

A konyhának akkora volt a nyitott tűzhelye, hogy

akár egy cserepár batalionnak lehetett volna rajta főzni. A falakon rézüstök és kondérok büszke és komor sora függött, azonkívül hal-, csillag-, korona-, szívalakú sütőminták, régen feledésbe ment torták és kalácsok számára.

A padláson sok régi, használatból kiesett holmi gyűlt össze: az őspatika agyaggórcsövei és olajlámpásai és a selyemgyár kísérteties alakú gombolyító gépei. Szerencse, hogy nagymama fanatikusan takarékos volt, így aztán nem cselekedte meg azt, amit abban az időben annyi más ember, aki rossz bécsi "szalongarnitúrákkal" töltötte meg a lakását, a jó családi bútorait pedig padlásra rakta, egerek használatára.

Sokat tudott és szívesen beszélt a családunk múltjáról és én most utólag szeretném fülön fogni azt a léha kis kölyköt, aki akkoriban az én nevemre hallgatott és aki titokban unalmasnak, sőt nevetségesnek találta az efféle családi históriát.

Annyi mégis megmaradt az eszemben, hogy a család 1742-ben jött be Sziléziából, úgy tudom Heinrichsauból, ahol állítólag, mert én nem jártam utána, még áll a régi családi ház. Több más katolikus családdal együtt otthagyták a porosszá lett Sziléziát, alkalmasint mert nem akartak eretnek király alattvalói lenni. A bécsi kormány patikajogot és földbirtokot adott nekik. Az ajándékföld mocsaras volt és ez rossz volt, de a mocsár lázat csinált és ez jó volt a patikának.

Éva nagymama szerint a család az utolsó török háború idején ért föl pályafutásának zenitjére, nem mintha dicsőséggel harcolt volna a pogány ellen, hanem mert 1. József császár akkor — a nagymama szavai szerint: — minálunk lakott". Tárgyi bizonyítékokra is hivatkozhatott: ott volt a karosszék, amelyben a császár ült, a tükör,

amelyből fésülködött, a csésze, amelyből csokoládét ivott, éppen csak az arany tubákos szelence nem volt meg, amelyet a császár emlékül visszahagyott, pedig őfelségének gyöngyökbe foglalt miniatűrképe ékesítette, de a szelence eltűnt a család egy könnyelmű tagjának kezén. (Az a tag nem én voltam.)

Nem tudok lemondani arról, hogy el ne mondjam a római császár verseci tartózkodásának két epizódját.

II. József két adjutánsa kíséretében kilovagolt a városból és később betért egy falusi korcsmába. Alig, hogy leültek az ivóban, megtelt a ház fegyveres oláhokkal, akik akkoriban a Bánságba betört török csapatok mellett afféle komitácsi szolgálatot teljesítettek,

Az oláhok nem is sejtették, hogy milyen világtörténelmi chance esett a kezükbe és mikor az okos sváb csapláros kiosztott egy pár húszast és csapra ütött egy hordó pálinkát, rávehetők voltak, hogy bántatlanul útjára engedjék a három német katonatisztet.

A császár másnap Versecre hozatta a korcsmárost.

— Úgy látszik, kend megmentette az életemet és bár azt nem tartom sokra, mégis illő, hogy megjutalmazzam kendet. Volna valami kívánsága?
— Igenis, felség, volna egy régi kívánságom.
— No csak ki vele! Meglesz!
A sváb korcsmáros azt mondta:
— Kérem az aranygyapjas rendet.
A császár meghökkent, de aztán kivágta magát.
— Igazi értéke csak az aranynak van, a gyapjúé képzelt.

Előhozatta saját rendjelét, a láncról letépte a kost, a láncot a caspláros markába nyomta. Az pedig holtáig minden vasárnapi misén a nyakában viselte. Így hallotta

Éva nagymama az apjától és így hallottam én Éva nagymamától.
A másik esetet pedig így mondta el:

Őfelsége a családi ház udvarán éppen nyeregbe akart ülni, mikor megpillantotta a dédapátokat.
— Nem jönne velem, kedves gazdám? — kérdezte.
Hogyne ment volna. Szerényen ott kocogott a császár kíséretében. Ellovagoltak egészen Fehértemplomig. Mikor a Nera-folyóhoz értek, a császár nyeregben ülve megitatta a lovát. Dédapa táltosa is szomjas volt, a lojális ős azonban visszatiltotta a víztől.

— Miért nem itatja meg a lovát? — kérdezte a császár.
Dédapa ekkor valami igen gyönyörűt mondott, amit azonban, sajnos, csak németül lehet visszaadnom.
— Zuerst möge der Majestát Rosz trinken, dann mag mein Gaul saufen.

Méltóztassék megfigyelni a trinken és saufen igék közt lévő árnyalatot! A császár megfigyelte és kegyesen mosolygott. Éva nagymama büszke volt dédapa válaszára, alkalmasint maga dédapa is büszke volt reá, nekem pedig, a késői unokának, azért hagyták örökül hogy szintén büszke legyek.

Egy karcsú női alak árnyképe világít régmúlt idők homályában. Nem fekete profil a fehér alapon, hanem fehér a feketén. Azt sem tudom mikor élt, pedig Éva nagyanyám sokat és mindig gyermeki hódolat hangján beszélt róla. Egy véglegesen letört spanyol arisztokrata ház leánya volt, aki az öngyilkosságnak azt a módját választotta, hogy feleségül ment egy polgári pénzeszsákhoz. Nagyon

szép és nagyon szomorú nő volt, egész életén keresztül egyedül tudott maradni egy népes család közepén.

Furcsa elgondolni, hogy valaki ötven esztendőn keresztül mártírja lehet olyan elveknek, amelyek egy-két nemzedékkel később elvesztették komolyságukat és ma már senkit sem érdekelnek.

Én a hagyatékából szép meisseni csészéket és egy ezüst kosarú toledói pengét örököltem. A csészék ma is megvannak, a kardot azonban elvitte a proletárdiktatúra.

*

Asztalnál csak akkor beszéltünk mi gyerekek, ha kérdeztek; azt hiszem, ez akkor, a tekintélytisztelet hőskorában, általános szokás volt.

Soha életemben senkitől és semmitől sem féltem annyira, mint édesapától. Komor és kemény férfi volt, keveset beszélt, gyűlölt minden pátoszt és az érzelmességre mindig iróniával válaszolt. A gyerekeit elárasztotta drága ajándékokkal, de nem csókolta meg. A maga feje szerint élt, a maga útján járt és megeshetett, hogy este cédulát küldött haza a kaszinóból: Az éjféli vonattal Bécsbe utazom, majd táviratban tudatom mikor érkezem vissza.
A. feleségnek ezt mosolyogva illett tudomásul venni.

Mivel én kisfiú koromban igen hirtelen haragú és makacs természetű voltam, apám gyakran büntetett meg. Édesanyánk, aki velünk együtt rettegett nála jóval idősebb urától, nagyon kényeztetett minket és ha apától verést kaptam, ő rendesen fájdalompénzt fizetett. Néha, ha pénzre volt szükségem, azon gondolkoztam, hogy jó volna egy nyaklevest szerezni.

Én persze édesanyánkat tartottam a föld legszebb asszonyának. Különcnek csak egy dologban mutatta magát:

abban az időben, mikor a nők lószőrrel bélelt, óri ósási matrácfrizurákat hordtak a fejükön, ő vállig érő rövid hajjal járt. Máig sem tudom, honnan vette a merészséget, hogy így szembeszálljon a közízléssel. Miként a Hoffmanncsalád minden tagja, ő is könnyen siklott el az élet bajai fölött

Három gyermek közül én voltam a legkisebbik. A testvérbátyám másfél évvel idősebb. Kisfiú korában is korrekt ember volt, kötelességtudó, önérzetes és igazmondó a ridegségig. Gyermekkorunkban nem fértünk meg egymással, mert ő valami okból a fejébe vette, hogy én, mint kisebbik, engedelmességgel tartozom neki és bár ezt az álláspontját soha sem sikerült érvényesítenie, mégis éveken át ragaszkodott hozzá.

A nővéremre mint rendkívül eszes, graciózus, kissé hirtelen és nagyon jószívű gyermekre emlékszem vissza. Engem nagyon szeretett, mivel az összes fiúk közül én voltam az egyetlen, akinek a leányok játékában hasznát lehetett venni. Babalakodalmaknál én voltam a vőlegény

és kapható voltam rá, hogy megegyek és megigyak mindent, amit főzőcskejáték közben összekotyvasztottak.

Abban a korban csak a kislányok voltak állandóan a szülők társaságában, a fiúk nem. Mi a pajtásainkkal bandába verődve olyan félig-meddig független társaséletet éltünk, mint nemrégiben még a konstantinápolyi kutyák. Napközben ott kergetőztünk, ordítoztunk a hátsó udvaron. Ha már túl hangosak voltunk, akkor valaki ránk szólt: Csendesebben fiúk! — ha pedig valamelyikünk megvérezte magát, azt hideg vízzel borogatták a cselédek, nagyobb esetet nem csináltak belőle.

Kedves játszóhelyünk a Városkert volt, hajdanában as utolsó török bég kastélykertje. Ott énekelni is szoktunk,

legszívesebben latin szövegű diákdalokat. Nem tudom, hogyan kerültek hozzánk azok az énekek, de egyik-másiknak a szövegére ma is emlékszem. A hangversenyeink addig tartottak, amíg a városi kertész bikacsökkel reánk tört.

Több ilyen fiúbanda is röpdösött és csipogott a városban és ha összetalálkoztak egymással, úgy viselkedtek, mint kóborló vad törzsek az őserdőben: mindjárt ellenségeskedésen járt az eszük.

Meg kell jegyeznem, hogy szüleink bizonyos mértékig szívesen látták, ha "rosszak" vagyunk. Azt hiszem, az a gránitkő a verseci temetőben, amely alatt annyi. tüdővészben meghalt gyermek feküdt, mégis csak nyugtalanította őket. Ezért jónéven vették tőlünk az életkedv robusztus kitöréseit is.

Üdvözlöm az újkor vívmányát, a cserkészintézményt, amely rehabilitálta és rendszerbe foglalta az én gyermekkori neveletlenségemet. Mi is örökké az erdők és hegyek felé gravitáltunk, mi is megmásztunk minden sziklát és bebújtunk minden odúba, mi is büszkék voltunk, ha engedelmeskedhettünk a magunk választotta vezérnek és boldogak, ós ha magunk gondoskodhattunk a szükségleteinkről. A természethez és a természetes élethez való visszatérés a mai gyerekeknél "jó munka", minálunk vásottság volt. A cserkészek felkészültek a fiú életének veszedelmeire, mi pedig, mikor egyszer egy kis pajtásunk leesett a szikláról és kitörte a karját, bizony alávaló módon cserben hagytuk és ahányan voltunk, annyi felé szaladtunk, mert féltünk a büntetéstől.

*

A bánsági nagy róna olyan világos, mint egy szoba. amelyről nyárára leszedték a függönyöket. Ez nem a

nápolyi öböl arany fénye, hanem valami különös, józan, minden zugot átjáró ezüstös ragyogás.

A rónaság a verseci hegyláncnál ér véget. A hegyek, amelyeket a bokájuktól a fejük búbjáig szőlők borítanak, színfalként zárják el a láthatárt: Szamárhegy, Kápolnahegy, Várhegy, Törökfej, Erdőshegy, Makkfilkó.

A Várhegy csúcsán, mint a török vízözönt túlért antidiluviális emlék, ősrégi várkastély csonka tornya áll. Az én ifjú életemben a kortól ezüstszürke torony, amely mint az erő, az állandóság, a hozzáférhetetlen büszkeség szimbóluma, keményen fúródik a kék bánsági égboltba, nagy szerepet vitt. Ez volt a titokzatos központi erő, amely körül évtizedekig keringett a képzeletem. Ritkán jutottam fel a csúcsra, az út oda hosszú és fárasztó, de ha fenn voltam, akkor megragadott és megrázott az idegenszerű kép. a torony gigantikus falai, a szédítően tág kilátás, a toronyfecskék ezrei, amelyek a várfalak réseit lakják és dühös visítással cikáznak a csendháborító feje körül. Gyermekkoromban elhatároztam, hogy "majd ha nagy leszek", akkor újjáépítem a várkastélyt és ott fogok lakni, magasan a város tornyai és kéményei fölött.

Nekem később is, valahányszor a szülővárosomban voltam, az a szédítő és fenyegető képzetem volt, mintha a világ végén, a nagy Semmi partján volnék. Versechez elég közel van az Alduna, a hellének Isztrosz folyama, annak túlsó partján van Szerbia, a Balkán, szóval az ismeretlen Semmi.

Odaátról, mint egy idegen planétáról, néha furcsa emberek jöttek a városunkba. Piros sapkát és nevetséges szabású plundrát viseltek; a nyakbavető láncukon akkora órát hordtak, mint egy kisebb teknősbéka; a cigarettát puskacső vastagságú borostyánkő szipkából szívták. Aktív

volt vagy leendő miniszterek, némelyek véres balkáni kalandok hősei. Asszonyok is jöttek velük, azok is piros sapkát viseltek és széles abroncsos szoknyában jártak még akkor is, mikor azt nálunk már régen nem hordták. A leányaikat hozták Kutka Mária kisasszony verseci leánynevelő intézetébe. A szerbiai szűzek meglehetősen vadak, de nagyon csinosak voltak. Egyik-másiknak tüzes és szomorú keleti szeme még ma sem csukódott le az emlékezetemben. Kutka kisasszonynál megtanultak zongorázni éc táncolni, franciául és magyarul beszélni és ha mindent tudtak, akkor megint hazamentek és örökre eltűntek az isztroszontúli semmiben.

*

A verseci svábok a fejlődés útján valahogyan zsákutcába jutottak; miként a méhek és hangyák nemzete, ők is a munkában találták meg az élet egyetlen tartalmát. Nem is élnek, csak dolgoznak. A munka girhesre soványította és horgasra görbítette őket és én sohasem láttam köztük kövér gazdát.

Széles, nyílegyenes, egymást derékszögben keresztező utcákban laktak, amelyeket egykor Mercy tábornok katonai mérnökei cövekeltek ki. Valahányszor végigmegyek ilyen napsütéses utcán, mindig ugyanazt a zsibbasztó melankóliát érzem, mint mikor a katonai takarodó vontatott trombitahangjait hallom.

Mind vincellérek voltak és ősszel törkölyszagú volt a város és reggeltől estig kongtak a guruló hordók. Félmillió akó bor is termett a szőleikben, a gazdák csak a legkiadósabb

fajokat ültették, jó bort termelni nem volt üzlet, ők nagyban gyártották a nyersanyagot és azt elvitték a bécsi, svájci és francia borpancsolók pincéibe és laboratóriumaiba. Hogy milyen néven került azután világpiacra a

szamárhogyi vinkó, mint vöslani Goldeck, vagy mint burgundi Chambertin, az sohasem tudódott ki. A nagy bortermelők maguk nem szerették az italt. Kóstolásnál is inkább csak gargalizáltak vele és kiköpték.

Vasárnap délután a nép apraja és nagyja kiözönlött a Városkertbe, ott nagy port kavarva ünnepélyesen körbe csoszogtak, míg el nem érkezett az esti tehénfejés ideje. A hímje és nőstényje akkor még mind feketében járt, a legény semmi pénzért nem gyalázta volna meg a lábszárát azzal, hogy szürke nadrágba bujtassa, a leányzó pedig parasztgőgjében a világért sem tett volna kalapot a fejére.

A megyebeliek csókáknak nevezték a fekete seregüket, amit ők maguk csóglira németesítettek. Később azonban a haladó kor szelleme rést tört a régi erkölcsökön, az asszonynép ma már nem nyúzza magát a szőlőkben, a száraz, esetlen és fakóképű nők virulni, ragyogni és kedvesedni kezdtek és ma nem ismerek helyet az országban. ahol annyi volna a csinos és jólöltözött civisleány, mint az én szülővárosomban.

Nemzeti érzés nem volt a csókákban, nem is lehetett, mert mikor az elődeik kijöttek német őshazájukból, ott még ismeretlen volt ilyesmi. Negyvennyolc óta azonban erősen szítanak a magyarsághoz, mert kitapasztalták, hogy a Bánságban békés kultúrélet csak a szentkorona védelme alatt lehetséges. Éppen ezért mindazokban, akik bármilyen címen izgattak a magyarság ellen, az anarchia előfutárjait látták.

Volt bennük valami kemény és tettrekész lokális önérzet, amely két történelmi eseménybe eresztette a gyökereit. 1788-ban, az utolsó török háború idején, mikor József császár a hadseregével visszavonult Temesvárig és

a Bánságot prédául engedte az Orsovánál betört pogánynak: a verseciek egy Hennemann Jakab nevű gazda vezérlete alatt vitézül és szerencsésen megvédték a városukat a török martalócok ellen.

Mikor I. Ferenc király később Versecen járt, nemességet adott Hennemannak és szabad királyi város rangjára emelte Versecet. Donációt azonban nem kapott Hennemann, a család ma is szegénységben él, ha azonban valamelyikük elszegődik cselédnek, akkor kiköti, hogy az utcán nem hord terhet.

A szabad királyi város címmel is baj lett; miért, miért nem, de a diplomát sohasem állították ki, a város ugyan mindvégig használta a címet, a kormány nem tiltotta el tőle, de hivatalos irataiban nem adta meg és így Versec joggal hihette, hogy a magyar állam becsapta.

1848-ban a csókák népfelkelése igen derekasan verekedett a szerviánusokkal. Gonosz tréfája a történelemnek, hogy az osztrák császári haderő azért harcolt, hogy szerb vajdaságot csináljon a Bánságból, a magyar honvédség pedig azért, hogy németek maradhassanak a svábok,

Az én gyermekkoromban a negyvennyolcas indulatok még világító felhőként ültek a város tetői fölött, örökös készenlétben, hogy tüzes szózáport zúdítson az emberek nyakába. Mi gyerekek annyira otthonosak voltunk Versec hőskorának emlékeiben, mint a szalamandra a tűzben.

A lokális önérzet, amelyről említést tettem, kevésbé volt meg az értelmiség körében, mint a népben. Az urak itt is, mint annyi más vidéki helyen, cserbenhagyták és jóformán szégyellték a szülővárosukat. Az elmésségük leg: inkább abban merült ki, hogy gúnyolták a helybeli kicsinyes viszonyokat, ezzel mintegy a saját intellektuális alibijüket igazolva. Az ideális mértéket a fővárostól vették

a fővárosak azonban nem Budapest volt, amelyet nem ismertek, de derűre-borúra szidtak, hanem Bécs, amelyet túlzottan magasztaltak. Amellett azonban a bécsi politika ellen épp úgy rugdalództak, mint a magyarok.

*

Egészen másfajta nép voltak a falusi svábok, akik kövérre hizlalt lovaikkal sűrűn kocsiztak a városba. Őket, főleg a szomszédos torontáliakat, pusztai sváboknak (Heidschwaben) nevezték. Ezek a bajuszukat leberetváltatták, amit verseci ember semmi pénzért nem tett volna. A torontáliak Európa legdúsabb termőföldjén gazdálkodtak és a sok pénz majd fölvetette őket. Nem voltak Vart pour Vart-kapások, mint a verseciek, hanem okkal-móddal dolgoztak. Köztük sok volt a kövér ember és tudnivaló, hogy a pocakos sváb kivétel nélkül mind gazdag, mert olyan a természete, mint a lónak: hasat ereszt, ha sokat abrakol és keveset mozog. A verseci borkereskedők és ügyvédek ezt tudták és ha kövér torontáli nyitott be hozzájuk, tüntető szívességgel fogadták.

A pusztaiak a birtokukat a legnagyobb fiúnak szokták hagyni, ha volt még több — és hogyne lett volna! — azok közül egyet-kettőt ügyvédnek, vagy orvosnak taníttattak. A leányaiknak is kétféle nevelést adtak; akit parasztembernek tartogattak, az a tehénistállóban és a veteményeskertben nevelkedett; akiből pedig ügyvédnét, vagy doktornét akartak csinálni, az a temesvári apácaiskolában. Egyik testvér trágyát hordott, a másik teniszezett és ebben egyikük sem látott igazságtalanságot. Náluk szabad elhatározás dolga volt, hogy úri ember, vagy paraszt-e valaki, a két fajta között nem volt társadalmi, csak hivatásbeli különbség. Miként a betűszedő és a pincér sem érez osztálykülönbséget, bár az egyik minden este felveszi a

frakkot. A parasztmajoreszko azonban többre tartotta magát, mint kisebbik öccse, a doktor.

A szerbjeink a régi város girbe-gurba közeit lakták,

ahol még a török idők emlékei poshadtak. Jó kereskedők és gyönge földmívesek hírében állottak, kócos kis macskalovakat tartottak, amelyeket sváb ember dehogy fogott volna a szekere elé, a szerb szőlőt pedig arról lehetett megismerni, hogy a barázdái zöld bundát eresztettek,

A két felekezet között nem volt éppen gyűlölködés, csak idegenül éltek egymás mellett. A szerb testvérek mindig azt a benyomást tették, mintha rejtegetnének valamit, egy titkot, amelyet nekünk nem szabad megismernünk. Csendes nyári éjszakán, mikor az ital megnyitotta a szívüket, az a bizonyos nemzeti titok sumadiai énekek alakjában tört ki a korhelyeik szívéből. Amilyen botfülűek a svábok, olyan tökéletes zenei hallásúak a szerbek. A nótáikból örökös, egyhangú panasz jajgat, mintha a szláv Rachel siratná a gyermekeit.

Németek és szerbek évszázadok folyamán sem tanulták meg egymás nyelvét, hanem, bár Versecen nincsenek oláhok, a könnyen ragadó román idiómát használták diplomáciai nyelvként. A szomszéd oláh falvakból lassan cammogó ökrösszekéren jártak be az emberek, meszet, homokot, gyümölcsöt árulgatva, furcsa, melankólikus vonyítással, A patikába csak azért jöttek, hogy szerencsehozó ördögöt kérjenek, amit ott zajos derültséggel fogadtak.

II

Gyermekkoromban két országos hírű férfiút tanultam tisztelni, az egyik Deák Ferenc volt, a másik — igenis! — Rózsa Sándor, az alföldi haramia. A haza bölcsét édesapám szokta emlegetni, ő szenvedélyes Deákpárti volt; Rózsa Sándort pedig Zsuzsi néni, aki a szegedi tanyákról jött hozzánk dadának. Mindig mély tisztelet és meghatott rajongás hangján beszélt a zsiványról, aki szerinte a szegények pártfogója és a népnyúzók ostora volt. Rózsa Sándornak egyébként is élt még az emléke Versecen, ahová a szabadságharc idején egy lovas betyársvadron élén vonult be, hogy Damjanich seregében harcoljon.

Zsuzsi néniről ezért a verseci Nagy Galeottó azt híresztelte, hogy fiatalkorában közelebbről ismerte az Alföld rémét. Nem hiszem, hogy igaz volna, de azért mégis föl: jegyzem azt a pletykát, amely egyetlen leányának esküvője alkalmával felütötte a kígyófejét. Azt beszélték, hogy a lakodalmat megelőző éjszakán ismeretlen kezek egy tarisznyára való asztali ezüstöt loptak be a menyasszony ablakán és minden kanál nyelét más monogramm ékesítette. A rablóvezér akkor még élt szamosújvári magányában.

A szegedi asszony hat éves koromig maradt a házunkban. A gyerekek rajongva szerették, de a felnőtteknek is imponált a megbízhatóságával, a kristálytiszta józanságával és a tempós alföldi nyugalmával. Esténkint

mindig az ő meséi mellett aludtunk el és előttem ma is homályos, ha maga nem költötte, akkor honnan vette azt a rengeteg sok tündérmesét és morális betyárhistóriát — csakugyan morálisak voltak, mert a betyárok mint a megsértett igazság megtorlói léptek fel — amit nekünk elmondott.

Zsuzsi néni érdeme volt, hogy mikor beszélni kezdtem, először magyarul gagyogtam. Németül csak később tanul tam meg. Igaz, hogy mikor a dada elhagyta a házunkat. elfelejtettem a szögedi nyelvet és csak a temesvári gimnáziumban fogtak megint magyar beszédre. De ekkor minden magyar szó, amit hallottam, úgy közeledett felém, mintha a saját lelkem mélységéből bukkanna fel.

*

Az atyafiság akkor élte gyöngyéletét. Mindenki egészséges volt, vagyonilag jól bírták magukat, az atyafiak ennélfogva szerették egymást és főgondjuk volt, hogy örömet szerezzenek egymásnak.

Azokban az esztendőkben, amelyeknél verőfényesebbet gyermek meg nem élhet, karácsony ünnepén mindig háromszor egymásután jött el hozzánk a Jézus. Először otthon fogadtuk, a szobamennyezetig érő karácsonyfa alatt. Apám, mint mindenben, az ajándékozásban is nagystílű volt és egyszer egy pónipárral és hozzávaló kis bricskával és lovászfiúval lepett meg minket.

Másnap kis fogatunkban elkocogtunk Hoffmann nagymamához, ott hasonló nagyságú karácsonyfa roskadozott az ajándékok alatt. A Hoffmann-féle karácsonynak volt egy különlegessége: a fa alatt hosszú sorban állottak a kosarak a szegény gyermekek ajándékaival.

Alig hogy lélegzethez jutottunk az örömök reánk szakadt lavinája alatt: vidáman trombitálva megjött a

pancsovai Jézuska a nagy postakocsin, amelyről később azt olvastam egy stuttgarti német lapban, hogy Európa utolsó diligence-a volt. A pancsovai rokonok rendszerint annyi játékot küldtek, hogy a takarékos Éva nagymama megbotránkozott. Ő persze, édesapám tanúsága szerint, a maga idejében úgy szokta megajándékozni a gyermekeit, hogy a játékokat, amelyeket karácsony estéjén kaptak, újévkor megint elszedte és következő karácsonyig fiókokban tartotta.

(Gyermekkoromban nem tudtam megérteni, hogy a felnőttek miért nem játszanak, mikor pedig megszerezhetnék maguknak a legszebb játékszereket. Meg voltam győződve, hogy ez csak az álszemérmükön múlik. Szeretnének, de nem mernek, nehogy kinevessék őket. El is határoztam, ha egyszer majd a magam ura leszek, akkor titkos játszószobát rendezek be a házamban. Ha elvégeztem a komoly dolgaimat, akkor egyedül bezárkózom a Paprika Jancsik, ólomkatonák és kócmajmok birodalmába.)

Édesanyám legnagyobbik nővére, az eszes és vidám Teréz néni, Pancsovára ment férjhez, Weifert Károlyhoz, akinek gőzmalma, bőrgyára és földbirtoka is volt, polgári fogalmak szerint tehát dúsgazdag ember volt.

Minden esztendőben egyszer átkocsiztunk Pancsovára
A gyerekek örültek az utazásnak, részben azért, mert az út érintette a delibláti nagy homokpusztát, ahol jóízűen lehetett félni zsiványoktól és farkasoktól, részben pedig azért, mert nagybátyánk gyári udvara nagyszerű játszótér

volt. És azonkívül ott volt Pancsován a Temes folyó, amelyen gőzhajók és halászcsónakok, Versecen ismeretlen csodák, jártak.

Amilyen örömmel készülődtünk mindig Pancsovára, olyan elszontyolodva érkeztünk vissza. A Weifert-ház fia,

38

Ottó, olyan harcias és zsarnoki hajlamú gyermek volt, akihez hasonlót sohasem láttam. Ahhoz a tigriskölyökhöz mérten mi ketten jámbor bárányok voltunk. Ő bennünk ellenséges inváziót látott és ellenünk mozgósította minden testvérét és barátját.

Az édesapja szervezte meg a pancsovai önkéntes tűzoltóságot és persze a fiúk akkoriban egyebet sem játszottak, mint tűzoltósdit. Minden gyereknek volt sisakja és kis szekercéje. A bátyám és én fájdalmas irigységgel néztük a nagyszerű játékot, de Ottó nem tűrte, hogy beálljunk a sorba. Mikor azután hazakészülődtünk megint, Teréz néni, aki maga sem bírt a tigriskölykével, egypár kis tűzoltósisakot csempészett a kofferunkba. Alighogy a kocsink kiért a piacra, Ottó kuzénunk szétterjesztett karokkal vetette magát a lovak elé és magából kikelten süvöltötte: Fogják meg őket! Tolvajok, loptak!

Ottó még gyermekkorában meghalt. "Bélcsavarodásban", amely elnevezés alá az akkori tudomány az összes vakbélirritációkat is csoportosította.

Volt egy kis huga, bájos, mint Murilló angyala, őt is Micinek hívták, mint a nővéremet, a különbség kedvéért mindenki pancsovai Micinek nevezte. Egyszer hosszabb időre magunkkal hoztuk Versecre. Én nagyon szerettem, ő is állandóan kereste a társaságomat, de csak azért, hogy hétéves korában kipróbálja rajtam a szívtelen kacér minden játékát. Az eljárása ugyanaz volt, ami általában a régi szabású női démoné: igért valamit, amit sohasem adott meg. Először egy tengeri csikót. A csikó azonban otthon volt Pancsován. Majd ő szól a postakocsi kalauzának, hogy hozza magával. A kalauz azonban elfelejtette. Nem baj, majd ír az édesanyjának. Igen ám, csakhogy levélben nem lehet tengeri csikót küldeni, ösz-

39

szetörik a postán. És így tovább. Végül kitudódott, hogy sohasem volt tengeri csikója. Akkor elölről kezdte a játékot egy vörösköves kis gyűrűvel, amelyet nekem szánt, de különböző ürügyek alatt halogatta az átadást, úgy hogy ma is adósom még vele. Édesanyám, aki valósággal szégyellte, hogy neki ilyen szamár fia van, mindenáron ki akart menteni pancsovai Mici macskakarmai közül, én azonban ép oly kevéssé hallgattam reá, miként a fiúk ilyen esetekben a szülői tanácsra hallgatni szoktak.

Mint lélektani adatot említem, hogy a kuzínom nem futotta ki a gyermekkori formáját. Fiatalon ment férjhez, és szigorú visszavonultságban élő, fanatikusan szorgalmas, kissé pedáns családanya lett belőle.

*

Mikor a testvérbátyámat beíratták az első elemibe, engem bús sejtelmek nyugtalanítottak. Nem szerettem az iskolát, sem akkor, mikor csak híréből ismertem, sem később, mikor már magam is jártam. Célozgatni kezdtem otthon, hogy velem talán kivételt lehetne tenni és ki lehetne hagyni a tankötelesek sorából.

— Ne félj, — mondta édesapám, — téged itthon tartunk második borjúnak. (Akkor éppen volt egy fehér boci az istállóban.)

Józsi dicsőséggel megrakottan végezte az első elemit, de ez nem volt reám buzdító hatással, egyáltalában nem voltam nagyravágyó. Egy évvel később azonban gyanús előkészületek történtek és mikor megláttam az iskolatáskát, amit nekem vásároltak, keserűség árasztotta el a szívemet. Magamban szószegéssel vádoltam édesapámat a borjú miatt.

Versecen akkor csak német és szerb iskola volt és az oktatásügy nem állott valami magas színvonalon. Az én

tanítóm magyar ember volt, aki németül tanított, bár törve beszélte csak ezt a nyelvet. Édesapám gondolkodóba esett, mikor a palatáblámon egyszer a következő írást találta: Die Mutter — die Mütter; der Hund — die Hünde; die Stunde — die Stünden.

Előttem is végleg megbukott a tanító úr, mikor egyszer elmagyarázta az elefántvadászat titkait. Az elefánt sohasem fekszik le a földre, mivel nem tudja meghajtani a térdét, egész lába egy darabból van. Aludni úgy szokott, hogy neki támaszkodik a fának. A vadásznak most már csak ki kell lesnie, melyik az a fa, akkor azután megfűrészeli és a többi már gyermekjáték: az álmos ormányos nekidől a fának, a fa eltörik, az elefánt a földre esik és mivel nem tud fölkelni, könnyűszerrel el lehet fogni.

Miközben a tanító magyarázott, én fölkeltem és azt mondtam: Tanító úr kérem, én láttam egy elefántot a cirkuszban, az parancsszóra letérdepelt.

— Akkor járjon a szád, ha kérdezlek! — utasított rendre a szigorú pedagógus. A térdeplő cirkuszelefánt rejtélyét azonban nem oldotta meg.

Későbbi tanuló éveimben főleg a rajztanítás járatta le előttem az iskola hitelét. Összes társaim közt nekem volt legtöbb tehetségem a rajzhoz, de talán egyik fiú iskolai rajzai ellen nem volt annyi kifogás, mint az enyéim ellen. Azt, amit az életből ellesve, papírra vetettem, a rajztanítóim ostoba firkálásnak minősítették, sőt volt köztük olyan, aki el akart tiltani az ilyen időpocsékolástól. Rajzolni csak minta után lehetett és az iskolai művészet koronája a gipszminta másolása maradt, kellő tusárnyékolással. Én már akkor is tudtam, hogy a rajzóra sokat magasztalt matadorainak fogalmuk sincs a rajzolásról.

A velem született hajlandóság azonban irányítás hiányában

elvadult, torzképrajzolássá züllött, a tanító és az iskola kigúnyolásában élte ki magát.

Az első elemiben történt valami, amit elmondok, mert alkalmat adott nekem, hogy elkövessen életem első lopását. A történet hőse egy R. Karcsi nevű osztálytársam volt. Ügyes és elszánt fiú. Az arca olyan szeplős, mint a pulykatojás, a feje búbján állandóan egy tincs vált el a hajától,

Egy nap eljött az iskolába Karcsi édesapja, aki mesterember volt. Arra kérte a tanító urat, "csináljon valamit" a fiával, mert otthon nem bírnak vele, a gyerek napról napra vadabb és engedetlenebb lesz.

A tanító elővette asztala fiókjából a katekizmust, fellapozta a tíz parancsot és Karcsi fejére olvasta: "Tiszteljed apádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj a földön." Hogy nagyobb nyomatékot adjon az isteni parancsnak, behívatta a pedellust és meghagyta neki, verjen rá tízet a bűnösre. Karcsi apja leült és látható élvezettel várta azt, ami történni fog. Nem az történt, amit várt, mert a fiú, ahelyett, hogy engedelmesen hasmánt feküdt volna a padon, a nyitott ablakhoz vágtatott és kiugrott az utcára. Azután kívülről benézett és a következő szavakkal aposztrofálta nemzőjét:

— Igazán szégyellhetné magát, hogy erős, nagy ember létére nem bír egy ilyen kisfiúval, amilyen én vagyok, hanem idejön árulkodni az iskolába!

Egyet köpött és eltűnt, olyan lelkes izgalomban hagyván vissza az osztályt, mintha egy homéroszi hőstett tanúi lettünk volna.

Délután a Városkertben találkoztam vele. Azt mondta, sohasem megy többé haza, az erdőbe veszi

magát és rabló lesz. Arra kért, hozzak neki ennivalót, mert reggel óta éhezik. Én a buzgalomtól lángolva vágtattam haza és mivel véletlenül nyitva találtam a epajz ajtaját, megtömtem a zsebemet mindennel, ami a kezem ügyébe esett. Mikor kiosontam, beleütköztem édesanyámba.

— Mit csináltál a spájzban?
— Semmit.
— Mi van a zsebedben?
— Semmi.

Megmotozott és egy pár almát és pogácsát húzott elő.

— Miért kell neked lopnod és hazudnod? Hiszen tudod, csak kérned kell és megkapod.

Visszaadta nekem a lopott holmit, én pedig a Városkertbe kullogtam. Annyira reménytelennek találtam a helyzetet, amelybe édesanyámmal szemben jutottam, hogy meg sem próbáltam a kimagyarázást és meghagytam abban a hitében, hogy magamnak loptam az ennivalót.

Karcsi másnap megint megjelent az osztályban. Azt mondta, a rablóbandát tavaszra halasztja. Utólag megkapta

a tíz pálcát és szisszenés nélkül tűrte. Idővel oda került, ahová akkoriban a legtöbb "rossz gyerek": kadétiskolába. Jó idővel a nagy háború előtt, mint aranygalléros törzstisztet láttam és édesapja, aki akkor még élt, nagyon büszke volt reá.

Vajon miért ígér az Írás hosszú életet a jó gyermeknek? Miért éppen neki és nem az istenfélőnek, vagy a paráználkodástól tartózkodónak? Nem ismerem a magyarázatokat, de én ilyenformának képzelem a bibliai gondolatmenet belső logikáját. Egy kezdetleges korban a gyermeki tisztelet főleg abban nyilvánul, hogy gondoskodik az elaggott szülők testi szükségleteiről. Ez a

gondoskodás meghosszabbítja a szülők életét. Már pedig mindaddig, míg élnek a szülők, megvan a gyermekben az ifjúság érzése. Amíg maga mellett látja az előtte járó nemzedéket, addig lelkileg nem vénül el az ember. Ha pedig igaz, hogy a lélek építi magának a testet, akkor föltehető, hogy az ifjúság érzése csakugyan ifjító hatással van a testre és meghosszabbítja az életet.

*

Az iskolát nem szerettem, első fejedelmi ajándékát azonban, az írás-olvasást, lelkesen megbecsültem. Az első könyv, amit életemben elolvastam, háromkötetes német útleírás volt, a címe: "Reise der Fregatte Novara um die Erde." Most is megvan a könyvtáramban. Száraz, tudományos modorban írt mű, végigolvasnom ma súlyos robotmunka lenne, de hétéves koromban, a padlón hasalva, heteken át betűztem a fóliánsokat, míg végig nem rágtam magamat az egészen. Pedig ugyancsak keveset értettem belőle,

A könyv azért ragadott magához olyan elementáris erővel, mert kerestem benne valamit, ami tulajdonképpen nem is volt benne: a tengert! Amióta eszemet bírom, mesés nosztalgia sodort az óceán felé. Ha gyermekkoromban tengeri csigát kaptam a kezembe, a fülemhez szorítottam és a "tenger zúgása" titokzatos fényben izzó képeket vetített a lelkembe. Egy karcsú vitorlás árbóc jól feszülő kötélzettel, a szélben dagadó nagy vitorlával és korrekt szabású toppal nekem ma is többet mond, mint sok olyan dolog, amire esztendőket áldoztam életemből. Lehet ez atavizmus?

És bár nincs összefüggésben ezzel a gyöngémmel, bevallom mindjárt egy másik furcsa hajlamomat is, amelynek

eredete szintén homályos előttem: szeretem a fegyvereket, különösen a régieket. Ha szégyen is ebben a pacifista világban, mégsem tagadom; semmiféle műremek nem tud annyira gyönyörködtetni, mint egy nemes művű pallos. A bécsi udvari kincstárat azért szoktam látogatni, mert ott van a világ három legértékesebb kardja.

Édesapámnak nagy könyvtára volt. A német, olasz, francia és angol remekírókon kívül főleg történelmi, természettudományi és útleíró műveket gyűjtött. A könyvtárat

nem zárták el előlem és én az olvasási dühtől megszállt gyerkőc mohóságával fölfaltam mindent, ami a kezembe került. Ökölnyi koromban elolvastam Orlando Furioso német fordítását, azután Cervantest, rögtön utána Renan: Jézus életét, Shakespearet és Paul de Kockot. Ez a francia író, akit ma talán apácanövendékek is unalmasnak találnának, az én gyermekkoromban a ledérség démona volt. Jó társaságban a nevét sem lehetett kimondani. Édesapám, mikor véletlenül tudomást szerzett olvasmányaimról, bosszankodott is, de nevetett is: úgy sem ért belőle semmit!

Ajánlom minden szülőnek és nevelőnek, ne áltassa magát azzal, hogy a gyerek nem ért valamit. Én megértettem a felnőttek diszkrét beszélgetéseit és leplezett célzásait is. Ha valami homályos volt előttem, addig gondolkoztam és kombinálgattam, míg meg nem találtam a dolgok összefüggését. És többnyire megtaláltam. Ott ültem észrevétlenül a szoba sarkában, játékkal a kezemben, és mohón, mint a spongya a vizet, szívtam magamba a felnőttek beszélgetését. Ha azt mondták – és gyakran mondták – "nem érti", akkor kárörvendően vigyorogtam magamban és megállapítottam, hogy nekem

tulajdonképpen több eszem van, mint a nagyoknak, mert én keresztüllátok rajtuk, de ők rajtam nem.

*

Én akkoriban léptem először a nagy nyilvánosság elé, amennyiben elsőízben adatott meg nékem, hogy nevemet nyomtatásban olvashassam. A flóbert puskámmal, amelyet karácsonyra kaptam, belőttem a Verseci Hitelbank ablakába és a helybeli német lap erről "Puska nem gyermek kezébe való" cím alatt napihírt közölt.

A derék lap, amely ma is él még, nevezetes volt az önkényéről, amellyel az idegen szavakat használta. Egyszer azt írta, hogy a kaszárnya tetején fekete-sárga trikolór lengett, a daloskör majálisa alkalmából pedig megállapította, hogy Jupiter Pluvius ragyogó napfénnyel örvendeztette meg a kiránduló társaságot.

Akkoriban estem át első lovas balesetemen is, amelynek következtében ötven esztendővel később a budapesti Wein Zoltán dr. megoperálta az orromat. Egy óvatlan pillanatban kivezettem a ponimat az istállóból és fölmásztam a nyergeletlen hátára. Fánni rosszkedvű volt, fölágaskodott, kirúgott és ledobott. Én fejjel egy vizesrocskába estem és összezúztam az orromat. A verseci doktor, az öreg D. bácsi, megállapította, hogy a gyerek betörte az orrát és hideg borogatást rendelt. Ebcsont összeforr! Az orrom olyan lett, mint a magnak hagyott paradicsom. Az ebcsont csakugyan összeforrt, de félszázaddal később, mikor nem tudtam lélegzeni az orromon keresztül, a budapesti tanár megállapította, hogy annak idején szilánkokra törtem az orrcsontomat, amit a jó D. bácsi nem vett észre.

Tisztán emlékszem, hogy édesapám éppen a

balesetem napján megtiltotta, hogy a kocsis távollétében felüljek a lovamra. Túltettem magamat a tilalmán. És ha ma visszatekintek a múltba, minden erkölcsprédikáló szándék nélkül elmondhatom, hogy minden bajnak és kellemetlenségnek, amely életemben ért, magam voltam a felidézője, ami pedig jó és szép volt az életemben, az többnyire kívülről és felülről hullott reám.

A mi derék D. doktorunk mint derűs fatalista állott szemben a betegséggel. Egyidőben Hoffmann Eduárd beteg lábát gyógyította. Mivel a gyógyulás kissé lassú tempóban haladt, nagyanyám elhozatott egy javasasszonyt, aki aztán vízbe áztatott puskaporral kente be Eduárd bácsi végtagját. Alig hogy elkészült a munkájával, váratlanul belépett a doktor. Figyelmesen nézegette a bácsi koromfekete combját, majd így szólt a tetten ért és a rémülettől dermedt kuruzsló asszonyhoz:

— Nem tudna valami jó szert köhögés ellen? A kislányom már egy hete köhög.

*

Élt akkor Versecen egy Zeh nevű polgár, akinek halálos szerelme volt a színház. Félművelt ember létére az első lépésnél már eltévedt Thália berkeiben és holmi obszkurus mellék- és álművészet ápolására áldozta életenergiáját. Maga is írt egész színműsorozatot, a darabjait az akkor már divatjukat múlt lovagdrámák kaptájára húzta és arannyal metszett velinpapíron adta közre. Engem igen lelkesített a színfalhasogotó pátosza.

Zeh csinos kőszínházat épített a városban. Egymásután vendégszerepeltek nála igen tisztességes gráci és brünni német truppok, amelyek az olcsó bér fejében azt a kínos kötelezettséget vállalták, hogy elő kellett adnunk

egy-egy Zeh-féle színművet, sőt olykor egy-egy kiválóan rokonszenves drámahős szerepét is Zehre kellett bízniok. Mondanom. sem kell talán, hogy a verseci mecénás, aki annyira rácáfolt a hagyományos sváb józanságra, később a szegények házában fejezte be életét.

Az én családom is bérlő volt és mi gyerekek minden este ott lobogtunk és lelkesedtünk a színházban. Akkor még az volt az általános felfogás, hogy színház, mint kultúrintézet, csakis nemesítő hatással lehet nagyok és kicsinyek lelkére. Egyik-másik darab olyan mély hatást tett reám, hogy ma is el tudnám mondani a meséjét, de csak az első két felvonásnak, a végét rendesen elaludtam.

Különösnek találom, hogy abból az egész verseci nemzedékből, amely ilyen csillagok alatt nőt fel, az én egyetlen kivételemmel senki sem mutatott írói, vagy színészi hajlamot.

Egyelőre az lett a drámai esték eredménye, hogy a hátsó udvar hombárja színházzá alakult át. Ott valóságos commedia dell'arte előadások folytak, a cselekményt mi rögtönöztük, miközben minden szereplő azon mesterkedett, hogy zavarba ejtse a partnerét. Hajmeresztő sületlenségeket

fecsegtünk össze, de egészben véve mégis azt hiszem, hogy jobban közelítettük meg a színművészet lényegét, mint Zeh mester.

A drámáink többnyire harci jelenetekkel végződtek, a kisleányok ezért az utolsó kép elől óvatosan elvonultak és néha a gyógyszertári laboránssal szövetkezett kocsis fejezte be karhatalommal a művészi produkciót.

*

Meglehetős szabadon rendelkeztünk a kis lovainkkal, mivel az ellenőrzésünkkel megbízott istállófiú inkább a

48

mi, mint a szüleink pártján volt, és sokat kóboroltunk a város környékén.

A legkedvesebbik kirándulásunk a Guszti bácsi pusztája volt, amely igen szépen feküdt az erdős hegyek lábán, egy pár kilométernyire a vámsorompótól. A kertben volt egy korhadt fahíd, alatta paraszttenyérnyi éjjeli pávaszem pillangókat lehetett fogni. A házhoz impozáns jegenyefasor vezetett, a hatalmas fák olyan ünnepélyesen zúgtak és harsogtak az örökös verseci szélben, mint az Úristen orgonája. Közben pedig tízezer veréb zsinatolásának szinte már monumentális lármája hallatszott. Ezeket a gyönyörű fákat később pusztítani kezdték, mert veszett hírüket költötték: a Bánságban elterjedt a babona, hogy a birtokos, akinek földjén jegenyefa nő, tönkremegy. Bankrotfának nevezték őket.

Eperfaerdő is volt a pusztán, még a családi selyemgyár idejéből, mikor reggeltől estig két szénásszekér hordta a lombot az éhes hernyóknak.

Száraz években szépen hozott a birtok, de az én gyermekkoromban vizes esztendők sorozata járta és mivel ez még a mocsárszárítás előtt történt, tehát a puszta nagyobb részén szúnyognál és piócánál egyéb nem igen termett.

Ha Guszti bácsi körül akarta járni a birtokát, akkor lélekvesztőn csáklyáztatta magát végig a nádba vágott csatornákon, ahol minden nádszálat vörös prémként ültek körül a szúnyogok elképzelhetetlen tömegei, – sárga liliomok mezejével benőtt tisztások felé, ahol hápogva és gágogva riadt fel a vízivad. Darvak, ibiszek, bíbor- és kanalasgémek nagy seregben lakták a mocsarunkat, de a pelikán és a vadhattyú is vendégünk volt.

Sok volt a kígyó és a széprajzú sikló az iskolásfiúk

49

kedves játszótársa volt. Szokássá vált, hogy a gyerekek az iskolába is elhozták a kígyóikat és óraközben az ingük alatt, a testükön tartották. Mi ketten a bátyámmal egyszer kiemeltünk egy siklófészket és hetet hazavittünk.
Mivel tudtuk, hogy a nőknek előítéletük van a csúszómászókkal szemben, nem is szóltunk, hanem a kígyóinkat bekvártélyoztuk egy régi kalapskatulyába, éjszakára pedig biztosabb hely hiányában a nővérünk ágya alá

tettük.

Éjjel fölébresztette Micit valami gyanús nesz. Első szava volt: Biztosan megint hoztak valamit a fiúk! Édesanyám a nyitott ajtón keresztül vallatni kezdett minket és mikor egyikünk félálmában kiejtette a kígyó szót, pánik támadt a nők hálószobájában. Ez még fokozódott, mikor kitűnt, hogy a cilinderskatulya üres, valamennyi kígyó szanaszét kalandozik a lakásban. Fél éjszakán át vadásztunk, míg sikerült mind a hetet összefogdosnunk.

A kétszer-háromszor megismételt ladikázások Guszti bácsi nádasában, amelyekhez hozzáadtam a Fregatte Novarából szerzett elméleti tudásomat, elhitették velem, hogy kiváló szakember vagyok a hajózás terén. Vízidolgokról csakugyan többet tudtam, mint pajtásaim, én Pancsován már gőzhajót is láttam, Versec alapítói pedig jó távolra építették városukat mindenféle hajózható víztől, amivel nyilvánvalóan azt akarták elérni, hogy ebből a városból sohase legyen semmi.

Olykor izgalmas vízikalandokat meséltem társaimnak, akik el is hitték, meg nem is. Nem voltam éppen hazug gyermek, a haszon kedvéért legalább sohasem füllentettem, de kisfiú koromban ellenállhatatlan ingert éreztem, hogy meglepjem és ámulatba ejtsem az emberiséget és ebben az igyekezetemben nem egyszer elragadott a

képzeletem. Azt hiszem, ez nem volt egyéb, mint a lelkemben szunnyadó költő-embrió időelőtti megmozdulása. Tiltakozás az élet fakó prózája ellen; hiszen maga a költő egzisztenciája is ilyen tiltakozás. Bizonyára hiba volt, hogy a meséimnek nem adtam külön keretet, hanem közvetlenül beleszőttem őket a mindennapi életembe, így aztán nem mint a képzelet alkotásai, hanem mint valótlanságok hatottak. Édesapám nem szerette az ilyen fecsegéseimet és mindvégig jobban is kedvelte a bátyámat, aki igazmondó volt a gorombaságig.

Egy tavaszi napon úgy akarta a sors, hogy helyt kellett állanom a háryjánoskodásomért. BR. Márton azzal a hírrel jött a harmadikba, hogy épülő házuk pincéjét elöntötte a talajvíz. Forrás buggyant ki a föld alól és most már csak a pincegádor három felső foka van szárazon. Ennek valamennyien megörültünk. Márton pedig büszke volt reá. Egy mosóteknő van a pincében, szzal ladikázni lehetne, mondta, ha ugyan volna valakiben bátorság. Rögtön kijelentettem, hogy lecke után hajókázni fogok a pincében. A fiúk a szavamon fogtak és óra után izgatott és kaján gyerekcsapat eszkortált a színhelyre.

A pince sötét bolthajtásai alatt csakugyan magasan csobogott a víz. A verseci bortermelők a városi házaik alatt tartják készleteiket és a pincéik igen tágasak. A fiúk nagy búzgón a fekete lébe taszították a kis teknőt, R. pedig egy lekvárkavaró nagy fakanalat hozott evezőnek. Most már tessék beszállani! Biztosan tudtam, hogy a teknő azonnal fel fog borulni, mihelyt eltaszítják, úszni akkor még nem is tudtam, de az is nyilvánvaló volt, hogyha most meghátrálok, örökre oda a becsületem.

Egyik lábammal már bent voltam a teknőben, mikor a gyermekek őrangyala, aki éppen a leghaszontalanabb suhancokért aggódik a leggyöngédebben, ránk küldte R. apát. A derék borkereskedőt felbőszítette a gondolat, mennyi baj és szóbeszéd lehetne abból, ha egy idegen gyerek belefulladna az ő pincéjébe és szétkergette a társaságunkat. A híremen azonban nem esett csorba.

*

Hoffmannék háza (tulajdonképpen négy ház, amely egy óriás nagy udvart fogott körül) volt a gyermekek igazi paradicsoma. Egy nagy építőcég irodái, műhelyei, raktárai és istálló is az udvaron egész csodavárosa a sokemeletűre épített deszka- és gerendarakásoknak; hatalmas pajták, ahol ácsok és asztalosok kopácsolnak és fűrészelnek, míg azután a harang kondulása hirtelen ketté nem vágja a buzgalmukat: mindez az életnek mozgalmas és serkentő képe volt. Az egész nagy ház és az építő üzem úgy volt beállítva, hogy rést engedett a gyermekjátéknak, mint ahogy láttam egyszer egy lakást, ahol minden szobaajtón lyuk volt, hogy szabadon járhassanak a háziasszony kedves macskái.

Nagyapám üzlete a két fiára szállott. Antal Münchenben szerzett műépítészi oklevelet, ott kedvence volt Piloty művésztársaságának, és úgy látszik, hogy maga is művészálmokat szövögetett, mert nem szívesen jött haza és Versecen mindvégig az eke elé fogott szárnyasló benyomását tette. Többnyire úgy viselkedett, mintha az esze másutt járna, mint a teste. Ha azonban jókedve volt, akkor elragadta az embereket.

A nagyanyám hét gyermeke közül kettő a szülői háznál maradt. Eduárd nem akart megházasodni, Nina pedig nem akart férjhezmenni. Az agglegény és a

vénkisasszony életének főcélja volt, hogy örömöt szerezzenek a gyerekeknek.

Eduárd nagy, erős, nehézkes férfi volt. Nem járt társaságba és emberek között némi félszeg zavar vett rőt rajta. Holtáig gyermekded lélek maradt és igazán jól csak köztünk érezte magát. Bizonyos szolidaritást érzett velünk a felnőttekkel szemben és később titokban rákapatott minket a borivásra és a cigarettára. Nem bánta, ha szemtelenek vagyunk vele, sőt talán szerette is. Néha, ha ledőlt a díványra, megrohantuk négyen-öten, mint a kis kutyák a medvét. Ő volt az a bácsi, akit a gyerekek elképzelése szerint alkotott meg a Teremtő.

Az édesanyja, Hoffmann nagymama, száraz, fürge asszonyság volt, azzal a fanatikus munkadühhel, amely a régi kor jó gazdasszonyait jellemezte és amely állandóan izgalomban tartotta a házat és futólépésre ostorozta a háznépet. Nem is tudom másképp elképzelni, mint kosárral, vagy szakajtóval a kezében, széles szoknyájával a földet söpörve, amint a konyhából a baromfiudvarba, vagy a pincéből a padlásra siet. Gyakran hallottam, hogy a leányaival szemben könyörtelenül szigorú volt; az unokái iránt azonban elnéző volt a gyöngédségig.

Sohasem akarta elhinni, hogy Lujza leánya, az én édesanyám, komolyan vehető gazdasszony legyen és mikor egyszer kiforgatta az én zsebeimet és lyukas bélést talált, keserűen mondta: Ez rávall az én Lujzámra! — Nagyon meglepett, mikor később német verseket olvastam az ő tollából, amelyek telve voltak szikrázó elmésséggel és maró szatírával.

A világon a legjobb nagyanya volt, egyszer azonban mégis nyakon legyintett engem és ennek oka egy villámcsapás volt, amelyért engem tett felelőssé. Az eset sokkal

53

mélyebb benyomást tett reám, semhogy elhallgathatnám olvasóim elől.

Úgy volt, hogy a család együtt uzsonnázott a nagymamánál. Odakünn zengett az ég és zuhogott a zápor. Én és pancsovai Mici, akiről már szó volt, az ablakból néztük a zivatart. Mici azt mondta, nyissam ki az ablakot, hogy jobban lássunk és én megtettem, miként meg szoktam tenni mindent, amit kívánt.

— Betenni az ablakot — szólt reánk nagymama, — a cúg vonzza a villámot!

Betettem, de Mici kívánságára megint csak kinyitottam. És ekkor a nagyudvaron lecsapott a mennykő. Egy nagy farakás tetején tüzes golyó jelent meg, a golyó lassan végiggördült a fán, azután siketítő dördüléssel szétrobbant és lángba borította a farakást. Én legalább így emlékszem arra a tüneményre. A tüzet eloltotta a szakadó eső, a nagyanyám pedig, amint magához tért első ijedtségéből, nyakonteremtett, mondván:

— Látod, te haszontalan, mit csináltál? Nem megmondtam, hogy a cúg vonzza a mennykövet?

Nem tagadom, bűnösnek éreztem magamat és megbántam, amit tettem.

*

Emberek és állatok közt titokzatos viszonosság létesül és én nem hiszem, hogy más házban lehetséges volna olyan ló, mint amilyen a Hoffmannék Cézárja volt. Karcsú, szép szürke, verseci sportférfiak sejtése szerint arab telivér, de a passzusát nem látta senki, még talán az az alföldi magyar sem, akitől Eduárd bácsi megvette.

Tulajdonképpen az lett volna a hivatala, hogy a százhúsz kilós bácsit egy kétkerekű féderes kocsin az építő

54

helyekre szállítsa, mivel azonban Cézár szerette a gyerekeket, a gyerekek pedig őt, hamarosan az lett a nyári foglalkozása, hogy a mi pajtásunkká szegődött.

Sok emberrel és állattal volt dolgom életemben, dece Cézárnál tökéletesebb teremtményét az Istennek sem négylábúban, sem kétlábúban nem láttam. Csak egy gyöngéje volt: nem tűrte az ostort, azért a kocsin, amely

elé fogták, nem is volt soha ilyen barbár kínzóeszköz.
Nem is kellett neki biztatás, ő nagy kedvvel és fölényes
ésszel végezte a maga dolgát. Igenis, fölényes ésszel. Rendesen
gyerek fogta a gyeplő szárát és ha a kis csacsi összekonfundálta
az útirányt és rossz helyen rángatta,
abból nem lett baj, mert Cézár jobban tudta mit kell
tennie, merre kell mennie. Mocsaras réten, hegyi dűlőúton
csak át kellett neki engedni a vezetést és Ő szavatolt
a sikerért. Ha a gyerekek olykor ketten hárman, mint
Haimon fiai, fölkapaszkodtak a hátára, akkor ő vigyázott

reájuk, nem fordítva. Ha pedig néha a hasa alá másztak,
akkor mozdulatlan maradt, mint Szent Márk ércparipája,
nehogy kárt tegyen valamelyik kis tökfilkóban.

Komoly fölény egyesült benne nagy tapintattal.
Mi annyira szerettük, sót mondhatnám tiszteltük, hogy
később is, mikor már idegen városokban iskoláztattak
bennünket, minden levelünkben tudakozódtunk a hogyléte
után. Nina nagynéném egyszer azt mondta: Ez nem
18 ló, hanem őrangyal, aki lónak öltözött. — És ki tudja,
nem mondott-e igazat?

Már országgyűlési képviselő voltam, mikor egy verseci
látogatásom alkalmával megpillantottam Cézárt az
udvaron. Azt hitten, hogy álmodom! Lehetséges, hogy
gyermekkori pajtásunk még él? Már jóval túl kellett lennie
a harmincon. Régen nem fogták kocsi elé, Cézár

nyugalomba vonult. Nem is tartották kötőféken, szabadon
abrakolt és ha sütött a nap, künn sétált az udvaron.
Olykor sokáig figyelmesen nézte az ácsok munkáját és
az emberek tréfásan inspektor úrnak nevezték. Ha elunta
magát, akkor bedugta fejét az iroda ablakán, vagy a
mosókonyha elé állott. Szerette az emberek társaságát.

Később úgy elgyöngült, hogy reggel csak a kocsis
segítségével tudott föltápászkodni az alomból. Egy ködös
őszi reggelen egyáltalában nem kelt föl többet. Meghalt.
A család megsiratta és értesítést küldött Cézár minden
barátjának.

Nem tudom, hogy abból az intelligenciából, amely
egykor az ő tulajdona volt, él-e még egy parány valahol
a végtelenségben, de bizonyos, hogy a ló nevelő hatással
volt reám, mert azóta egyre növekedő érdeklődéssel figyelem
a titkot, amely kiskorú testvérünk, az állat szeméből
reánk mered. Az ember- és állatvilág érdekösszeütközéseinek
bizonyos eseteiben — így például a bikaviadalnál
— határozottan állatpárti vagyok.

*

Még az elemibe jártam, mikor súlyos lelki válságon
estem keresztül. Kicsi korom óta makacs és hirtelen
haragú voltam. Ha bosszantottak, akkor sem apai szigor,
sem anyai jóság nem tudott visszatartani attól, hogy
vakon oda ne dobjam magamat dühös indulatomnak.

Egyszer városra szóló botrányt csináltam, mikor a
Fő-utca közepén összeverekedtem a bátyámmal a pónifogatunk
bakján. A kereskedők kiszaladtak a boltjukból,

egy vendégünk pedig, akit megkocsikáztattunk, ijedten leugrott és elmenekült.

Más alkalommal még az udvarunkon megharagudtam egy pajtásomra és fölkaptam a favágó baltát, hogy

megtámadjam. A fiú menekült, én a fölemelt baltával végigkergettem az udvaron, a nyitott kapuban pedig beleszaladtam hazatérő édesapám karjaiba.

Mondanom sem kell, hogy rettenetesen elvert. Végül már nem is éreztem ütéseket, csak azt, hogy egész testem lángol. A lármára elősietett édesanyám és szokása szerint könyörgött, hogy ne bántson. Mikor végül kiszabadultam apám vasmarkából és ő haragosan bement a lakásba, azzal rémítettem meg anyámat, hogy vidám fütyörészésbe kezdtem. Ez a hallatlan cinizmus olyan hatással volt reá, hogy sírva fakadt. Mi lesz ebből a gyerekből? Én jól tudtam, hogy komiszság, amit teszek, fájt is a szívem, de valami hajtott, hogy minél komiszabbnak mutassam magamat.

Megtörtént azután, hogy azzal válaszoltam Józsi bátyám egy sértő szavára, hogy egy nagy szabóollót vágtam hozzá. Az olló hegye megvérezte a fejét.

— Ez a kölyök egyszer még gyilkos lesz, — mondta édesapám és hozzálátott, hogy kiverje belőlem a monomániát. Miután megkaptam a, büntetésemet, azt követelte tőlem, hogy kérjek bocsánatot: Erre azonban semmiképpen nem voltam hajlandó. Újabb verés, azután vacsora nélkül ágyba dugtak.

Reggelre vidáman és éhesen ébredtem, de apám újból azt követelte, kérjek bocsánatot. Nem és nem! Reggelit sem kaptam. Édesanyám a lelkemre beszélt, elmondott mindent, amit egy boldogtalan anya az elvetemült fiának mondhat, de én hajthatatlan maradtam. Ebédnél megismétlődött a szörnyű jelenet, most már a cselédek is könyörögtek, hogy kérjek bocsánatot, én azonban siralomházi keserűséggel a szívemben — megkötöttem magamat, hogy éhen halok, de meg nem alázkodom a bátyám előtt,

aki beragasztott fejjel és a sértett ártatlanság méltatlankodásával járt kelt körülöttem. Édesanyám titokban ennivalót hozott, én azonban visszautasítottam. Nagyon éhes voltam, fájt a testem és a lelkem, de nem tudtam kiszabadulni a csapdából, amelybe a makacsságom belevitt.

Estefelé édesapám föladta a küzdelmet. Azt mondta: Csinálj, amit akarsz, nem törődöm többet veled!

Hetekig tudomást sem vett rólam; rám se nézett. Ekkor ezután különös dolog történt velem. Egyedül ültem a hombár falépcsőjén és nyolcesztendős fejemmel gondolkodni kezdtem. Úgy kezdődött, hogy hangosan ismételgettem az Én szót és tanakodtam magamban, hogy tulajdonképpen mi az az Én? Furcsa szédülés fogott el és mind hangosabban, mind görcsösebben és fájdalmasabban

ismételtem a titokzatos szót. Úgy éreztem, nagy baj lesz, ha nem tudok a nyitjára találni. Pedig ott van közvetlenül mellettem, érzem a lélegzetét, de valahányszor feléje fordulok, párává oszlik.

Az Ént nem tudtam megfogni, de történt valami, ami elég ritka az emberi életben..: egy pillanatra föléje tudtam emelkedni önmagamnak. Tisztán és élesen magam előtt. láttam az undok kis szörnyeteget, aki az én nevemet viseli, sőt meg tudtam mérni parányi voltát annak a helynek :s, melyet a világban elfoglal. Ez egy ostoba és harapós kis állat. Ha kikergetnék a házból, nem tudna magával mit kezdeni. Minden ereje a saját gyöngesége és környezetének türelme.

Mikor már ennyire voltam, egyszerre felbukkant a lelkemből a vágy, hogy ne legyek többé sem hirtelenharagú, sem makacs. Leküzdhet az ember magában egy jellemvonást, amely a vérmérsékletéből nőtt ki? Én leküzdöttem.

58

Hosszú ideig ültem még a falépcsőn és tudatosan azon voltam, hogy elmélyítsem és megkeményítsem magamban az elhatározást. Éreztem, hogy nem szabad többé elfelejtenem ezt az órát és emlékembe véstem a környezet külsőségeit.

A szülői házamat és a hombárt már régóta lebontották, új lakóház áll a helyükön, a régi falépcsőt bizonyára feltüzelték, de én ma is látom az ovális ággöcsöt a lépcső fokán és a vörös ácskrétával húzott vonalakat az oldalfal deszkázatán.

Csakugyan kimenekültem a csapdából. Édesapámat úgy engeszteltem meg, hogy a nevenapjára, amelyet december harmadikán szokott volt megülni, betanultam egy alkalmi verset és azt gratuláló barátai jelenlétében hibátlanul elmondtam. Megcsókolt, amit életemben háromszor, vagy négyszer ha megtett velem.

Én egyébként azóta sem tudtam az életből más értelmet kihámozni, mint azt a küzdelmet, melyet a vérünkben – Kain gyermekeinek vérében! – lappangó állati hajlamok ellen viselünk. Az emberi méltóság első követelménye a bennünk leselkedő bestia leleplezése, üldözése és irtása. Az emberiség fölemelkedésének föltétele, hogy önmagukban végezzük a civilizáció munkáját.

*

Magam sohasem voltam szabadkőműves, mivel azonban később, fehértemplomi gimnazista koromban, ez a titokzatos intézmény némi hatással lett a sorsom alakulására, elmondom, mikor és hogyan értesültem elsőízben a páholyokban folyó munkáról.

A katonai határőrvidéken, amelynek területe a városunk szomszédságában kezdődött, szigorúan tilos volt mindennemű titkos társulás és természetesen gyűlölet

59

tárgya minden, ami magyar. Ennek az lett a következménye,

hogy a magyar érzelműek szabadkőművesek lettek és mivel édesapám egyike volt a legmagyarabb érzelműeknek, tehát egyike volt a verseci páholy első tagjainak. Ez a páholy különben, szembehelyezkedve minden szabadkőműves hagyománnyal, a megalakulásakor szinte kérkedve kereste a nagy nyilvánosságot.

Fehértemplomból, amely szomszéd város már beleesett "a határőrvidékbe, a sváb urak átjárogattak Versecre, hogy konspiráljanak a határőrvidéki katonai kormány ellen, bár azt hiszem, a konspirálásuk leginkább csak szidás volt. Volt mit szidni a granicsár adminisztráción, amelynél ügyefogyottabbat és korrumpáltabbat nem ismert még a világ. A katonatisztek, akik ennek az országrésznek a sorsát intézték, szerb parasztfiúkból lettek és minden tudásukat és élettapasztalásukat a kadétiskolából hozták. Ott elfelejtették a szerb anyanyelvüket, de sohasem tanulták meg rendesen a németet, a beszédjük tehát valami nevetséges halandzsa volt, a "muzsikája" engem mindig a haragos komondor morgására és ugatására emlékeztetett. Parasztleányokat vettek feleségül, náluk ismeretlen intézmény volt a házassági kaució, és a családjaik a hadseregen belül is elszigetelten éltek.

A bírói tisztet granicsár tisztek viselték és köztudomású volt, hogy minden vétségnek és bűntettnek megvan a maga váltságdíja szárnyas és négylábú háziállatok alakjában. Azt beszélték akkoriban, hogy egy granicsár paraszt, aki agyonverte az apját, másnap egy tehénnel jelentkezett rapportra.

Versecen egykor tanúi voltunk egy granicsár igazságszolgáltatási aktusnak. A hetivásáron elcsíptek egy szerb parasztlegényt, aki egy pár csizmát lopott. A városi

pandúrok a kóterba akarták vinni, de a legény önérzetesen tiltakozott, hogy civilista ne merészeljen hozzányúlni, mert ő izbistyei granicsár. A határőrvidékieknek csakugyan a régi nemesi kiváltságokhoz hasonló előjogaik voltak. Ekkor előlépett a bámész tömegből egy kék parolis vén bakatiszt és azt mondta:

— Ha te izbistyei vagy, akkor én ítélek fölötted, mert én vagyok a te parancsnokod!

És meghagyta a pandúroknak, hogy verjenek rá ötven botot. A magyar közigazgatási területen már régen eltörölték a botbüntetést, a verseci pandúrok azonban nagy kedvvel hajtották végre az ítéletet. A végrehajtást szenvedő pedig katonásan megköszönte a büntetést.

Most azonban térjünk vissza a szabadkőműves páholyhoz. Egy nap édesanyám, aki nem tudott titkot tartani a gyermekei előtt, megsúgta nekünk, hogy nővérestély lesz a páholyban. Azt hiszem, a verseci testvérek ezzel meg akarták nyugtatni az asszonyaikat, akiknek a szabadkőműves munka miatt sok magányos estét kellett tölteniök. Hogy mi legyen a nővérestély, azt egyébként nem tudta anyám, estére azonban kicsípte magát és elment az édesapánk karján, miután előbb megígértette velünk, hogy nem gyújtjuk fel a házat, nem nyúzzuk meg egymást és engedelmeskedni fogunk a házitanító úrnak.

A nővérestély feltűnő hamar ért véget, a gyerekek még ébren voltak, mikor már hazajöttek a szülők. Édesanyám egyenesen a kanapéhoz ment, ott leroskadt és elkezdett úgy nevetni, ahogyan soha még nevetni nem hallottuk. Édesapánk pedig tanácstalanul állott előtte.

Később megtudtuk, mi történt a páholyban. A testvérek bizonyos szertartásokkal vezették be az estét, közben a jólismert verseci bugrisok olyan ünnepélyesen és

61

fontoskodva viselkedtek, hogy édesanyámon ellenállhatatlan nevetési inger vett erőt. Jó ideig küszködött, de végül nem bírt magával, kicsattant és hangosan nevetni kezdett. Sajnos, a jókedve járványszerűen átragadt az összes többi nővérre 18. A könnyezésig, az ájulásig nevettek és az ünnepélyes hangulat belefulladt a kacagó kórusba.

A páholymester nem tehetett egyebet, minthogy berekesztette a nővérestélyt. Minden testvér karonfogta a maga nővérét és hazavitte. Hogy mi történt a többi verseci házban, azt nem tudom, de az én édesapám egyetlen szemrehányó szót sem mondott a feleségének.

*

Édesapám testvéröccse, Guszti bácsi, a maga idejében szép szál ember és híres gavallér volt. Vidám, eleveneszű ember, nála mulatságosabb elbeszélőt alig ismertem. Egy csepp gascognei vér volt az ereiben és ezért házasember korában is a nők kedvence maradt, amit a felesége, temesvári Elter leány, tapintattal és humorral viselt el. Sokat költött lovakra és nyalka jukker-fogatát megbámulták a megyei urak is.

Guszti bácsi nagyon gyűlölte az osztrákokat és ennek megvolt az oka: ifjúkorában Pesten személyes összeütközése volt Ausztriával. Ő a maga idejében Pesten tanult, a Hampl-féle intézetben, — Éva nagymama visszaemlékezvén az ő londoni és párizsi sikereire, nagy kereskedőt akart belőle nevelni, — és akkoriban az történt Guszti bácsival, hogy mikor egy este a komlókertben mulatott, egy svalizsér tiszt, akinek nem szelelt a tajtékszipkája, odalépett a ruhafogashoz, amelyen az ifjúság darutollas kalapjai lógtak, az egyik kalap mellől kivette a darutollat, azt végighúzta a szipkáján, aztán szutyakosan vissza-

62

tűzte megint az illetékes kalap mellé. Az a kalap pedig éppen a Guszti bácsié volt.

A svalizsér asztaltársai harsogó derültséggel fogadták a kapitány úr tréfáját. Voltak vagy tízen és mindegyikük széles pallost viselt az oldalán, egyelőre tehát nem is lett folytatása az esetnek. Néhány nap múlva azonban a budai Várszínházban történt valami. Előadás közben hirtelen felugrált a földszinten egy csomó fiatalember és harsogó le vele kiáltások között záptojás záport indított az udvari páholy ellen, amelyben Albrecht főherceg úr, Magyarország katonai kormányzója ült. Hogy Guszti bácsi is a merénylők közt volt, annak a darutollas

kalandja volt az oka. Az ifjak aztán kirohantak a színházból és oly gyorsan eltűntek az éj homályában, hogy agarakkal sem lehetett volna őket utolérni. De még hallották a Lánchíd felől az alarmírozott lovasság patkócsattogását, amint a Várba vágtatott.

Miután a merénylőket nagyon kereste a policáj, a nagybátyám jobbnak látta félbeszakítani tanulmányait és elvonulni távoli szülővárosába. Nem is lett belőle kereskedő, csak földbirtokos.

Van tőle egy arcképem, amely magyar ruhában, vállára vetett cifra szűrrel ábrázolja. Úgy tudom, hogy a nemzeti divat idejében csak igen elszánt arszlánok merték a szűrt hordani.

Guszti bácsi abban az időben lenn járt Velencében és a szűrével jókora feltűnést keltett a lagunák városában. Egy nap azután valahol összetalálkozott egy másik magyar úrral, aki szintén nemzeti divat szerint járt és pláne Zrinyi-dolmánnyal és ezüstfokossal büszkélkedett. Guszti bácsi ekkor, a saját bevallása szerint, igen megijedt, mert nagyon keveset tudott csak magyarul, éppen csak istálló-

használatra valamit. Igaz, hogy Hampl növendéke volt, de ki beszélt akkor Pesten magyarul? Csak a jurátusok és az írók.

Még nagyobb lett a szorongása, mikor megtudta, hogy a Zrinyi-dolmányos ugyanegy szállodában lakik vele. Most már nagyon óvatosan kellett manövrirozni, szokatlan időben étkeznie, a hátsó lépcsőn járnia, nehogy összetalálkozzék a Zrinvi-dolmánnyal. A dolog nem volt egyszerű, mert a szállodai személyzet mindenképpen össze akarta barátkoztatni a két Tuhutumot. Egyszer le is fogták Guszti bácsit, hogy tessék egy pillanatig várni, mindjárt itt lesz a másik magyar úr. Soha életében nem volt sürgősebb dolga, mint akkor.

A nagybátyám később azt a különös megfigyelést tette, hogy a Zrinyi-dolmányos sem óhajt vele találkozni. Mikor egyszer a folyosón egymásba botlottak, a másik félrekapta a fejét és komoran visszasietett a szobájába.

Végül azonban mégis csak összekerültek. Még pedig a Piazzán. A Zrinyi-dolmányos a galambokat etette és Guszti bácsi, aki már unta az életét, úgy gondolta, hogy lesz, ami lesz, ő most fejest ugrik a veszedelembe, — és elszántan hozzálépett. Hozzálépett és így szólt:

— Entschuldigen sie, sind Sie auch ein Ungar?

A Zrinyi-dolmányos arca fölragyogott, mind a két kezével Guszti bácsi jobbja után kapott. Kitűnt, hogy ő Oravicáról való (ott azt úgy mondják, hogy Uávic!) és még annyit sem tud magyarul, mint Guszti bácsi, aki legalább kifogástalanul káromkodni tudott. A két magyar azután egész életére összebarátkozott.

Az oravicai bácsi egyébként gazdag bányatulajdonos volt. Sok esztendő múlva átrándult egyszer a verseci híres marhavásárra. Akkor már nem viselt Zrinyi-dolmányt,

hanem barna kvekkert. Saját bevallása eszerint már húsz esztendeje nem mozdult ki a krassói hegyei közül. Szédülő fejjel járt Versecen, mint az őserdők fia Londonban. Guszti bácsi persze megvendégelte és asztalához hívta a plébános urat és egy kapitány barátját. Feketekávénál hirtelen eltűnt az oravicai. Sokáig hiába keresték. A gyerekek végül meglelték az istállóban, ahol a lovai abrakoltak; a jászolban feküdt.

— Mit csinál itt bácsi? — csodálkoztak a gyerekek.

— Nem szeretem az ilyen parádét, én egyszerű ember vagyok! — mondotta elkeseredetten.

Az ő oravicai úri házánál annyira vitték a parádétól való irtózást, hogy az asszony kivételével senkinek sem volt meghatározott ágya. Aki éjjel hazajött, az a sötétségben végigtapogatta magát a szobákon, ha valahol egy szuszogó meleg orr akadt az ujjai közé, akkor pardont kért és tovább keresett, míg végül megtalálta azt a fekvőhelyet, amelyet erre az éjszakára neki rendelt a sors.

III

Napfényben folyt a családunk élete, de eljött az ideje annak, mikor beborult az égbolt. Mi gyermekek ezt abból tudtuk meg, hogy sokszor volt könnyes az édesanyánk szeme.

Apám, miként a legtöbb gyógyszerész, nem szerette a hivatását és egy nap az egész rokonság meglepetésére, anyám előzetes tudta nélkül, túladott a patikáján. Még pedig igen rossz áron.

Egy ideig tépelődtem azon, hogy egy annyira eszes ember hogyan tehetett ilyet, de abbahagytam a gondolkodást, amióta nagynevű államférfiakkal ismerkedtem meg, akik előrelátók voltak az ország dolgaiban és kontárok a saját vagyoni ügyeik intézésében. Annyi bizonyos, édesapám elhatározásának az lett a következménye, hogy édesanyámnak egy évtizeden keresztül fáradoznia és zsugoriskodnia kellett, hogy valahogy víz fölött tartsa a családja sajkáját.

Édesapámat a város polgármesterévé választották. heves küzdelem után egy pár szavazattöbbséggel. Ettől kezdve reánk szakadt mindaz a gyülölködés és mocsok, ami együtt jár azzal, amit a kisvárosban politikának neveznek.

Amennyire tudom, sokat tett a városáért, az ő idejében szárították ki a mocsarakat és ezzel Versec a Délvidék gazdag városai sorába emelkedett. Valami hiba lehetett azonban édesapám dolgaiban, vagy legalább a

modorában, mert a város az ő polgármesterségének egész ideje alatt nem tudott többé megnyugodni, hanem két pártra szakadt, amelyek ádázul támadták egymást. A személyeskedések gyűlölettel töltötték meg a város levegőjét

és visszhangot vertek fel a minisztériumokban és a fővárosi sajtóban is. A pártoskodás annyira megmérgezte körülöttünk a légkört, hogy mi gyerekek ezentúl csak a polgármesterpárt híveinek fiaival barátkoztunk.

A színházbarát Zeh képes élclapot indított (Igel — Sündisznó volt a neve), amelynek egyetlen célja apám bosszantása volt. Ezt a célját el is érte. Jellemző, hogy akkor is szenvedélyes támadások érték a polgármestert, mikor befásította a város utcáit. Faluba való a fa, nem városbal — rikoltotta az ellenzék.

A polgármesterellenes párt élén egy dr. Kuktay nevű úriember állott és én szégyenemre bevallom, hogy az ő, Versecen régen feledésbe ment neve, reám ma is olyanféle riasztó hatással van, mint egy Montecchire lehetett a Capulet név. Bele tudnám magamat élni az olasz családi viszályok légkörébe, mikor idegen emberek, akik megtudták egymásról, hogy az ellenpárthoz szítanak, szó nélkül kardot húztak az utcán.

Ezek a förtelmes hajszák annyiban alakító hatással voltak reám, hogy fölébresztették bennem a vágyat, hogy függetlenítsem magamat embertársaim akaratától és azóta sem tudtam megérteni a politikus lélektanát, aki a tömegek tetszésére építi fel a maga életét. Magam majdnem húsz esztendeig voltam országgyűlési képviselő, de politikai karriert sohasem akartam csinálni, a mandátumot az élet esetleges és mellékes ráadásának vettem, amelyről bármikor le tudnék mondani.

Édesapám akkori életének legnyugalmasabb és

legélvezetesebb óráit a gyümölcsösben töltötte. Mert mindig a kicsi és jelentéktelen dolgok azok, amelyek elviselhetővé teszik az életet. A kert, amelynek híre volt a Délvidéken, a város végében volt és apám, aki szerencsés kezű és szenvedélyes kertész volt, ott olyan nemes és ritka gyümölcsfajokat tenyésztett, amelyekhez hasonlókat azóta sem láttam. A gyümölcsnek alig volt piaci értéke és azt, amit nem pusztítottak el a gyerekek, szétajándékozták a rokonok és a polgármesterpárt korifeusai közt.

*

A Zeh-féle Sündisznó sikerei életre keltették a bennem szunnyadó újságírót. Hetilapot indítottam, amelynek a "Kobold" címet adtam. Amennyire emlékszem, a címet egy német meséből vettem, ahol a Szentivánéji álom Puckjával rokon manó garázdálkodik. A fősúlyt a rajzokra vetettem, a lap szövege tulajdonképpen csak prózai vagy verses képmagyarázat volt. Természetesen "politikai" közlöny volt és a polgármesterpárt szempontjából bírálta a verseci közállapotokat. Azonban családtagok, tanítók és tanulótársak viselt dolgaihoz is fűzött többé-kevésbé mulatságos megjegyzéseket. A Kobold annyi példányban jelent meg, ahány előfizetője jelentkezett, a legnagyobb kiadása 8—10 lappéldány volt, ami nekem több volt, mint a Daily Mail szerkesztőjének a maga kétmillió példánya, mert minden számot sajátkezűleg kellett megírnom, rajzolnom és kihordanom.

A lapomból csodálatosképpen megmaradt néhány szám
a mai napig. Rokonok őrizték meg. Én sohasem kívántam
azokat viszontlátni, leküzdhetetlen ellenszenv él bennem
ifjúkori éretlenségem dokumentumaival szemben. A Kobold
tulajdonképpen édesapám háta mögött jelent meg,

68

azért igen meglepett, mikor kerülő úton megtudtam, hogy
a zsebében hordja és a barátainak mutogatja. A legnagyobb
erkölcsi sikerét azonban akkor érte el a lapom,
mikor Nedetzky István volt verseci képviselő révén Deák
Ferenc kezébe került.

Édesapám elég sűrűn utazott föl Budapestre és olyankor
mindig meglátogatta városligeti szállásán a haza bölcsét.
Néha magával vitte anyámat is, olyankor ott tartotta
őket Deák ebédre. Elhihető, hogy szívesen látott vendégek
voltak, mert apám a verseci választókerületet biztosan
a kezében tartotta és három cikluson át a Deák Ferenc
jelöltjének juttatta a mandátumot. Még pedig alkotmányos
költség nélkül, még a zászlókat is – a zászlógyár
akkor még ismeretlen fogalom lévén – a mi hombárunkban
varrták, édesanyám felügyelete mellett.

Deák kívánságára egy ízben Szeniczey Ödönt választották
meg Versecen, a következő választáson megint
Szeniczey lett volna a jelölt, de a választást megelőző éjszakán
távirat érkezett Budapestről, hogy jelöltünk a
választások első napján másutt jutott mandátumhoz,
Versecnek tehát tessék Nedetzky Istvánt megválasztania.
Reggelig még volt annyi idő, hogy új plakátokat nyomassanak
és másnap nagy többséggel meglett Nedetzky, akiről
akkor még egyebet se tudtak Versecen, minthogy Deák
Ferenc rokona, A polgármestert, ki ilyen választási bravúrokhoz
értett, persze, hogy megbecsülte az Öreg Úr is.

Deáknak nagy része volt benne, hogy a negyvennyolcas
események által fenekestül fölkavart Bánságban aránylag
gyorsan megnyugodtak a lelkek. Politikai szereplése
hihetetlen módon emelte odalenn a magyarság tekintélyét,
ő általa nyilvánvalóvá lett ellenség és jóbarát előtt, hogy
a nemzet sorsát egy mély és megközelíthetetlen bölcsesség

69

kormányozza, amely előbb-utóbb fölülkerekedik minden
akadályon.

A svábok soha még államférfit úgy meg nem értettek,
mint Deákot, aki csakugyan egészen az ő szájuk ize szerint
való, okos ember volt.

*

Versecen nyílt meg az ország első polgári iskolája és
én elvégeztem annak első osztályát. Persze németül.
Hogy milyen tanuló vagyok tulajdonképpen, az nem tudódott
ki Versecen: a városi iskolák tanítói mindenkor meg
voltak elégedve a polgármester fiának szorgalmával és
tehetségével,

Latint nem tanítottak a polgáriban, azért magánórákat
kellett vennem. Egy igen eszes zsidó ember, nevezzük

Stadlnak, vállalkozott reá, hogy bevezet Vergilius nyelvének csodakertjébe. Stadl úr tanítóm volt már a harmadik elemiben és mikor a polgáriba kerültem, osztályfőnököm lett és mi Herr Professornak szólítottuk,. Máig sem tudom, hogyan csinálta.

Körülbelül annyit tudott latinul, mint a szíves olvasó eszkimó nyelven, de az ilyen okos ember tanítani tudja azt is, ami maga sohasem tanult. Vállalkozásának azonban az lett a következménye, hogy elemi ismereteim a latin nyelvtanból mindig hiányosak maradtak és mikor a felsőbb osztályokban már jobban értettem a latin remekírókat, mint osztálytársaim közül bárki, megeshetett velem, hogy megbotlottam egy rendes ige perfektumában. Szerencsére a későbbi tanáraim sohasem akarták elhinni, hogy ennyire tudatlan lehessek és mindig csak a szórakozottságomért szidtak.

70

Stadl professzor egyébként csakugyan éleseszű ember volt, ami kitűnik a következő, reám nézve igen szégyenl]etes kalandból. Iskola után az ablakban könyököltem, mikor az utcán arra jött a tanár. Megállott és beszélni kezdett velem.

— Megírtad már a holnapi feladatodat? — kérdezte.
— Igenis, meg.
— Hozd ide, fiam, szeretném látni.

Kimentem a szobából, fölmásztam a szénapadlásra, ott beleástam magam a szénába és elhatároztam, hogy innen sohasem fogok többé lemenni. A feladat ugyanis nem volt meg! Estére azonban mégis csak lementem. Hogy meddig várt az ablak alatt és mikor ment el a tanár, azt máig sem tudom.

Másnap reggel szörnyű szorongások közt mentem az iskolába. Stadl azonban egy szóval sem említette a tegnapi esetet. Két tanuló peres ügyét kellett kivizsgálnia, a fiúk és tanúik, akikre hivatkoztak, annyit hazudoztak, hogy az eset végül reménytelenül összegubancolódott.

— Mindjárt meg fogom tudni, mi az igazság, — szólt a tanár, — mert van itt egy fiú, aki sohasem szokott hazudni. Mondd meg, Herczog, hogyan volt az eset?

Kinevezett az osztály igazmondójának és én, míg a keze alatt voltam, szívesebben leharaptam volna a nyelvemet, semhogy valótlanságot mondjak. Az bizonyos, hogy a módszere, amely nem a gyerek gyávaságára, hanem a becsületérzésére hivatkozott, intelligens volt.

Elvégeztem az első polgárit, bátyám pedig a harmadikat és édesapánk kijelentette, hogy a jövő tanévet a temesvári piarista gimnáziumban fogjuk tölteni. Temesváron a versecieknek latinból fölvételit kellett tenniük és

71

a kegyesrendiek, akik érthető okokból nem kedvelték a mi züllött kis német iskolánkat, rendszerint elbuktatták a verseci fiúkat. A bátyám is, én is, a verseci latin professzorunk

kíséretében jelentkeztünk fölvételire. A bátyám egy héttel előbb, mint én. A piarista megnézte a bizonyítványát, látta, hogy a harmadikat végezte, egypár tessék-lássék kérdést tett fel latinból, majd kimondta a szentenciát: beiratkozhat a harmadikba. Józsi tehát veszített egy esztendőt, pedig jó tanuló volt.

Engem Stadl tanár úr vitt fel Temesvárra. Búcsúzóul azt mondta édesapámnak:

— Kizárt dolog, hogy egy tanuló, akit én készítettem elő, bárhol az országban megbukhasson!

Erre én nagyon kíváncsi lettem. Csakugyan nem buktam meg, pedig meg sem értettem a magyar nyelven föltett kérdéseket, nemhogy feleltem volna reájuk. Ezt a csodát Stadl professzor úr a következőképpen imádkozta le reám. Először is bocsánatot kért Merényi kegyesrendi tanártól, hogy az én iskolai bizonyítványom valami sajnálatos félreértés következtében Versecen felejtődött. (Pedig én tudtam, hogy a zsebében van! Az előzékeny piarista megnyugtatta, nem baj, majd megkapjuk később. Azután azt kérdezte, melyik osztályt végeztem a verseci polgáriban? A. másodikat, mondta Stadl fölényes nyugalommal. Ekkor jött az az egypár tessék-lássék kérdés latinból, én hallgattam, mint hal a varsában, a piarista tanár pedig úgy döntött, hogy fölvesz a másodikba. Be is irattak.

A tanév első napján osztályfőnököm a bizonyítványomat lengetve lépett a terembe. (Stadl professzor postán küldte meg neki.)

— Hiszen te Versecen az első osztályt végezted?

— Igenis, kérem.
— Hogy kerülsz akkor a másodikba?

Erre nem tudtam mit mondani. A tanár sem tudott. És mivel "a fölvételi vizsgán tanúsított ismereteim alapján" beirattak a másodikba, ott is maradtam. Stadl professzor úr Versecen kiváló latin nyelvtudós hírébe keveredett, én pedig korai leckét kaptam abból a sanda bölcsességből, hogy az ügyesség mennyivel hasznosabb az életben, mint a komoly tudás.

*

Temesváron kitűnő házba kerültünk: Steinbach tanfelügyelő volt a kosztadónk. A néni szép fiatal asszony volt, pompásan énekelt, én legalább nagy gyönyörűséggel hallgattam Erkel operáinak áriáit. Úgy bánt velünk, mint a saját gyermekeivel, vagy talán még valamivel jobban. Anyai gondosságában annyira ment, hogy sajátkezűleg csutakolt szappanos vízzel és maga vágta le a körmeimet.

Volt két kosztostársunk is. Az egyik pedáns kis hipochonder, esténkint orvosságot szedett és különböző kötéseket csavart a testére. Az ágya alatt elzárható kosár állott gyümölccsel és édes süteménnyel, abból senkit sem kínált meg, de az éj homályában néha hallottuk óvatos

csámcsogását.

A másik kolléga habribeszédű kisfiú volt. Első nap, a gyerekek ismert diszkréciójával, azt kérdeztem tőle, hány éves az édesanyja. Azt mondta: huszonkettő. — Hát te hány éves vagy?— Tíz. — Akkor kedves anyád tizenkettő volt, mikor téged kapott? — Erre kicsit elgondolkozott, majd elkezdett keservesen sírni.

A gazdánk fia, Steinbach Tóni, eszes, vidám és kedves fiú volt. Vele hamar összebarátkoztunk. Jó ideig azonban

73

nem tudtam méltatni új otthonunk előnyeit. Rettenetes honvágy emésztett. Úgy éreztem, nem tudok élni távol az édesanyámtól és a Várhegytől. Nagy keserűségem makacsságba csapott át, nem akartam tanulni és magyarul beszélni, pedig erre szigorú parancs kötelezett volna. Józsi bátyám az ő gyakorlatias lényével hamar beleélte magát új helyzetébe és nekigyűrkőzött a tanulásnak, én azonban betege voltam a honvágynak és ha iskolába mentem, sokszor megálltam a Szarvas-fogadó előtt, hogy homályosuló szemmel nézzem azt a helyet, ahol édesanyám kocsiba ült, mikor utoljára láttam. Ma sincs kedvem, hogy nevessek az egykori iskolásfiú fájdalmán.

Mikor a seb, melyet a hontalanság érzése ütött rajtam, hegedni kezdett, Steinbach Tóni körülkalauzolt a városban. Temesvárt akkor még háromszoros sáncöv vette körül. Ha az ember be tudott férkőzni a katonaságtól elzárt erődítési zónába, és mi kisdiákok be tudtunk férkőzni, akkor a kortól megbarnult hatalmas téglabástyák és posványos sáncárkok véget nem érő labirintusában találta magát. Néhol a kazamata rácsos ablakán unatkozó katonarab nézett ki, néhol meg szuronyos őrszem ordított reánk, amire aztán vad futásnak eredtünk. Volt ott látnivaló. Ott volt a Hunyadi-kastély. Vasráccsal elzárt udvarán beláthatatlan hosszú sorokban feküdtek a szolgálaton kívüli vaságyúk. (A fiúkat, nem tudom miért, szenvedélyesen érdekli az ágyú.) A régi kastély különben kiábrándító hatással volt reám, én daliákat kerestem Hunyadi várában és csak zupásokat találtam.

És ott volt a Rukavina-emlék, az egykori budai Hentzi-szobor párja, a magyarság második Geszler-kalapja. A gótikus emlékmű tövében undok bestiák vicsorgatták a fogukat, krokodilfarkú hiénák, pofájukon a

74

gyávaság és a vérszomj bélyegével, hivatalos verzió szerint a lázadás allegórikus szörnyetegei népszerű magyarázat szerint azonban a magyar szabadsághősök sértő torzképei. Ezekből a csúszómászókból később nemzeti sérelem lett és le is operálták őket az emlékmű talapzatáról.

A. Belváros egyforma emeletes háznégyszögek szabályos tömege volt. A házak mind elszomorítóan kopárak, soknak a falába ágyúgolyót tapasztottak, a negyvennyolcas bombázás emlékére. A város székhelye volt a csanádi püspökségnek és a hadtestparancsnokságnak, utcáin tömjén-, prófunt- és patkányszag érzett, levegőjét trombitaszó és harangkongás járta át, egész Temesvár mellét ájtatosság,

zsibbasztó unalom és pedáns rend feküdte meg. És mindenütt fekete-sárga korlátok és kapuk és őrházak.

A vár éppen akkor tele volt újonc katonákkal, nagyobbrészt krassó-szörényi oláhok, a régi hadsereg szép fehér kabátját viselték, hozzá azonban bocskort, térdig csavart kapcával. A lábuk nem bírta a bakancsot. Azt beszélték, hogy akad köztük olyan vadmóc is, aki nem látott még életében lépcsőt és mikor fel kellett mennie a kaszárnya emeletére, négykézlábra ereszkedett.

A város nevezetességei közül reám a legmélyebb benyomást tette és teszi ma is az a vörösen pislogó örökmécs, amely Dózsa György kivégzésének helyét jelölt Akik tüzes trónra ültették Dózsát, és megetették cinkosait a vezér sült husával, nem lehettek értelmes emberek, mert az ellenkezőjét érték el annak, amit elérni akartak: örök időkre meg akarták bélyegezni a lázadást, pedig az akkori oligarchia embertelenségét bélyegezték meg.

Magyarul akkor még csak a vármegyeházán, a piarista iskolában és a cukrászboltban beszéltek. A cukrásznál a három déli vármegye birtokossága ette a habos

fánkot és itta a vanílialikőrt. Olykor tíz szép négyesfogat is állott a téren. Az urak furcsa formájú kocsikon jártak és még furcsább szabású vadászruhákat viseltek. Egyébként azok a magyar urak részben rác, részben görög, részben pedig német nevűek voltak. Akkoriban azt tartották a Délvidéken, hogy az ember csak ötszáz holdig lehet rác vagy sváb, azon felül magyarrá kell lennie, ha a vagyonához méltó életet akar élni.

*

Áz iskolában az első tanórák egyikén kínos feltűnést keltettem egy közjogi botlásommal. Piusz rektor úr, aki a történelmet és a földrajzot tanította, azt kérdezte tőlem, melyik országban fekszik az én szülővárosom. A kérdés arra való volt, hogy olcsó babérokat szerezhessek. Természetesen tudtam, hogy Magyarországon, de ilyen hétköznapi választ nem tartottam magamhoz méltónak és azt mondtam: A császári királyi Bánságban! Az egész osztály felzúdult, hiszen a kegyesrendűek egyik feladatukat abban látták, hogy küzdjenek a Bánság gondolata ellen, mert Bánság nincs, nem is volt és sohasem lesz.

A tanulással eleinte nem volt nagyobb baj, a tanárok a javamra irták, hogy nem tudok jól magyarul. Ehhez az enyhítő körülményhez sokáig szívósan ragaszkodtam és néha, ha megszorítottak, eltitkoltam azt is, amit tudtam és szándékosan rosszul beszéltem.

Az osztályfőnököm, Seitz tanár, egy éleseszű és szigorú szerzetes, hamar keresztüllátott az én együgyű szitámon és egy ízben, mikor a rendesnél is rosszabbul beszéltem magyarul, az akkori diák terminus technicus szerint: papírgaluskára invitált. Szerencsére a jó Piusz rektor véletlenül rámnyitotta az ajtót, mikor könnyekben olvadozva ültem az osztályban. Meg kell jegyeznem, én soha-

sem dicsekedhettem testi szépségekkel, de gyermekkoromban feltűnő ibolyakék szemem volt és észrevettem, hogy a rektor úr, valahányszor ráemeltem a tekintetemet, mosolyog és gyöngéden megveregeti az arcomat. Most tehát ráemeltem a szememet. Kézen fogott és elvezetett Seitz tanár szobájába. Azt mondta neki: Kolléga úr, talán nem tudja, hogy ez a fiúcska még gyöngén beszél magyarul? Az osztályfőnök latin nyelven válaszolt, hogy meg ne értsem, közben többször használta a "piger" szót. (Otthon utánalapoztam a szótárban, piger: lusta, rest). Ezúttal azonban kegyelmet kaptam. A kaland mégis olyan hatással volt reám, hogy tanulni kezdtem, nem túlzottan, de mégis annyira, hogy tisztességgel megúsztam az osztályt. Megértettem, hogy a temesváriak nem tisztelik a verseci polgármestert a fiában.

A létért való küzdelemben fölvettem akkoriban azt az ocsmány szokást, hogy megjátszottam, még pedig igen jól, a vasszorgalmú, de nehézfejű tanulót. Pedig egyik sem voltam.

*

Alig ismertem még tanárt, aki annyira keresztül látott volna a diákjain, mint főtisztelendő Seitz úr. De azért mégis akadt az osztályban egy gyerek, aki kifogott rajta. Zsidó fiú volt és mi Absolonnak neveztük a dús haja miatt. Nekem egyszer teológiai vitám volt vele, ugyanis szemrehányást tettem neki, hogy mért feszítettétek meg a Jézust. Ez láthatóan megdöbbentette, nem is tudott reá mit mondani. Aznap este, vacsora után, mikor már lefekvéshez készültünk, Steinbachék szolgálója hírül hozta, hogy egy fiú várakozik a lépcsőházban, sürgősen beszélni akar velem. Absolon állt ott a petróleumlámpa gyér fényében.

— Hát kérlek, — mondta, — most már tudom, hogyan volt az a Jézussal. Nem mink, hanem a rómaiak feszítették keresztre.
— Ja? — Erre már én nem tudtam mit mondani.
— Szervusz! — és hazament.

Ez az Absolon, népének hagyományaival szakítva, meglehetősen piger volt és ezért sok baja akadt szigorú osztályfőnökünkkel. Egyszer, mikor mi katolikus gyerekek együtt ültünk hittani órán, megnyílt az ajtó és belépett Absolon. Szemmel láthatóan megszeppent, mikor megpillantotta Seitz tanárt a katedrán.

— Mit akarsz itt? — kérdezte szigorúan a tanár.

— Engedelmet kérek, — rebegte Absolon, — nekem négykor hegedűórám van és künn most esik az eső és azért itt akartam megvárni a négyet és nem tudtam kérem, hogy nem szabad itt várni.

— Ülj az utolsó padba és maradj csendben!

Absolon leült, Seitz pedig tovább kínlódott velünk. A gimnáziumban akkoriban az a legenda járta, hogy hittanból csak külön püspöki felhatalmazás alapján szabad megbuktatni a diákot és mivel nem volt feltételezhető,

hogy a szentéletű Bonnaz püspök megterhelje a lelkiismeretét, tehát senki sem tanulta meg a hittani leckét. A tanárok váltig csodálkoztak, hogy miért vagyunk éppen a hittani órán olyan hülyék.

Seitz tanár tehát kérdezett, mi pedig nem feleltünk. De ott hátul az utolsó padban Absolon addig mosolygott és csodálkozott a mi tudatlanságunkon, addig kellette magát, míg a tanár végre is figyelmes lett reá.
— Te talán tudod, Absolon?

Persze, hogy tudta. Ezt a kérdést is, a többit is.
— Honnan tudod ilyen jól? — csodálkozott a tanár.

78

A cselszövő lesütötte a szemét.
— Kérem szépen, ha a többi fiú játszik, akkor én néha lapozni szoktam a szomszédom hittanában, mert abban olyan szép dolgok vannak.

A tanár ekkor haragosan reánk támadt. Pogányoknak nevezett és csodálkozott, hogy nem sül le a bőr a pofánkról ez előtt a derék zsidó fiú előtt.

Absolon ezentúl rendesen eljárt a katolikus hittani órákra, még ha nem is esett az eső, "mert olyan szép dolgokat beszél a tanár úr." Mondanom sem kell, hogy az osztályfőnök kedvence lett.

És bár ezzel megint eléje vágok az idők sodrának, mégis elmondom, milyen utat tett Absolon az életben. Beigazolódott rajta, hogy nem lehet büntetlenül pálmák alatt járni.

Nagy idők múltán, mikor már országgyűlési képviselő voltam, egy főispán barátom installációján a Felvidéken jártam. A banketten is részt vettem és a fölröpített pohárköszöntők rajából egyik nekem szállott. Egy vörösöves, aranykeresztes pap mondta, a helybeli plébános. Mikor befejezte, hozzám jött, hogy koccintson velem. Hosszúra növesztett, ezüstszürke művészhaja és igen érdekes profilja volt.
— Nem ismersz meg úgy-e? — kérdezte.
— Találkoztunk már? Igazán restellem ...
— Régen volt, iskolatársak voltunk Temesváron.
— Mondd hamar a nevedet!
— Absolon.

Valóban kiszámíthatatlanok a Gondviselés útjai!

*

Karácsonykor a bátyám jeles, én pedig tűrhető bizonyítványt kaptam. A boldog várakozástól mámorosan

79

repültünk haza. Az atyafiság úgy megbecsült és megcsodált bennünket, mintha győzelmes háborúból tértünk volna meg.

A. napok azonban oly gyorsan repültek, ahogyan csak a vakációzó diák napjai tudnak repülni és egy-kettőre

megint készülődni kellett Temesvárra. Józsit ekkor az a szerencse érte, hogy kanyaróba esett. Soha semmit sem irigyeltem tőle, csak ezt a betegséget! Rögtön ágyba fektették és limonádét készítettek neki, amit nálunk csak a beteg gyerek kapott, engem pedig Hoffmanékhoz vittek.

Minél jobban közeledett elutazásom órája, annál többször gombolkoztam ki a tükör előtt, és szorongva néztem a mellemet. Végre, mikor már a legnagyobb volt a veszedelem és már csomagolták a holmimat, fölfedeztem a bőrömön néhány piros pettyet. Diadalordítással rohantam haza. Második ágyat készítettek a betegszobában és most már kettesben ittuk a limonádét és élveztük a meghosszabbított vakációt. Ez volt különben ifjúkorom egyetlen betegsége.

*

Két család volt Temesváron, akiket szüleink parancsára meg kellett látogatnunk. A Belvárosban három idősebb hölgy lakott együtt, azok mindig kiadós ozsonnákkal vendégeltek meg minket. A lakásuk nagy volt, de olyan sötét, mint a pince, ők gondosan védték a bútoraikat a napfény ellen, do a moly ellen is, mert a szobákat erős kámforszag járta át.

Nagyon jól bántak velünk, én mégis gyűlöltem őket, bár magam sem tudtam, miért. Egyszer az egyik hölgy, aki özvegyasszony és két nagyobbacska kamaszfiú anyja volt, sopánkodó dicsekvés hangján elmondta, milyen vad játékokban lelik kedvüket a fiúk. Az övéi például disznó-

ölést szoktak játszani, ilyenkor idegen kis kutyákat csalnak az udvarukba és megölik őket. Most már tudtam, miért gyülölöm ezt a házat: gyermekgyilkosok tanyája volt.

A néniktől egy igen különös történetet hallottam, amely mély benyomást tett reám. A püspöki székesegyház — Temesváron dómtemplomnak nevezik — hátsó falán tömör kis ajtó látható, amelyről azt mondták a nénik, hogy a templom kriptájába vezet. Szerintük ott szokták eltemetni a püspököket és a csanádi papság előkelőségeit. Egy pár esztendővel ezelőtt nyugalomra helyezték a káptalan prépostját. Egy éjszaka aztán a sekrestyés neszt hallott a kriptából. Valaki belül kopogtatott az ajtón.
— Ki kopog? — kérdezte a sekrestyés, miután erőt vett a félelmén.
— Nyissák ki az ajtót, ki akarok menni! — nyöszörögte valaki odabenn. A sekrestyés azonnal az új préposthoz szaladt, akit éppen aznap iktatott be a káptalan. A kriptakulcsot hivatalból ő őrizte. A prépost felöltözött és a sekrestyéssel a templomhoz sietett.
— Ki van odabenn? — kérdezte a kriptaajtóhoz hajolva.
— Én vagyok, Dombinszky prépost.
— Hiszen te meghaltál!
— Csak tetszhalott voltam és megint fölébredtem.
— És mit akarsz most?
— Eresszetek ki!

— Az bajos lesz, — szólt az új prépost, — mert a prépostság már be van töltve és ha visszatérnél az élők közé, abból csak baj és zavar lenne. Maradj ott, ahol vagy és nyugodj bele Isten rendelkezésébe.

81

Az új prépost a kulccsal a zsebében hazament aludni, előbb azonban elcsapatás terhe alatt megtiltotta a sekrestyésnek, hogy a dologról beszéljen. A sekrestyés hajnalig még hallotta a kopogást, de később csend lett és a tetszhalott nem is jelentkezett többé.

A különös az volt, hogy mind a három néni elhitte ezt a történetet. Azt mondták: Ja, ilyenek az emberek! Úgy gondolom, ebből világos, hogy bennük, ha rudimentáris alakban is, meg lett volna a hajlandóság, hogy adott esetben úgy viselkedjenek, mint az állítólagos prépost.

A belvárosi nénikék egyízben vaníliáskrémet tálaltak uzsonnára, ami nekem kedvenc nyalánkságom volt. Nagy ínyencek voltak és gyönyörködve magasztalták a eaját madártejüket. Persze németül beszélgettek és sűrűn használták a "delikat" ezót, miközben kéjesen csámcsogtak hozzá.

A psychoanalizis rendelkezésére bocsátom azt az adatot, hogy én a delikát szó hallatára letettem a kanalat és kijelentettem, hogy nem tudok vaníliáskrémet enni. Sőt a tízéves koromban szerzett gátlást a mai napig sem tudtam leküzdeni és ha asztalnál valaki kéjesen magasztal egy ételt, akkor nem eszem belőle. Nem a gyomrom háborog ilyenkor, hanem szégyenérzés fog el, hogy az evésből olyan nagy kázust csinál az ember.

*

A legdélcegebb öreg úr, akit valaha láttam, Sterbetzky István volt. Gyertyaegyenesen tartotta magát, sűrű ezüst fehér haja, pirosbarna arca és szikrázó koromfekete szeme volt,

Feltételes rokonunk volt, amennyiben az első felesége édesapám nővére volt. Mária néni azonban fiatalon és

82

gyermektelenül halt meg, ez tehát csak akkor volt rokonság, ha éppen akarta az ember.

A második házasságából egy fia és három leánya született, akik körülbelül a mi korunkban voltak. Az egész család, szülők, úgy mint a gyerekek, díjat érdemelt volna a szépségkiállításon. A leányok modora, az akkori szokásokhoz képest, meglepően nyílt és elragadóan bátor volt, minek következtében kedvencei voltak egész Temesvárnak, de utánozni azért senki sem merte őket.

Én úgy találom, hogy gyermekeknek hasznukra van bizonyos mértékű kényeztetés, kényeztetésen értve, hogy jobban bánjanak velük, mint ahogyan megérdemlik. Legalább az én kortársaim közül azok, akik gyermekkorukban sok emberi jóságot tapasztaltak, később biztosabban mozogtak az életben és több bizalommal közeledtek

felebarátaikhoz, pedig az előlegezett bizalom – bármit mondjanak is a savanyú életbölcsek – megnyeri és lefegyverzi az embereket.

Sterbetzkyék a lombos Józsefvárosban laktak, előkelő stílusban éltek és mi fiúk boldogak voltunk, ha vasárnaponként az asztalukhoz hívtak.

Az öreg úr, mint kortársai közül oly sokan, sohasem tudott szabadulni a negyvennyolcas idők hatása alól. Valósággal foglya volt a szabadságharcnak és másról alig beszélt, csak annak eseményeiről. Egyáltalában azt tapasztaltam, hogy gyermekkoromban az öregek többet beszéltek a negyvennyolcról, mint ma a világháborúról. Talán azért, mert a világháború kozmikus katasztrófaként zuhant a világra és gigantikus méretei mellett semmivé lett az egyes ember, míg a szabadságharc teret engedett az egyéniség érvényesülésének.

Pista bácsi azonban a negyvennyolcat a túlsó partról

nézte: izig-vérig császárpárti volt. Lojálisan elismerte, hogy a magyarság kötelességet vélt teljesíteni, mikor a hazájáért harcolt, azt is elismerte, hogy hősiesen harcolt, de azt elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy Sterbetzky hűtlen legyen az uralkodójához. Emberemlékezet óta, ahány Sterbetzky élt, annak kenyere és becsülete a császárhűség volt.

A fivére, József úr, szakasztott olyan délceg, életkedvtől pezsgő öreg volt, mint ő. Valamikor a vérteseknél szolgált. Hadnagy korában egy sok komájú mágnásfiú kedvéért mellőzték az előléptetésnél, a hadnagy úr ekkor Bécsbe robogott, kihallgatásra jelentkezett őfelségénél és bepanaszolta az ezredtulajdonosát. A legfőbb hadúr elégtételt adott neki, előléptette és más ezredhez helyeztette át. Ugyanez az eset még kétszer ismétlődött József úr életében. Mikor azonban harmadszor jelentkezett a Burgban, a felség nem fogadta és Sterbetzky Józsefet, mint alezredest nyugdíjba küldték. Negyven esztendeig húzta a nyugdíját, mindig jókedvűen és mindig katonásan.

A harmadik testvér pap volt. Az abszolutizmus éveiben budai plébános, vagy talán várkáplán volt. A hazafias jurátusok egyszer macskazenét adtak neki – Pista bácsi úgy mondta, hogy "charivari-t" – és akkor úgy elkeseredett, hogy végleg ott hagyta a hivatalát, mert nem akart pokolba való rebellisek lelkiatyja lenni. A császár azután kinevezte tábori püspöknek. .

Pista bácsi, bár maga nem szolgált a hadseregben, képviselője volt egy évszázadok óta kitenyésztett császár: királyi katonatiszti típusnak. Talpig gavallér, maga iránt szigorú, mások iránt emberséges. Az az ártatlan bogara volt, hogy a gyereknek nem szabad a széken támaszkodnia, hanem egyenesen kell ülnie. Családi lakomák előrehaladott

stádiumában azonban néha azt mondta: fiúk, most lehet támaszkodni! – és mi nagyon kiélveztük ezt a szabadságot.

Ebben a házban rendszerint nagy gyermektársaság volt együtt. A kisleányok öntudatlanul, de nagy odaadással vállalták azt a feladatot, hogy emberi szóra kapassák a fiúkat. Én eleinte állandóan görcsös zavarban voltam és a társalgásunknak többnyire vallatás formája volt.

— Van Versecen hegy? — Van. — Magas? — Magas. — Miféle válasz ez? Miért nem mondod meg, hogy milyen magas? — Hát nagyon magas. — Azt mondd meg, te szerencsétlen, meddig tart, míg fölér az ember? — Sokáig. — Mennyi az a sokáig? Öt perc? Tíz perc? — Több! — Hát mondd már mennyi? — Egy óra ...

Úgy találom, hogy a leányokkal való korai barátkozás ruganyosabbá teszi a fiú szellemét és önbecsülésre szoktatja. Ilyen hatással azonban csak a vele egykorú leányok vannak reá, a kisebbek, vagy nagyobbak előtt nem nyílik meg a lelke.

Nekem a három leány közül különösen a középső tetszett, Irma, aki ügyes és bátor volt, mint egy kis apród. Nagyon sajnáltam, hogy nem született fiúnak.

*

Elmondom annak a kisfiúnak tragédiáját, aki tizenkét éves korában ivott a hatalom és a dicsőség poharából és azután elszenvedte a bukás minden keserűségét és szégyenét. A hős nevét nem írom meg, remélem még él és valószínű, hogy az ő szellemében másformára köszörülődött a régi emlék, mint az enyémben. L. L.-nek nevezem.

Évek múlva is elfutott még a méreg, ha felbukkant a múlt ködéből az ő elmés és gőgös homloka és gúnyos,

85

durva szája. Ő volt a másodikban a vigyázó, mondhatnám örökös jogon, és mi sokat szenvedtünk a zsarnokságától. Fellázadni azonban nem mertünk ellene. Egy magasrangú tüzértiszt fia volt. Persze első eminens, csodagyerek, az osztály büszkesége. A tanárok úgy bántak vele, mintha nem is iskolásfiú, hanem magasabbrendű lény volna.

L. L. nemcsak jeles tanuló, de kitűnő tornász, valóságos akrobata volt, pedig a testi és szellemi kiválóság elég ritkán találkozik össze egy fiúban. Egyszerre hármunkkal i8 el tudott volna bánni, ha ugyan akadt volna felségsértő, aki kezet mert volna reá emelni.

Az osztállyal szemben ő képviselte a tanári kar érdekeit, de spionnak azért senki sem nevezte, ahhoz ő sokkal nagyobb etílű volt. Parancsolt nekünk, rendelkezett velünk, mi pedig féltünk tőle és engedelmeskedtünk neki. Azt hiszem, ő minket egyenkint és együttvéve megvetett.

Ha szünet közben könyvvel a kezében felült a katedrára, reánk mordult: Most pedig csend legyen! — és mi pisszenni sem mertünk. Máig sem értem, miért tiszteltük olyan nagyon, jobban, mint a legtöbb tanárunkat.

Barátai nem voltak, de voltak udvaroncai. Mindenekelőtt a szép Pécsi. Ez egy nyafka, kisasszonyos kamasz

volt, rózsákkal és liliomokkal az arcán és lőcslábakkal. Mindig L. L. körül mozgott. Csodálta, magasztalta, kiszolgálta és mivel vagyonos szülők fia volt, értékes ajándékokkal kedveskedett neki.

Én attól az órától fogva nem szerettem a vigyázót, mikor félvállról azt mondta nekem, hogy ő tengerész lesz. Tengerész! Ezzel belegázolt az én titkos álomvilágomba. Le akartam beszélni a tengerről és figyelmeztettem, hogy

86

kapitánynak lenni veszedelmes dolog, mert hátha fellázadnak a matrózok.

— Agyonlövöm őket, — szólt hidegen a vigyázó.

— Valamennyit? — csodálkoztam én.

— Lesz két darab negyvennyolclövetű revolverem, azzal agyonlövöm valamennyit!

— Dehát akkor hogy mégy haza a kikötőbe? Ha egyedül maradsz a hajón!

— Azt csak bízd reám, — volt a gőgös válasz. — Egyedül is elkormányzom én azt a páncélost.

Nekem a Fregatte Novara óta az volt a tervem, hogy "majd ha nagy leszek", hajót szerzek és bejárom az

óceánt. Most elhatároztam: bárhol érem is L. L. hajóját, azonnal megkezdem az ágyúzást.

November havában új tanulót hoztak az osztályba. Temesvári fiú volt, J. Ede volt a neve, valami budapesti internátusba tettek vele kísérletet, de ismeretlen okból évközben visszahozták a szülővárosába. Első nap már megbarátkoztunk vele és még a rákövetkező tanévben is mindig az új fiúnak neveztük.

Az új fiú nem vett tudomást a vigyázó kiváltságos állásáról. Nem volt tekintélytisztelő, sőt azt mondta: unom a pofáját! L. L. pedig rögtön kötekedni kezdett vele. Olyan volt, mint a római imperátorok: nem bírta ela gondolatot, hogy élhessen valaki a világon, aki független tőle. Epés és kicsinylő megjegyzésekkel kísérte az új fiú minden lépését, majd, mikor annak elefántbőréről lepattantak az ő nyíllövései, kenyértörésre vitte a dolgot. Egy nap egyenesen ráparancsolt, hogy menjen le a pedellushoz és kérjen krétát. Ede azt mondta: a komornyikjának parancsoljon, őrgróf úr! — és nem ment. Számítani óra következett és a tanár megkérdezte a vigyázótól, miért

87

nincs kréta a táblán. Az méltatlankodva jelentette, hogy szólt J. Edének, de az nem akart krétáért menni.

A tanár rámennydörgött a bűnösre és az persze szaladt a pedellushoz.

Mikor visszaült a helyére, cédulát írt és azt ide adta nekem, hogy csúsztassam tovább a vigyázónak. Persze

elolvastam.

"Óra után kapsz egy pofont."

A vigyázó lassan eltépte a cédulát, nem válaszolt, csak megvetően mosolygott. Az oroszlán mosolyogna így, ha megkapná a macska hadüzenetét.

Mikor csöngettek, az osztály már tudta, hogy istenítélet lesz. Maga L. L. fog megvívni az új fiúval. Senki sem ment haza uzsonnára, valamennyien az utolsó padok tetejére húzódtunk, hogy biztonságból nézzük a vitézi tornát, mint a spanyolok a bikaviadalt.

Az új fiú kihívása érthetetlen volt előttünk, majd egy fejjel kisebb és jóval véznább volt a vigyázónál. A két ellenfél szó nélkül levetette a kabátját és rögtön egymásnak ment. L. L., aki erős és ügyes volt és tudta, hogy mindene kockán forog ebben a csatában, úgy verekedett, mint egy párduc. De ha ő párduc volt, I. Ede meg kígyó volt, acélkígyó, annak elképzelhetetlen gyorsaságával, ravaszságával és ruganyosságával. Hosszú és izgalmas küzdelem után az acélkígyó győzött. Mikor a vigyázó nagy puffanással elvágódott a padlón, nekünk az volt az érzésünk, hogy összeomlott valami, amiről eddig azt hittük, hogy örökéletű lesz. Az új fiú rajta lovagolt ellenfelén, ütötte, ahol érte, közbe egyre ismételgette: Kérj kegyelmet, akkor abbahagyom! Végre nagysokára, L. L. kinyögte a szörnyű

"kegyelem" szót. Az új fiú fölkelt, leporolta a térdét és szó nélkül eltávozott.

Az osztály kiözönlött a folyosóra és látható volt, hogy nem úgy van már, mint eddig volt. Az új fiút a csodálók egész dandára nyüzsögte körül, a vigyázó mellett csak a szép Pécsi maradt, az pedig olyan gyászos arcot csinált, mint egy hősi halott özvegye.

Az egyébként annyira eszes L. L. igen esztelenül viselkedett kényes helyzetében. Egyikünket, másikunkat félrevonta és különböző vad üzeneteket akart reánk bízni az új fiú számára. Hogy az készüljön el az ő bosszújára, ő nem hagyja ennyiben a dolgot, éjnek idején fog rátörni, s, lámpással és tőrrel" a kezében, hiába fog térdreborulni az új fiú, az édesanyja hiába fog sírni és könyörögni, ő kérlelhetetlenül meg fogja torolni a sértést. Valósággal kéjelgett az ilyen képekben.

De a szegény L. L. megpróbáltatása ezzel még nem ért véget. Akik nemrégiben még a vállukra emelték, most, mikor már a porban feküdt, szamárrúgásokkal illették. Első volt Absolon, az osztályfőnök új kedvence. ,

— Kérem, — jelentette óra elején, — L. L. visszaél az én bicskámmal.
— Mit csinál a bicskáddal? — csodálkozott a tanár.
— Kölcsönadtam neki és nem akarja visszaadni.

A tanár a vigyázóra tekintett és az vérvörös arccal kelt föl a helyéről.
— Ajándékba adta nekem a kést...

Ez szerencsétlen védekezés volt, az osztály harsogó nevetéssel fogadta.
— Hadd látom azt a kést!

Mese-kés volt, a kisdiák álma, teknősbéka nyéllel, ollóval, ráspollyal, dugóhúzóval, talán még fülkanállal

89

is. A születésnapjára kapta Absolon és a kés homályos körülmények között került L. L. mellényzsebébe, a Dobrov-eset alkalmával, amely fogbetöréssel járt. Absolonnak akkor nagy szüksége volt a vigyázó jóindulatára.

— Ilyen kést nem szabad a szülők tudta nélkül elajándékozni és nem is szabad elfogadni! — döntötte el a kérdést a tanár.

De most méltatlankodva fölpattant Stefánovics.

— Kérem, tőlem elvette a Hatteras kapitányt, piros díszkötésben!

Mert nem tagadható, L. L. úgy bánt a fiúk holmijával, mint az afrikai törzsfőnök a négerek vagyonával. A tanár korrupciószagot érzett és folytatta a vizsgálatot. Az ilyet pedig szereti az osztály, részben a fiúk velük született embertelenségénél fogva, részben, mert kellemesen félbeszakítja a leckét.

És ekkor megtörtént az elképzelhetetlen és hihetetlen: a szép Pécsi is rúgott egyet a haldokló oroszlánon és az aranyceruzáját kezdte emlegetni. A ceruzát, azt az egész osztály tudta, hódolati ajándékul adta az ideáljának, de most élt az alkalommal, hogy visszakaparintsa. L. L. az első szóra lekapcsolta az óraláncáról és megvetően odadobta az árulónak. Ha eddig nem tudta, most már megérthette, hogy a bukása végleges, az ő számára nincs fel-
támadás.

A tanár szadista kedvét lelte a siralmas ügy bolygatásában. Tegnap még ő volt L. L. tekintélyének főtámasza, de most már ő is cserbenhagyta, akár a perfid kisdiákok, mert ő is ember volt.

— Stefánovics, motozd meg a zsebeit! Kíváncsi vagyok, mit rejteget még.

Stefánovics egy jegyzőkönyvet tett a katedrára. L. L.

90

kétségbeesetten kapkodott utána, de a tanár mennydörgő hangja letört minden ellenállást.

A kis könyvben német nyelvű költemények voltak. Valamennyivel önmagát énekelte meg a vigyázó, szinte patológikus önimádattal. Döcögő verssorokban magasztalta a saját testi és lelki szépségeit, hogy milyen elegáns, eszes és ügyes ő, a számtani feladatokat jobban tudja, mint a tanár, ő az első korcsolyás, a kisleányok odáig vannak érte, de ő nem törődik velük.

A tanár kaján pátosszal szavalta Nárcisszus önvallomásait,

az osztály pedig üvöltött és verte a padot a kegyetlen gyönyörűségtől.

Soha még emberi élet nem szenvedett olyan megsemmisítő vereséget, mint akkor L. L.-é. Minden méltóságától megkopasztva, szánalmasan didergett a pellengéren és talán csak a bukott fejedelmek azok, akik az emberi hűtlenséget és hitványságot olyan szörnyű meztelenségében látják, mint látta ő.

Különös szerencséje volt, hogy apját nemsokára áthelyezték a komáromi vártüzérséghez és így a fiú elkerült Temesvárról. A világháború idején gyakrabban olvastam egy ilyen nevű osztrák-magyar tábornokról. Lehet azonban, hogy csak névrokona volt a mi vigyázónknak.

*

A vasárnapi ebédek azt az ötletet pattantották ki valamelyik gyermek fejéből, hogy nekem és a bátyámnak Sterbetzkyéknél kellene laknunk. A szülők szívesen fogadták az indítványt és mikor én beiratkoztam a harmadikba, már a Józsefvárosban laktam és mindennap lóvasúton jártam be a piaristákhoz.

A félnyolc órai kocsi rendesen zsúfolva volt iskolásfiúkkal és kisleányokkal, akik a belvárosi intézetekbe igyekeztek.

Útközben a fiúk tornamutatványokat végeztek a peronon, olykor leugráltak és versenyt futottak a megfontoltan döcögő kocsival.

Arra az esztendőre, amelyet a Sterbetzky-házban töltöttem, úgy emlékszem vissza, mintha éjjel-nappal mindig sütött volna a nap. Ezt némi igazságtalanság árán váltottuk meg, amelyet Steinbachékkal szemben követtünk el. Ők azonban annyira nem voltak kicsinyesek, hogy Tóni gyakran meg is látogatott új szállásunkon. Én akkoriban szorgalmasan tanultam, nehogy pirulnom kelljen a leányok előtt.

A bátyám elérkezettnek látta az időt, hogy levélben megkérje Mici nővérünket, küldje el Versecről a flóbertpuskáját. A fegyver meg is jött és mivel Mici nem volt fegyverszakértő, a csőben levő golyós patronnal együtt adta postára. Ez a patron később elsült a diákszobában, mikor Józsi a závárzatot ketyegtette és a golyó gyöngén végighorzsolta a hasamat.

A bátyám azután kiment a ház mögött lévő rétre és egy varjúra lőtt, amely egy döglött tehén szarván ült. A varjú elrepült, de a tehén a négy csülkére ugrott és magasra emelt farkkal elvágtatott. Félórával később célba vett egy verebet, amely a kertkerítésen tollászkodott. A madarat elhibázta, de eltalálta a szomszéd ház ablakát, amely mögött éppen egy nyugdíjas katonatiszt borotválkozott. A tisztnek nem esett baja, épp oly kevéssé, mint a verébnek, de ő fegyverszakértő volt és tudta, milyen baj lehetett volna belőle s azért a felháborodástól lángolva, átrohant hozzánk.

Pista bácsi szerencsére nem volt otthon és így a

leányok kedvesen és tapintatosan elsimították az esetet.

Meg kell jegyeznem, hogy kettőnk közül a bátyámnak mindig az volt a híre, hogy higgadt és megfontolt fiú.

*

A leányok azt mondták, hogy látogatást kell tennünk az ő barátaiknál, legelőször is J-éknél. J-né özvegyasszony volt és négy gyermekével — egy leánnyal és három fiúval — ugyancsak a Józsefvárosban lakott, lombos nagy kert közepén, vadszőlővel befuttatott, teraszos szép házban. A család legkisebbik fia volt az a sárkányölő Ede, aki osztályunkat megszabadította L. L. zsarnokságától,

A házban éppen valami kis zavar volt. Megtudtuk. hogy Ede, akit valami csínyje miatt meg akartak büntetni, dél óta egy platánfa tetején ül és onnan sem ígéretekkel, sem fenyegetésekkel nem lehet lecsalni. Mivel ezt máskor is megtette már, nem lett belőle nagyobb feltűnés és a társaság bevonult a lakásba. Én a kertben maradtam és miután hosszas keresés után fölfedeztem kollégámat az egyik platánfa lombos koronájában, magam is fölmásztam a fára. Ő felülről mogorván és bizalmatlanul nézte az erőlködésemet.
— Mit akarsz itt? — rivallt rám, mikor a közelébe jutottam.
— Látogatóba jöttem, — válaszoltam.

Erre megengesztelődött és helyet csinált maga mellett az ágon, citrombonbont vett ki a zsebéből és megkínált.

Megtudtam, hogy ez a fa neki régóta kipróbált mentavára. Ha viharosabb természetű nézeteltérés volt közte és a két bátyja között, akik mind a ketten jóval idősebbek és így erősebbek is voltak, akkor Ede fölmenekült a fára. Üldözni nem merték, mert ha valaki utánamászott, akkor ő felvonult a korona legtetejére, a vékony ágak közé, ahol

már életveszélyes volt a tartózkodás. Megesett már, hogy az egész napot is fent töltötte, némán és mozdulatlanul ülve egy helyben, míg lent, a fa tövében, egyik bosszút lihegő bátyja várta, hogy lejöjjön. A blokád azonban rendszerint tisztességes kapitulációval végződött, mert Ede nem jött le előbb, míg a család összes harcképes tagjai a becsületszavukkal bűnbocsánatot és békét nem fogadtak.

Ede közt és köztem hamarosan nagy barátság fejlődött. Eddigi életemben inkább csak pajtásaim voltak, ő lett az első barátom. Kemény és merész kisfiú volt, telve fantáziával és izgága vállalkozó kedvvel, de amellett őszinte és lovagias jellem. Dumas d'Artagnanja lehetett ilyen gyermekkorában. A barátsága nagyon emelte a tekintélyemet a Józsefvárosban, mert elszánt verekedő volt és helyt állt a barátaiért.

Edének és nekem volt egy, a Tatár Péter-féle daliás és a Cooper-féle indián históriákból összekotyvasztott patetikus zsargonunk, amelyet olyankor használtunk, ha

erőt vett rajtunk a honvágy egy szabad vitézi élet után. Egynéhány könyvből kölcsönzött kifejezést azonban tévesen alkalmaztunk. Ede például azt mondta: Legközelebb úgy béklyóba fogom verni Weismant, hogy szikrát hány a szeme! — Mi a béklyó szót félreértettük, azt hittük, az Weismannak egy érzékeny testrésze, a verni igét pedig a rúgni szinonimájaként használtuk.

Én akkoriban fölajánlottam a barátomnak, hogy lakjunk együtt a verseci Várhegyen, ő azonban nem gondolt arra, hogy várba zárkózzék, neki más életprogramja volt: lovaskatona akar lenni. (Csakugyan huszártiszt lett belőle.)

Egyszer mégis összevesztem a jóbarátommal és mivel mind a ketten csökönyösek voltunk, mint az öszvércsikók,

94

egypár napig nem beszéltünk egymással. Miután végre Ede édesanyja összebékített minket, az én barátom így szólt hozzám:

— Nekünk annyi közös titkunk van, hogy nem volna szabad egymással összevesznünk. Meg kell fogadnunk, hogy minden összeveszés után az egyik bocsánatot kér a másiktól.

— De melyik legyen az az egyik? Az, aki kezdte a veszekedést?

— Nem ér semmit, mert azon, hogy ki kezdte, megint újból összevesznénk. Legjobb lesz, ha sorsot húzunk és akit ér, legelső alkalommal az kérjen bocsánatot a másiktól. Azután a másik és megint az egyik és így tovább.

Így is lett. És ezentúl mindig tudtuk, ki fog bocsánatot kérni. Én például gáncsot vetettem neki a lépcsőn, mire ő elesett és rögtön bocsánatot kért tőlem. Vagy ő engem lepedőstül belökött a Begába, mire én kimásztam és bocsánatot kértem tőle. Úgy találom, mi akkor megtaláltuk a béke állandósításának egyetlen okos módszerét. Az életben nem az igazság a fontos, — hogy mi az igazság, arról folyik a legtöbb veszekedés — hanem fontos, hogy az emberek egy formulát kapjanak, amely lehetségessé teszi nekik, hogy megalázkodás nélkül megférjenek egymással.

Mikor már elválaszthatatlan jóbarátok lettünk, Ede elmondta nekem a nagy titkot. Régen értésemre adta már, hogy van egy nagy titka, én eleget ostromoltam is. hogy mondja el, de eddig ő zárkózott maradt. Most azonban elmondta. Előbb a becsületszavamat kellett adnom, azután komolyan figyelmeztetett, hogy milyen veszedelmeknek tenném ki magamat, de őt is, ha fecsegni találnék. A legkevesebb, ami történnék, az lenne, hogy ijastul-fiastul kiirtanák mind a kettőnk családját. Én persze most

95

már szepegtem a kíváncsiságtól. És ekkor elmondta, hogy Lóri a János főherceg leánya.

Lóri a Sterbetzky leányok pajtása volt, egyébként egy visszavonultan élő özvegyasszony leánya. A kicsi, vézna

gyermeknek olyan sárga haja volt, mint a háromnapos libának. Ilyen volt Lóri. János főherceg pedig egypár évig Temesváron teljesített katonai szolgálatot. Állítólag büntetésből, mert túl okosan bírálgatta a hadsereget.

Ez a fenséges úr volt az, aki később lemondott a főhercegi rangjáról és Orth János néven világgá bujdosott. Egy Santa Margherita nevű háromárbocos vitorlással járta a tengert, de nem sokáig, mert a Hoorn foknál hajótörést szenvedett és az egész hajónéppel együtt halálát lelte. Az áldozatok közt volt egy szép énekesnő is.

Szegény Orth János hiába tette le a főhercegi rangját, ő mégis annak lett az áldozata. Mikor megunta a katonai szolgálatot, nagy sebbel-lobbal megtanulta a navigálás mesterségét és a lojális tengerészeti hatóság bizonyára szerencsésnek érezte magát, hogy kiadhatta neki a hosszújáratú kapitány pátensét. Ha szegény ember fia lett volna, nem eresztették volna ki olyan hamar az óceánra és a tűzföldi orkán nem vizsgálta volna felül olyan borzalmasan a kapitányi diplomáját.

Máig sem tudom, hogy Ede barátom nagy titka több volt e kisvárosi pletykánál, ez nem is fontos, de én reám magasztos hatással volt. Ezentúl igen udvariasan bántam Lórival, úgy éreztem, hogy általa összeköttetésbe jutottam a legfelsőbb uralkodói házzal és mikor megtetszett neki a fokföldi bélyegem, rögtön neki ajándékoztam.

A Lóri esetéből egyébként azt csináltam, amit a hivatalokban szokás: aktát. Szereztem egy pergament-lapot, azután külön erre a célra kitaláltam egy titkos írást

(A—B, B—C, végül 27—4A) és sifrirozva leírtam a tényállást. Az okmány végére fekete tussal és kármintintával csendéletet rajzoltam koponyákból, tőrökből és láncokból. Foglalkoztam azzal a gondolattal is, hogy egyszer majd nőül veszem Lórit és kiharcolom a jogait. Hogy melyek azok a jogok, azt ugyan nem tudtam, de abban bizonyos voltam, hogy számíthatok Ede segítségére.

Temesváron akkoriban feltűnést keltett egy fiatal Kinsky gróf, akinek keresztnevét nem tudom, de mindenki Nusinak nevezte, Ha jól hallottam, később, miután évekig Temesben lakott, reászállott a cseh majorátus és herceg lett. A Sándor Móricz-féle túltáplált és hirteleneszű gavallérok sorába tartozott, akik hajdan nagy számmal voltak a hazában és akiknek tulajdonképpeni foglalkozása az volt, hogy bravúrokat kövessenek el és időközönkint szenzációs párbajokat vívjanak.

Mi gyerekek néha kereszteztük a gróf útját, ahogyan az ürge keresztezi a lóét és rajongó tiszteletet éreztünk iránta, mert ő tulajdonképpen az volt, ami mink szerettünk volna lenni: egy gyerek, akinek nem kell tanulnia, hanem azt teheti, amit akar. Egyébként nemcsak lovasbravúrokat tudott, mint a többi gróf, hanem gyalogosokat is: olyan magas- és távugró volt, amilyen nem igen találkozik több a Góthai Almanachban. Egyebek közt azt is beszélték róla, hogy hátulról be tud ugrani az ügető fiáker ülésére.

Ezzel a gróffal különös eset történt, amelyet elmondok,

mert talán van némi korfestő értéke. Ő akkoriban elhatározta, hogy képviselői mandátumot szerez, "legalább lesz valaki, aki azoknak odafenn megmondja ádáz igazat! — és ilyen szándékkal szemet vetett a csákovai kerületre.

97

Mikor az ősszel az ottani uraság, a csanádi káptalan, nagy vadászatokat rendezett, természetesen ott volt a gróf is.

Hajtás után az urak az erdei tisztáson vert sátrakba vonultak. A gróf levetkőzött, beállt egy nagy tálba és a jágerjával hideg vizet öntetett a nyakába. Ekkor bekéredzkedett hozzá a járási főszolgabíró. A főbíró, miként később kiderült, titokban maga is pályázott a kerületre, nem tudom már, hogy a maga, vagy valamelyik pártfogoltja számára.

— Gróf uram, — mondta — idegyülekeztek a falvakból a sváb aranyparasztok, akiktől a választás függ és én azt hiszem, nagyon jó benyomást tenne, ha gróf úr egypár szép ugrást mutatna nekik.

Kinsky rögtön kapott az alkalmon, hogy meghódítsa a kerület becsülését. Pörén, amint volt, kilépett a sátor elé és az összegyűlt gazdák előtt akkorákat ugrott, mint a megszorított kenguru, majd ráadásul körülcigánykarikázta a bámész parasztokat.

A főbíró-Mefisztó pedig azt mondta a gazdáknak:
— Ez lesz a ti képviselőtök!
— De bizony nem lesz! — morogták a csákovaiak.

Nem is lett. A parasztoknak más fogalmaik voltak a törvényhozó méltóságáról, mint a nagyúrnak.

*

M. M., egy ötödik osztályos, üzenetet küldött nekem, hogy lépjek be a rablóbandájába. A banda a Vadász-erdő sűrűségeiben szokott gyülekezni és tagjai a gimnázium legkülönb legényei voltak. Engem eddig nem akart bevenni, azt mondta: belőlem sohasem lesz jó rabló, — ami nekem elképzelhetően fájt. A kapitány azonban később revízió alá vette a kedvezőtlen véleményét és én tagja lettem a vadászerdei bandának, ami nagy tisztesség volt.

98

Először esküt kellett tennem, élet-halálra hűséget fogadván vezéremnek, azután egy tölgyfából faragott kurta furkósbotot kaptam fegyverül és megmondták a titkos jelszót. Ha a banda két tagja bárhol találkozott, akkor egymás fülébe súgták a jelszót, de más gyermeknek nem volt szabad elárulni. Ez is benne volt az esküben.

Kétszer vagy háromszor künn voltam az erdőn, a többivel együtt a bokrok közt mászkáltam, hasrafeküdtem, felugrottam, szaladgáltam és vad ordítozással képzeletbeli karavánokat raboltam ki. De azután meguntam a játékot, amelyből nem sült ki semmi okos dolog és nem mentem ki többet. Ebben nagy része volt Edének, aki valami okból utálta M. M.-et és leszólta az egész rablóbandánkat.

Én akkoriban lettem szabadúszó. Temesvár, nem, mint az avatatlan hinné, a Temes, hanem a Bega partján fekezik, az pedig nem éppen komoly víz, azon a nyáron pláne csak kötésig ért a gyerekeknek, de azért szünnapokon alig hogy bekaptuk az ebédet, már loholtunk az uszodába, ahonnan alkonyatkor csak nagynehezen tudott hazatessékelni a fürdőmester. Egyébként elmondhatom, hogy az összes tudományok közül, melyeket szorgalommal elsajátítottam, az olvasáson kívül talán az úszás az, amelynek a legtöbb élvezetet köszönhetem.

M. M. több ízben is üzent reám, hogy gondoljak a hűségeskűre és jöjjek vissza a Vadászerdőbe, a banda most már komoly tettekre készül és ő engem az adjutánsává szándékozik előléptetni, de sem igéretekkel, sem sötét fenyegetésekkel nem tudott többé kicsalni a Bega iszapos hullámaiból.

M. M. maga tovább folytatta és két esztendő múlva, mikor én már nem a Begában, hanem a szegedi Tiszában füródtem, csakugyan komolyra fordította a játékot. Pisztollyal

99

a kezében, még pedig igazi, töltött pisztollyal, megállított néhány, a temesvári hetivásárról hazatérő falusi kofát és elszedte a pénzüket. Ezt még egyszer-kétszer megismételte, de végül meglesték és tettenérték a csendőrök és mivel parancsszóra nem állott meg, hanem megfutott: agyonlőtték.

Ez a furcsa és szerencsétlen fiú a vármegye egyik első családjának gyermeke volt. Belőle nem a szükség, hanem valami elvadult ideál csinált útonállót. Nekem Szegeden, mikor hírét vettem a halálának, az a hátborzongató érzésem volt, mintha az én fülem mellett is elsüvöltött volna a csendőrgolyó.

101

IV

Temesváron úgy tanultuk akkor a magyar nyelvet, mint a latint: iskolában és könyvből, de a gimnáziumon kívül mindenkivel németül karattyoltunk, hiszen még a magyar úri családok is sűrűn beszélték otthon Goethe dialektussá ficamodott nyelvét. Édesapám szükségesnek látta, hogy "igazi magyar helyre" küldjön minket és határozatba ment, hogy a jövő tanévben Szegedre megyünk.

Mi fiúk erről a nyári szünet küszöbén értesültünk. Elképzelhetetlennek tartottam, hogy szeptemberben nem fogom viszontlátni Sterbetzkyéket és Edét, de azután megvigasztalt a gondolat, hogy végre igazi, a Begánál komolyabban vehető víz mellett fogok lakni. A föld felületének cseppfolyós része határozottan jobban érdekelt, mint a szilárd.

De a gondolat is vonzott, hogy "igazi" magyarok közt fogok élni. Odalenn a Bánságban negyvennyolc óta regényes nimbusz ragyogta körül a magyarságot, amelyet szemtől-szembe nem igen láttak, de amelynek érezték vonzóerejét, én meg éppenséggel olyasmit képzeltem, hogy

a szegedi gimnáziumban a vörössapkások és a Hunyadi
huszárok fiaival fogok egy padban ülni és velük közösen
hőstetteket elkövetni.

A szegedi Tisza tengerré dagadt a képzeletemben és a
vakációban új játékot találtam ki: hajókat építettem. Volt
valami fúró- és faragótehetségem, azt úgy értékesítettem,

102

hogy nagy türelemmel arasznyi kis hajókat csináltam.
Csatahajókat, régi típusú vitorlás fregattokat, "modern"
ágyúnaszádokat, sőt monitorokat, amint könyvekből és
képeslapokból emlékeztem reájuk. A hajóimat megfestettem,
a gőzösök kéményét puskapatronból, ágyúit revolver és
flóbertpatronokból készítettem, a fregattok orrára
galeonfigurát faragtam, az árbocokat kötélzettel és vitorlákkal
szereltem föl, valamennyi hajómat kormánykerékkel,
jelzőlámpákkal, horgonnyal, lobogóval láttam el.

Mivel Versecen sem folyó- sem állóvíz nem állott a
hajóhadam rendelkezésére, Éva nagymama kútja előtt álló
hatalmas vályúból csináltam hadikikötőt, amelyet mólóval,
világító toronnyal és úszóbójákkal szereltem fel.

Ebben a munkában (Guszti bácsi nagyobbik fia, a nálam
két évvel ifjabb Pista kuzénom, volt a segítőtársam.
Sajnos, mire végrehajtottam a flottaprogramot és vízre
bocsájtottam utolsó hajómat, már véget is ért a nyári szünet
és nekem szorongó szívvel búcsút kellett mondanom
nagymama vályújának. Az egész flottát a hadikikötővel
együtt gondosan ládába pakoltam és a padláson helyeztem
el. Pista esküt tett, hogy a távollétemben nem fog hozzányúlni.
Mondanom sem kell, hogy a rákövetkező tavaszon
már egy spárgavég sem volt meg az eszkáderből. Pista
erősködött, hogy a kőművesek hordták szét, mikor a háztetőt
javították.

Én tehát a következő nyáron kettőzött buzgalommal és
még szélesebb keretek közt megint nekiláttam a hajóépítésnek.
De ezúttal is úgy jártam, mint elsőízben: kifogy tam
az időből és a tél folyamán illetéktelen kezek megint
széthordták a hajóhadamat.

Megtehettem volna, hogy rábízom édesanyámra, aki
híven megőrizte volna, de valami különös szemérmetesség

103

mindig visszatartott attól, hogy a fantáziám alkotásait
kitegyem a felnőttek bírálatának. Az édesanyám előtt
végre is csak kisfiú voltam, Pista pedig hajlandó volt elhinni,
hogy admirális vagyok, És végül ezzel is úgy jártam,
mint annyi más dologgal az életben: az örökös készülődésből
nem jutottam hozzá, hogy kiélvezzem.

*

Édesanyám vitt fel minket Szegedre és Mici nővérünk
elkísért. A városban akkor éppen ipari és mezőgazdasági
kiállítás volt és mi egyszerre beleestünk a magyar
népélet közepébe. Annyi subát, gubát, szűrt és csizmát
azóta sem láttam egy rakáson, az orrom pedig ma is
visszaemlékszik még a kiállítás kellemes fa-, kender- és

cserzett bőrszagára.

Az még az árvíz előtti lapos Szeged volt, hol széles és nyugodt tempóban folyt a falusi élet. Étele a halpaprikás és töltöttkáposzta, csemegéje a sült tök, fűszere a paprika volt. A város úgy terpedt el a szélesen kanyargó Tisza iszapos-gyepes partján, mint egy kedves vén parasztasszony a százráncú szoknyájában. Ha az ember megszerette – és aki megismerte, az meg is szerette – akkor megértette, miért nevezik az oroszok anyukának Moszkva városát. Nekem, mikor egy kissé már hozzáparlagiasodtam, jobban tetszett, mint a finomkodó "Klein Wien."

Még állott a Tisza partján a régi korhadt vár, amelyet én kegyelettel néztem, mert tudtam, hogy gyermekkorom hőse, Rózsa Sándor – a szögediek úgy mondták: Rauzsa Sándor – ott csörgette rabláncait.

A városban nyüzsögtek a bánsági gyerekek, akiket magyar szóra hoztak fel. Otthon sem volt jobb dolguk, mint a szegedi kosztházakban. Az alföldiek akkor még

valóságos kultuszt csináltak az evésből, a jó és bőséges konyha a ház becsületének alapja volt, a diáktartó civis asszonyok versenyezve tömték a kosztosaikat és azt hiszem, anyagi hasznuk csak akkor lett volna belőlük, ha év végén levághatták és megfüstölhették volna őket, mint a mangalicáikat.

Nem hiszem egyébként, hogy a szegedi iskolák elmagyarosítottak volna akárcsak egy sváb parasztfiút is. Ami magyar tudományt fölszedtek az iskolában, azt otthon az eke mellett megint sürgősen elfelejtették. Meggyőződésem szerint az iskola egyáltalában nem képes arra, hogy elterjessze az állam nyelvét a nép között, mert a parasztnak a maga anyanyelvén kívül nincs szüksége más nyelvre. Ő az őstermelő és akivel neki dolga van, ügyvéd, orvos, ügynök, kereskedő mind rajta akar nyerészkedni és azért meg is tanulja a paraszt nyelvét. Magyarrá lett azonban a svábok értelmi osztálya. Az seem hazafiságból – mert a hazáért meghalnak az emberek, de nyelvet nem tanulnak – hanem szükségből és mivel a kultúrélet egyetlen ismert formája a magyar élet volt.

*

Mi ketten a bátyámmal a régi Tary-házban kaptunk szállást, Vészics polgári iskolai tanárnál, akinek felesége Tary-leány volt. Itt is ép oly jó dolgunk volt, mint Temesváron: családtagok voltunk és egy pillanatra sem jutott eszünkbe, hogy mi tulajdonképpen egy gazdasági ügylet objektumai volnánk.

A szegedi gimnázium is kitűnő lett volna, mint az ország minden piarista iskolája, ha kevesebb lett volna benne a gyerek és több a tanterem. Így azonban még az ötödikben is kilencvenhatan zsúfolódtunk össze egy szobában és nem minden idegrendszer, de nem is minden

tüdő elég erős ahhoz, hogy úrrá legyen ennyi izgága gyerek

fölött. A piarista atyák ártatlanok voltak ebben, de ők adták meg az árát.

A tanterem végébe csak nagyritkán jutott el a tanár, ép oly kevéssé fordított nekünk hátat, mint az állatszelídítő az oroszlánjainak és így a hátsó padokban ülő ismétlők megengedhették maguknak, hogy a terem utolsó ablakában dohányt szárítsanak és óraközben kártyázzanak.

Az én iskolatársaim hajmeresztően trágárbeszédűek voltak. A közömbös társalgást is káromkodással cifrázták, minden indulat és sértő szándék nélkül, csak valami betyáros divatnak hódolva.

Ha valaki a tanítási szünet közben közeledett a gimnázium felé, akkor az egész ócska épület úgy zúgott és zakatolt, mint egy sok lóerővel dolgozó zúzómű. Ez a félelmetes hangzavar lehallatszott a Tiszáig. Egyezer Budaváry tanár úr, a jeles klasszikus nyelvész, magából kikelten berontott az osztályunkba, hogy csendre intsen minket.

— Miféle teutoni ordítás ez? — kiáltotta.

A teutoni ordítás megtetszett a fiúknak és attól fogva megesett, hogy szünet közben egyikük felugrott a katedrára és vezényelni kezdett:

— Teutoni ordítás — egy, kettő, három!

Kommandóra aztán olyan lárma lett, hogy megriad:tak volna tőle a történelem teutonjai. Volt olyan tanár, a gyöngébb idegzetűek között, aki ilyenkor eltűnt a folyosóról.

Én mindjárt az első napok egyikén beleütköztem ebbe az új és előttem ismeretlen szellembe. Egyik iskolatársam, Papp Zoltán, (később mint költő és szélbali

képviselő tette ismertté a nevét) azt kérdezte tőlem, hány az óra és a humor kedvéért szörnyű káromkodással vezette be a kérdését, amelyben az anyámat emlegette. Dühömben a képébe ütöttem a kezemben levő ceruzát, a ceruza hegye átdöfte az arcát és beletört a fogaiba. Ebből kavarodás lett és bár Zoltán olyan nobilis volt, hogy nem jelentett fel, Magyar Gábor igazgató mégis tudomást szerzett a verekedésről és maga elé idézett. Hosszas faggatás és tanúk kihallgatása után megtudta, miről van szó és ekkor így szólt hozzám:

— Látom, tiszteled a szüleidet. Eredj haza, nem büntetlek meg, máskor azonban ne verekedjél, hanem menj panaszra a tanárodhoz.

Ezzel azonban lehetetlent kívánt tőlem. mert a gimnáziumban senkit sem vetettek meg annyira, mint azt a fiút, aki tanárok segítségével intézi el a lovagias ügyeit. (A sebesült csodálatosképpen még harminc évvel később is viselte merényletem nyomát, az arcán levő fekete petty alakjában).

Bár a sport szót akkor még nem használtuk, mégis eleven sportélet folyt a szegedi diákok közt. Kedvenc

sportjuk a longaméta nevű szép labdajáték és a dalladzás volt. (Dalladzásnak hívják a szegedi Tiszán a beakasztott evezővel való evezést).

Ladikot a Lorenz-féle uszodában béreltünk egy hatosért egy órára. Mikor már otthon voltunk Lórenznál, hitelbe is lehetett dalladzanunk. Mivel majd minden esztendőben beleveszett egy-egy fiú a Tiszába, a tanári kar szigorúan eltiltotta a ladikázást, sőt a diákok állítása szerint inspekciós tanárok szemmel tartották a folyót. Mindjárt az első vizi kirándulásomon, mikor ötödmagammal ültem a ladikban, csakugyan fekete reverendás alakot

107

láttunk a parton, amint figyelmesen nézi a csapatunkat.
— Levetkőzni! — vezényelte a tapasztalt kormányos.

A legénység egy-kettőre lehányta magáról a ruhát és pőrén dalladzott el osztályfőnöke előtt. Arra számítottunk és nem is csalódtunk, hogy a meztelen fiú mind egyforma.

Volt egy sportbravúr, amelyre én sohasem mertem vállalkozni, csak a gimnázium legelszántabb kalózai lelték benne kedvüket. Vasárnap délután, ha pihent a vízimalom és aludt a molnár, a fiúk odaúsztak, felkapaszkodtak a malomhajóra, hirtelen elkezdtek dörömbölve táncolni és torkuk szakadtából üvöltözni: lisztlopó, lisztlopó! Mire a bőszült molnár kipattant odújából, ők már megint a vízben voltak. Olykor ladikon is kergették őket, de a fiúk úgy úsztak és buktak, mint a kárakatna.

Nem tagadható, hogy ezekben a mihasznákban igazi sportszellem élt. Amit ők csináltak, az oroszlánjáték egy neme volt és sportszerű gondolat volt az is, hogy mesterségesen fokozták a veszedelmet.

*

Karácsonyi szünet előtt.

Az osztályfőnök a katedrán áll, ábécé rendben maga elé idézi a fiúkat és mindegyiknek a helyzethez illő szavak kíséretében átadja a bizonyítványát. Én már kikaptam a magamét és meg voltam vele elégedve. Rendjelet nem kapok érte, de nem is lesz baj otthon.

Addig is, míg széteresztenek minket, egy szép nagy mogyorót tartottam a számban. Nem akartam kettéharapni, csak forgattam és simogattam a nyelvemmel. Egyszerre — krakk! A mogyoró kettépattant. Az osztályfőnök

108

meghallotta a gyanús neszt és letette a kezében levő bizonyítványokat.

— Ki volt az? — kérdezte dörgő hangon. Persze, senki sem válaszolt. Én biztonságban éreztem magamat, a bűnjel már a zsebemben volt és az osztályban nem volt szokás az árulkodás. A tanár ekkor elmosolyodott.

— Lássátok, fiúk, ha egy gyerek kettéharap egy diót, vagy egy mogyorót, az nem nagy eset. Ilyesmiért legföljebb

egy dorgáló szó jár, de semmi esetre sem büntetése. Nagyobb dolog azonban, ha egy fiú olyan alattomos, hogy letagadja azt, amit tett. Igazán szégyellném, ha az én osztályomban akadna ilyen gyáva tanuló.

Valami különös erkölcsi kényszer hatása alatt, a jobb meggyőződésem ellenére, fölkeltem és azt mondtam:

— Tanár úr, én voltam.

A következő pillanatban már letorkolt egy belső hang: Ó te szamár!

— Add csak ide a bizonyítványodat — szólt nyájasan a tanár. Beleütötte a tollat a tintatartóba és megrovást írt a megjegyzések rovatába.

Ez pedig nagy dolog volt. Meg is rontotta a karácsonyomat. Édesapám, akinek egyébként is sok baja volt akkoriban, egész idő alatt egyszer sem szólt hozzám. Még a búcsú pillanatában sem engedte meg, hogy kezet csókoljak neki. Pedig ma is azt hiszem: ha az én viselkedésem haszontalan volt is, mégis inkább megfelelt az i8kola méltóságának, mint a tanáré. Az osztályfőnök pedagógiájának az lett az első következménye, hogy föltettem magamban: ugyan várhatnak a tanár urak, míg én még egyszer bevallom egy hibámat!

*

Alkalmasint esprit descalier, ha azt mondom: valami logikus összefüggés volt a bizonyítvány-ügy és az én később bekövetkezett "erkölcsi züllésem" között.

Volt egy osztálytársam, egy házban is lakott velünk, Aladárfy Endrének fogom nevezni, róla nem tartottunk sokat, mert testileg és szellemileg alatta maradt az átlagnak. Gyönge tanuló volt, de a fiúk játékaiban és testgyakorlataiban sem vett részt, ezeket ő gyerekes szamárságoknak nevezte.

Valami mániákus csökönyösséggel állandóan úgynevezett diákcsínyeken törte a fejét. A sületlenségeit nagy apparátussal készítette elő és hihetetlen merészséggel hajtotta végre. Ez azonban nem volt a temesvári Ede romantikus vakmerősége, hanem a fogyatékos ítélőképességé. A lelki motor, amely minden tettét hajtotta, az ádáz ellenségeskedés volt, amit nemcsak a tanárokkal, de minden felnőtt emberrel szemben érzett. Amit ő művelt, az az osztályharc egy neme volt, az elnyomott kiskorú lázadása a nagykorúak hatalmaskodása ellen.

A bátyám és én bizonyos derűs kíváncsisággal néztük az ostobaságait, de részt nem kértünk belőlük. Mivel azonban a mogyoróügyben szenvedélyesen a pártomra állott és valóságos keresztes hadjáratot hirdetett az osztályfőnök ellen, most már összemelegedtem vele.

A barátságunk azzal kezdődött, hogy vasárnapi diákmise után elvitt egy alsóvárosi csapszékbe. A csaplárosleány megvetően egy kis üveg savanyú homokit koppantott az asztalra. Miután hősileg megittuk, Endre elhitette

magával, hogy ő részeg és dalolni kezdett. Majd kurta szivarra gyújtott, de attól rosszul lett. Erről a kirándulásról később úgy beszélt, mint valami igen sikerült mulatságról.

110

Mikor már megnyertem a bizalmát, bevallotta, hogy szeretője van. Egy hentesmester tizenegyéves leánya. Ozsonna után mindennap találkoztak a hentes kapuja előtt, amely a régi alsóvárosi temetőre nyílott. Később elkísértem a légyottjaira, valami szemérmetességi görcs azonban mindvégig visszatartott attól, hogy megismerkedjem a leánnyal, csak a szomszéd kapu alól néztem őket. Ilka – ez volt a csöppnyi démon neve – azt mondta rólam: Kár, hogy ez az érdekes fiatalember nőgyűlölő! – És még érdekesebbnek talált, mikor megtudta Endrétől, hogy Temesváron mindig a legszebb nők társaságában mulattam.

A szerelmesek különben állandóan leveleztek, a leveleket személyesen kézbesítették egymásnak és a tizenegyéves kisleány ezekben a szörnyű ortográfiával, de nagy női ravaszsággal szerkesztett írásművekben szuggerálni tudta imádójának, hogy minden pénzét apró ajándékokra és nyalánkságokra költse. Magyarán mondva: alaposan kifosztotta.

Endre megmutatta nekem a zálogházba vezető utat is. Egy forintért elzálogosítottam az órámat, súlyt helyezek azonban annak a megállapítására, hogy a pénzt nem nőkre költöttem, mint a barátom, hanem kénsavra és cinkre, mert leküzdhetetlen vágyat éreztem, hogy hidrogént fejlesszek, amely elemet akkor még könnynek hívták.

*

A tanáraim körében, a mogyoróügy ellenére is, jó hírem volt és ezt nagyrészben Merényi tanárnak köszönhettem, aki már Temesváron is tanított és velem együtt jött Szegedre. Úgy látszik, nehezen tudta magát beletalálni az alföldi viszonyokba, engem talán azért pártolt,

111

mert Temesvárra emlékeztettem, több ízben követendő példakép is állított az osztály elé, amit a fiúk, akik többet tudtak rólam, mint ő, csendes derültséggel fogadtak.

A második félévben a saját hibámból majdnem veszendőbe ment az erkölcsi tőke, amit Merényi tanár gyűjtött nekem. A hittanár, Arányi volt a neve, fölhívott és én kitűnően feleltem. Megdicsért és jeles kalkulust írt. Ebből a kellemes esetből azután Aladárfy Endre módjára vontam le a következtetéseket. Okoskodni kezdtem, hogy hetenkint két hittani óránk van, a tanár óránkint két fiút szokott feleltetni, tehát összesen csak negyven diák felelhet, pedig kilencvenhatan vagyunk az osztályban, és így teljesen kizárt dolog, hogy bizonyítványosztásig még egyszer sorra kerülhessek.

A következő órán a tanár elővette a jegyzőkönyvét és megint az én nevemet olvasta. Azt hittem, rosszul hallottam, föl sem akartam kelni a padban, egy szót sem tudtam, még arról sem volt fogalmam, miről szól a lecke.

Arányi tanár úr játszani kezdett velem. Hát ilyen fiú vagy te? Nos, megmondom neked, miről szól a lecke: arról, hogy Isten mindentudó. Ha azonban Isten mindentudó, akkor, ugyebár, ezer esztendővel ezelőtt már tudta, hogy te nem fogod megtanulni a mai leckét?

— Tudta, igenis, — hagytam rá lelkesen.

— Dehát akkor te ártatlan vagy és én nem adhatok neked szekundát, mert hiszen te csak azt tetted, amit a Gondviselés előre elhatározott? Arra felelj nekem: adhatok neked szekundát, vagy nem?

Úgy láttam, itt némi rés nyílik, amelyen keresztül talán kimenekülhetek a bajból. Azt mondtam:

— A tanár úr adhat nekem olyan kalkulust, amilyet akar, mert ha szekundát tetszik írni, akkor Isten azt is

tudta már ezer esztendővel ezelőtt. Valószínű azonban, hogy Isten, aki nemcsak mindentudó, de irgalmas is, ezer esztendővel ezelőtt előre látta, hogy a tanár úr meg fog nekem bocsátani és nem ír semmiféle kalkulust.

— Takarodjál a helyedre és mondj hálát Istennek, aki csakugyan úgy akarta, hogy megbocsássak! — szólt Arányi tanár úr.

Én ezentúl lelkiismeretesen bevágtam a hittani leckét, mert meg voltam róla győződve, hogy még egyszer próbát kell állanom. De újból csalódtam ebben a kiszámíthatatlan tanárban, mert az esztendőben egyáltalában nem kerültem többet sorra. Hittanból azonban jó osztályzatot kaptam.

Később tudtam meg, hogy a tárgy, amelyet akkor érintettünk, Isten mindenhatóságának és az ember szabad akaratának problémája, a katolikus egyház régi teológiai vitakérdése. Domonkos szerzetesek és jezsuiták száz esztendőn át vitatkoztak rajta, a római kúria pedig máig sem döntötte el, hogy kinek van igaza.

*

A hosszú őszi estéket mi ketten Endrével arra használtuk, hogy a városban csavarogjunk. Kifogyhatatlan leleményű barátom vezetése mellett különböző ostobaságokat műveltünk, mesterinasokkal kötekedtünk, idegen gyerekeket hülye üzenetekkel zavarba ejtettünk, elindítottuk a piacon veszteglő kocsit, miután előbb hozzámadzagoltuk a kofaasztalt, szóval elkövettük mindazokat az ízetlenségeket, amelyekben kitombolja magát Kain zsenge fiainak romboló kedve. Én és Endre elválhatatlanok voltunk, egy majomszínházban eljátszhattuk volna Ádám és Lucifer szerepét.

Nagyobb arányokat akkor vett fel a vásottságunk, mikor egy emberkoponya birtokába jutottunk, Ezt egy barátom ajándékozta nekem, akinek szülei háza a régi

temető helyén állott. A koponyával, melyet néha lepedőbe csavart rúdra tűztünk, bezörgettünk idegen házak ablakán és úgy keringtünk az esthomályban, mint a gonosz lelkek, félelmet és felháborodást terjesztve.

Mint stílszerű kísérőzenéje a mi ostobaságunknak akkor szólalt meg Szegeden az első krikri. Tudja. az olvasó, mi az? Parányi hangszekrény, csak akkora, hogy belefér egy gyermek markába, a hangszekrényen acél nyelv van, amely, ha megpecegtetik, olyan kihívó, gúnyosan süvöltő hangot ad, mint adna talán egy érctorkú pitypalaty.

Párisból jött. Egyszerre úgy elterjedt széles Magyarországon, mint a spanyol nátha. Öregek és fiatalok, férfiak és nők beleestek a járványba. Mindenki panaszkodott és rendőrséget emlegetett és mindenki a zsebében hordta. Komoly emberek a markukba rejtegették és emberfölötti idegerővel védekeztek a csábítás ellen, hogy a leglehetetlenebb alkalommal megszólaltassák a kis acélszörnyeteget. Egy ujjnyomással le lehetett leplezni egy tudományos gyülekezet nagyképűségét, egy gúnyosan pattogó hanggal tönkre lehetett tenni egy hazafias ünnep pátoszát.

Ez több volt közönséges hülyeségnél. Merénylet volt. Merénylet a konvenció ellen. Ősidők óta elnyomott barbár indulatok lázadoztak a kultúra ellen. Amilyen váratlanul jött, olyan hirtelen eltűnt megint. Mohón kaptak rajta és undorodva eldobták megint. Csend lett a városban, a kisdiákok sem akartak többé tudni a krikriről.

A bátyám nem vett részt a csínyeinkben, nem is igen tudott róluk. Jól emlékszem, hogy magamnak sem telt

bennük kedvem, jobb meggyőződésem ellenére, megtépázott lelkiismerettel, tisztára csak a "dicsőség" kedvéért tettem meg mindent.

Ebből a csapdából Jókai Mór szabadított ki. Én Temesváron még németül szerettem olvasni, de Szegeden már rákaptam a magyar könyvekre. Azt hiszem, gondolkozni is ott kezdtem magyarul. Eleinte az akkor kapós ifjúsági ponyvairodalmat faltam, de mikor fölkelt előttem Jókai csillaga, nem kellett többé Tatár Péter füstös faggyúgyertyája. Egy magyar nábob volt az első Jókai könyvem. Szent részegséggel, mint a bacchans Dionysos ligetében, úgy botorkáltam Jókai csodakertjében. Életem egyezerre forró és színes lett. Meg voltam róla győződve, hogy a költő közt és köztem valami személyes kapcsolat létesült. Senki úgy meg nem értheti, mint én. Egy nemes, hatalmas, bölcs barátra tettem szert, aki védően terjeszti kezét az én éretlenségem fölé és aki mélységet és méltóságot ad az iskolásfiú életének.

Szegedi diákéletem első évében — mindössze két esztendeig jártam az ottani piaristákhoz — egyesületet alakítottam. A laetus (vidám) latin melléknévvel visszaélve, Laetus-klub nevet adtam neki. A klubalapítás nem folyt le éppen alkotmányos formák közt, én az elnöki méltóságot lefoglaltam magamnak, a többi tisztségre pedig bizalmas barátaimat neveztem ki.

Az eddigi ifjúsági alakulatok, amelyekben résztvettem, többé-kevésbé mind harci szervezetek voltak, az új klub azonban "társadalmi" célokat szolgált. Talán húsz tagja volt és az alapításkor a fiúk egyhangúan kimondták, hogy Aladárfy Endrét semmi körülmények közt nem veszik be. Barátomnak ez persze fájt és mivel úgy találta, hogy nem szálltam mellette kellő módon síkra, amiben

115

igaza is lehetett, meghidegült köztünk a viszony. Az egész osztály szívesen belépett volna, de mi ragaszkodtunk bizonyos numerus clausushoz. A klub főleg ennek köszönhette a népszerűségét.

Hivatalos lapja is volt és annak én voltam a szerkesztője. Érthetetlen előttem, hogy a lapomnak címe teljesen kiesett az emlékezetemből. Meglehetős ügyességet szereztem már tanáraim és iskolatársaim karikálásában. Minden héten külön műmellékletet adtam, amelyeknek rendesen ugyanaz volt a tárgyuk: kocsmai monstre-verekedés. Nagy kedvem telt benne, hogy húsz-harminc összegabalyodott, vadul ágáló alakot ábrázoljak. Társaim a tíz perc alatt az iskola udvarán árusították a lapot, a pénz közös kasszába folyt, időközönkint a közgyűlés határozta el, hogy miféle nyalánkságra költsük a felgyülemlett tőkénket. A főtt gesztenyét, mogyorót és aszalt szilvát a szegedi kofák nagy zsákokban árulták a piacon.

*

A műmelléklet kocsmai verekedései csataképekké alakultak át, mikor kitört az orosz-török háború. Mondanom. sem kell, hogy az én képeimen mindig a törökök verték és kergették a muszkákat.

Nemcsak a diákság, de egész Szeged városa napról-napra az izgalomtól szepegve várta a harctéri híreket. Lángoló keserűséggel szidtuk gróf Andrássy Gyula külügyminisztert és Tisza Kálmán miniszterelnököt, akik a közhit szerint okai voltak annak, hogy nem siethettünk Plévna védőjének, a hős Ozmán basának segítségére.

Mi diákok piros fezt viseltünk és megesküdtünk, hogy soha többé kalap nem kerül a fejünkre. De a tanárainkat is magával sodorta az általános törökláz és emlékszem, a hittanárunk egyízben megmagyarázta nekünk,

116

hogy a törökök egyistenimádók és így nem nevezhetők pogányoknak.

Mi egyébként az egész háború alatt örökös diadalmámorban voltunk, amelyet a fővárosi és helybeli lapok mértéktelen háryjánoskodásai tüzeltek. Az ozmánok állandóan győztek, ha visszavonultak, az csak hadicsel volt, hogy tőrbecsalják a moszkovitákat, a cár hadseregének helyzete napról-napra reménytelenebb lett. Sokat, a kelleténél többet írtak a lapok Zubovich Fedor kapitányról, ,az ismert magyar sportférfiúról", aki valami önkéntes lovascsapatot vezényelt. Ő a vitézeivel minduntalan átúsztatott a Dunán és megsemmisítő csapásokat mért az oroszokra. Szinte vártuk, mikor küldi már el nekünk

Szkobelev tábornok gyűlölt fejét.

Győzelmi mámorunk őrjöngéssé fokozódott, mikor a budapesti jogászok, akik díszkardot vittek Abdul Kerimnek és sehogysem akartak többé visszatérni az iskolapadokba, Szegedre küldték egyik lelkes és szomjas dandárukat.

Később aztán fejbeütött minket a kegyetlen valóság: a győztes orosz hadsereg Sztambul falai alatt állott. Ha azonban visszagondolok azokra a lelkesedéssel és önáltatással telt napokra, meg kell állapítanom, hogy nem a bécsi külügyminisztérium, hanem a diákság látott bele jobban a jövőbe, mikor alkalmas órában a monarchiát bekerítő szláv gyűrű erőszakos szétrepesztését követelte.

A törökláz a mi osztályunkban egy viharos akkorddal ért véget. Az igazgató eltiltotta a fez viselését és csak az egy Aladárfy Endre, aki elvből mindig azt csinálta, ami tilos volt, hordta tovább is a török barátság piros szimbólumát. Természetesen a dohányzás is tilos volt, a sétabot viselése is, de a szemüveg hordását is csak orvosi

bizonyítvány ellenében engedélyezték. Magyar Gábor igazgató úr egynap éppen abban a pillanatban haladt el egy kurta kocsma előtt, mikor annak ajtaján kilépett Endre, fezzel a fején, kék szemüveggel az orrán, bottal a kezében és égő cigarettával a szájában.

Másnap az igazgató megjelent az osztályunkban, ráparancsolt Endrére, hogy szedje össze minden holmiját, azután végigpofozta a folyosón, le az emeleti lépcsőn, egészen az utcai kapuig. Nagy lehetett az igazgató felháborodása, mert egyébként egyike volt a legkedvesebb és legszelídebb papoknak.

Az ember azt hihetné, hogy ezzel véget ért Aladárfy Endre pályafutása a szegedi gimnáziumban. Minden más országban véget ért volna, nálunk azonban az ilyen befejezést még követi a speciális magyar folytatás: Endrének nagytekintélyű és befolyásos rokonsága volt, így aztán három nappal később megint megjelenhetett az osztályban és elfoglalhatta régi helyét.

*

Egy tavaszi napon kihirdették az összes osztályokban, hogy a tanítás szünetel az árvízveszedelem miatt, a tanulóifjúság pedig kivonul a Tiszára gátat építeni. Mondanom sem kell, hogy nagyobb örömöt nem szerezhetett volna nekünk az öreg Tisza. Kimasíroztunk tanáraink felügyelete mellett és ásókkal meg taligákkal munkába álltunk, már amennyiben a gyerekek fontoskodó és hancúrozó erőlködése munkának nevezhető.

Közel hozzánk más önkéntes gátépítők is dolgoztak: fiatal urak és előkelő kisasszonykák; ők felpántlikázott kosarakban, párosan cipelték a földet, közbe trécseltek és kényeskedtek, azután hamarosan nekiültek a magukkal hozott elemózsiának. Piknik volt az, nem mentő munka.

Úgy látszik, hogy abban az időben — éppen egy esztendővel az 1879-iki nagy árvíz előtt, amely elpusztította a várost, — a szegediek egyáltalában nem vették komolyan a Tiszát. Inkább csak játszottak vele, mint egy vén háziállattal, amely morog, de nem harap. A folyó minden tavasszal megdagadt és nekibőszült, hogy most mindjárt elnyeli a várost, de azután meggondolta magát, megint csak leapadt és szép engedelmesen visszakullogott a medrébe.

Egypár nappal a mi városmentő kivonulásunk előtt édesapánk a fővárosból jövet, meglátogatott minket Szegeden. Az újszegedi kertek víz alatt állottak és mi végiggondoláztunk a lombos fasorokon, ami igen élvezetes volt, sőt meg is mentettük egy fekete kis cica életét.

Alkonyatkor a várost védő parti töltésen sétáltunk. A szélesen és zavarosan rohanó Tisza árját csak a nagy töltés koronáján összekapart patka-gát fogta vissza. A Tisza vize ijesztő magasságban állott a város utcái fölött. Édesapám, aki addig nem vette túl komolyan mindazt, amit az árvízveszedelemről fecsegtünk, inkább csak a veszedelemmel való gyerekes kacérkodást látta benne, most aggódni kezdett és azt mondta:

— Ezt a város el fogja söpörni a Tisza, Ha ma éjjel vihar támad, akkor elsöpri ma éjjel.

Ehhez nem kellett valami különös éleslátás, bizonyára sokan voltak szegediek is, akik tisztában voltak a veszedelemmel, de úgy voltak vele, mint a magyar fuvar ros a korhadt fahíddal: ha ennyi ideig elbírta a szekeret. miért ne bírná el még az egyszer?

A rákövetkező esztendőben csakugyan megtörtént a baj, de akkor én már nem voltam Szegeden, hanem fehértemplomi diák voltam.

*

119

Én még a negyediket jártam, Józsi pedig az ötödiket, mikor gyerekszemmel is látnunk kellett, hogy a család sorsa ijesztően rosszra fordult. Verseci látogatásaink alkalmával tapasztaltuk, hogy nemcsak a mi háznépünk, hanem az egész atyafiság egy vert hadsereg lelkiállapotában van.

Édesapám vagyoni viszonyai — enyhén szólva — kuszáltak voltak, amitől persze édesanyám feje fájt leginkább. Fájt pedig a szó szoros értelmében, az Ő nagy idegessége akkoriban örökös migrénben jelentkezett. A hét három-négy napján el volt sötétítve a szobája, mindenki lábujjhegyen járt, hogy ne zavarja a beteget.

Nyílt titok volt, hogy a pancsovai rokonok, akiknek gazdagsága pedig kimeríthetetlennek látszott, tönkremenőben vannak. Az atyafiságos szeretet érezhetően lehűlt, amióta kölcsönös jótállásokból félreértések és egyenetlenségek támadtak. (Az a furcsa szokás járta akkor, hogy a magyar ember, még ha sváb volt is, olyan könnyedén vállalt kezességet a felebarátjáért, ahogyan a dohányos tűzzel szolgál az utcán.)

Hoffmannék csillaga is hanyatlóban volt és nekünk, gyerekeknek, ez fájt leginkább, mert őket szerettük legjobban. A két nagybácsi, aki nagyapa építőmesterségét folytatta, örökölte ugyan az öregúr arany becsületességét, de nem a körültekintését és vaserélyét.

És hogy beteljen a mérték, Temesvárról hír érkezett, hogy Pista bácsiékat olyan megsemmisítő katasztrófa érte, amelyet ez a szép és szeretetreméltó család sohasem tudott többet kiheverni. Erről a fájdalmas és érthetetlen dologról azonban jobb nem beszélnem.

Nem tudom, másutt is úgy van-e de feltűnő, hogy a délvidéki gazdag családok milyen rövid ideig képesek

csak megtartani a vagyonukat. Azok a verseci és temesvári házak, melyek az én ifjúságomban még nagyok és irigyeltek voltak, a háború kitörése előtt már kivétel nélkül mind elszegényedtek, a vagyon és a hatalom pedig olyan emberek kezébe ment át, akiknek nevét előbb senki sem emlegette. A tágas, szép patrícius házakat, amelyeket egy-egy nagytekintélyű polgár a családjának épített, egy nemzedékkel később már idegen emberek lakják.

A polgári vagyont többnyire egy embernek esze és szerencséje szerzi meg. Az utódok csak a legritkább esetben öröklik a vagyonszerző képességeit, mivel azonban az üzemet és a háztartást az apjuk stílusában viszik tovább: visszafizetik megint az üzletnek, amit az üzlet hozott. Úgy vannak a vagyonnal, mint a gyermek a kerekes kúttal: fel tudja húzni a vödröt, de a kút kávájän átemelni nem tudja, hanem megint visszaejti.

A "politikai helyzet" is gonosz fordulatot vett. A városi pártcsaták bősz lármája elhallatszott a fővárosba és végül arra késztette a minisztériumot, hogy kormánybiztost küldjön Versecre. Az volt a megbízatása, hogy rendet és csendet teremtsen a városban. A kormánybiztos, Tisza Kálmán egy személyes jóbarátja, a régi táblabírák véréből való vármegyei úr volt és félig az oroszlán, félig a róka benyomását tette. Hamarosan megértette, hogy itt nem lesz békesség addig, míg édesapám ül a polgármesteri székben és az ő kedélyesen furfangos és körülményes táblabíró-taktikájával hozzálátott, hogy lehető kíméletesen eltávolítsa apámat. A dolog nem volt olyan egyszerű, kézzelfogható vád nem volt ellene, az egyéni tisztességét pedig a legvadabb ellenfelei sem vonták kétségbe.

Mivel célzásokkal és ígéretekkel nem lehetett boldogulni,

a kormánybiztos fegyelmi vizsgálatot indított ellene, felfüggesztette az állásától, mindig hangsúlyozván: hogy meggyőződése szerint az eljárásnak fényes rehabilitálás lesz az eredménye. Sőt a vizsgálatnak nincs is egyéb célja, minthogy bebizonyítsa apám ártatlanságát és ország-világ előtt rápirítson a rágalmazóira.

A hivatalos eljárásnak csakugyan az lett az eredménye,

hogy a polgármestert fölmentették minden vád alól és visszahelyezték az állásába. Ez azonban közvetlenül a tisztújítás előtt történt, mikor már szó sem lehetett arról, hogy édesapám újból jelöltesse magát.

Kihúzták alóla a gyékényt. Apám megcsaltnak érezte magát és nincs miért tagadjam: ez rettenetesen fájt neki. Ez a fájdalma elkísérte a halálba is. Mi gyermekek azonban, természetesen édesanyánk befolyása alatt, sohasem tudtuk megérteni, miért veszi annyira komolyan a polgármesterséget és Versecet. Mi mindig a nemes telivért láttuk benne, aki összetöri magát egy szűk és mocskos ólban, ahol tulajdonképpen semmi keresnivalója.

Egyébként azonban nekünk is fájt a család alkonya. Éreztették is velünk lépten-nyomon. Azok az emberek, a régi istenek példájára, a gyermekekben bűntették az apákat. Még az utcán is láthattunk kárörvendő arcokat és hallhattunk gúnyos megjegyzéseket. A volt tanítóink között is akadt, aki most már fennhéjázó hangon beszélt velünk és az isteni igazságszolgáltatást látta érvényesülni apám sorsában.

A. helyettes polgármesternek, aki apám hivatalát átvette, volt két diák fia, azok meg éppen azt hitték, hogy most már nekik kell elfoglalniok azt a szerény helyet a nap alatt, amit eddig én és a bátyám bitoroltunk. Az anyjuk pontosan olyan ruhát varratott nekik, mint amilyet

mi ketten viseltünk, egy nap pedig egy kutyapárt vezettek végig a fő utcán, amely csalódásig hasonlított a mi városszerte ismert Nelson agarunkhoz. Mikor megláttam a két kutyát, az a felháborító érzésem volt, hogy itt arcátlan plágium történt.

Én akkoriban többet jártam fel a Várhegyre, mint azelőtt bármikor. Mindig egyedül. A csonka torony tövében, a mélység fölé kiugró bástyán hasaltam és a kék messziségbe bámultam. A nagy rónaság képe, amelyet madártávlatból láttam, a hegyi növények fűszeres illata, a toronyfecskék éles visítása: mindez idegenszerű és valószínűtlen lelkiállapotot idézett föl nálam. A magány szárnyas gyermekei pedig némán körülültek.

V.

A város, a szép templomával, úgy terült el alattam, mint a gyepre kirakott gyermekjáték. A városháza akkorának látszott, mint egy gyufaskatulya... És ott vívták azokat a szenvedélyes harcokat? Ott döntöttek az apám sorsa fölött?

Velem volt a vázlatkönyvem és buzgó odaadással dolgoztam az újjáépítendő várkastély tervein. Sok gondot okozott a vízellátás kérdése, de hogy honnan veszem az építéshez szükséges milliókat, azon sohasem gondolkoztam.

V.

Hirtelen nőtt, nyurga fiú voltam, mikor beiratkoztam a fehértemplomi állami gimnázium hatodik osztályába.

Édesapám, aki egy idő óta betegeskedett, úgy kívánta, hogy közelebb legyek a szülei házhoz. Magyarul beszélni és dalladzani különben is jobban tudtam már, mint Versecen bárki.

Ezúttal egyedül vonultam be. Józsi bátyám, elvégezvén a hatodikat, belépett mint gyakornok édesapám gyógyszertárába. Apám időközben új patikajogot nyert Versecen — ez volt az "elégtétel", amivel a kormány neki tartozni vélt — és ezzel a harmadik Herczog-féle gyógyszertár nyílt meg Versecen. (A patikus családoknak is vannak hagyományaik és az enyém büszke volt reá, hogy már az ötödik nemzedék folytatja a mesterséget).

Fehértemplom csak huszonöt kilométernyire esik a szülővárosomtól. Lenn van a határszélen, ahol a sváb humor szerint a farkasok jó éjszakát kívánnak egymásnak.

Én minden újabb városban, ahová iskolába küldtek, olyan izgatott és kalandos kíváncsisággal kötöttem ki a sajkámat, mint a kóbor lovag az elvarázsolt szigeten.

Az első nevezetes dolog, ami velem a harmadik osztályú vasúti kocsiban. történt, az volt, hogy összetalálkoztam egy régi ismerőssel, a szép Pécsivel, akivel Temesváron jártam együtt. A harmadikban utáltuk egymást,

de most igen megörült nekem, vén cimborának nevezett, fuldokolva nevetett, szivarral kínált meg és adta a meglett férfit, a hangja pedig, amely éppen most volt útban a szopránt ól a baritonhoz, kínosan csikorgott.

Pécsi Báziásra ment és hiába magyarázta nekem, még sem tudtam megérteni, mit keres ott a tanév elején. Azt mondta, helyettesítenie kell a nagybátyját, aki révkapitány Báziáson. Én csak annyit hittem el neki, hogy abbahagyta a tanulást.

Jaszenován egy nagy, kövér úriember szállt be hozzánk. Hegyesre pödört harcsabajuszt viselt, a mindig kirobbanásra kész vidámságunkat azonban nem ezzel, hanem a skót útisapkájával repítette fel. Hamar észrevette, hogy nevetünk rajta és ekkor megszólalt, hozzám intézvén a szót.

— Szabad kérdeznem, hová utazik uraságod?

— Konstantinápolyba! — szólt helyettem Pécsi.

Ez nem volt éppen képtelenség, Törökországba az egyik főútirány akkor csakugyan Báziáson és az Aldunán át vezetett.

— Rokoni látogatás? — kérdezte tovább a skótsapkás.

— Igen, négy nagynénémet kell meglátogatnom — szóltam most már én.

— Mindjárt négyet? Ez nevezetes dolog, kérem! Kevés ember dicsekedhetik vele, hogy nagynénje van Konstantinápolyban, de pláne négy — ez igazán szép! Követségi uraknál vannak férjnél?

— Mind a négynek egy ura van: Abdul Medsid, az üvöltő dervisek főnöke.

Pécsinek ki kellett hajolnia az ablakon, annyira rájött a nevetés.

— Uraságod talán maga is be fog lépni a kedves nagy-

125

bátyja szerzetébe? — kérdezte a skótsapkás. — Ha úgy volna, azt nagyon sajnálnám, mert már azzal hízelegtem magamnak, hogy a fehértemplomi gimnáziumot méltóztatik megtisztelni a jelenlétével. Én ugyanis Töreky (Gábor vagyok, a gimnázium igazgatója.

Dermedten ültem a helyemen. Nos, ennek jól bemutatkoztam! Pécsi azonban, aki lőtávolon kívül érezte magát, most még jobban röhögött, mint az imént.

Fülledt csendben utaztunk tovább. Az igazgató iratokat szedett ki a táskájából és azokban böngészett, csak néha vetett felém egy-egy szigorú pillantást.

Fehértemplomra érkezve, még aznap jelentkeznem kellett Töreky igazgatónál. Nagy és boldog meglepetésben lett részem: nem ő volt a skótsapkás úr! Sőt egyetlen vonásával sem hasonlított hozzá.

Az útitárs, aki torkomra forrasztotta a misztifikációmat, Vény filokszerabiztos volt. Fehértemplomon, ahol állandó versengés folyt az urak közt, ki tudja lóvá tenni a másikat, ő volt egyike a legrettegettebb ugratóknak.

Ez a város kicsi fészek, még nem is félakkora, mint Versec, de van divizionáriusa, lovas- és gyalogos ezredparancsnoksága, állami főgimnáziuma, királyi törvényszéke és még számos olyan állami közintézménye, amelyekre epekedve és irigykedve gondolnak a verseci lokálpatrióták. Sőt még egy detronizált szerb patriárka is székel a városban, duzzogó visszavonultságban.

Mindezeket a földi jókat, a patriárka kivételével, Ferenc József király atyai gondosságának köszönhetik. Őfelsége ugyanis a határőrvidék polgárosítása alkalmával ügyelt reá, hogy rövidséget ne szenvedjenek az ő kedvelt granicsár hívei.

A városka szőlővel benőtt, hosszan elnyúló földhullám

126

alján fekszik. Ha megmássza az ember a dombot, akkor látja a verseci Várhegyet, még pedig reggeli világítás mellett pont olyan lilaszinűnek, mint Róma felől a szabin-hegyeket.

Gottfried Keller az ő seldvylai históriáiban két vetélkedő városkáról beszél, amelyek közül egyik a hegylánc déli napsütéses, a másik pedig északi árnyékos oldalán fokszik. A lakosság vérmérsékletén és mint ma mondanák: világnézetén is nyomot hagyott a geografiai fekvés. Fehértemplom valahogyan az élet déli, Versec pedig északi lejtőjére került. A fehértemplomiak is szorgalmas svábok, de ők főleg azért dolgoznak, hogy "feieramt" után annál jobban mulathassanak. Mind a két város népe bortermelő volt, a verseciek azonban csak azt itták meg maguk, amit eladni nem tudtak, a fehértemplomiak pedig azt adták el, amit meginni nem tudtak.

Sohasem hallottam annyi nevetést, éneket és pohárcsengést, mint ott lenn. Az emberek társaslények voltak, akár a tonhal. Ficánkoló nagy rajokban szerettek úszkálni ég a városuk teli volt egyletekkel. Messzi föld dalos versenyeiről hazahozták a kínaezüst lantokat és terrakotta vázákat, a lövészeik pedig reggeltől estig pufogtattak az új lövészházban és a világért sem engedték volna ki a karmaik közül a bánsági rekordot.

A két város közt afféle bizalmas rossz viszony volt, mint hajdanában Kecskemét és Körös között. A fehértemplomiak azonban sokkal többet beszéltek Versecről, mint az utóbbiak az előbbiekről. Versecen azt tartották a fehértemplomiakról, hogy szélkakasok és azzal vége.

*

Volt a főgimnázium tanári karának egy tagja, akit Isten összeférhetetlen és erőszakos természettel vert meg.

A fejébe vette, hogy meg kell buktatnia az igazgatót, ez ugyan nem sikerült neki, de sikerült a gimnáziumot és a várost hónapokon keresztül izgalomban tartania.

Mikor én odajöttem, tulajdonképpen már véget ért a mérkőzés, az igazgató az egész vonalon győzött, csak elkésett üldözési és megtorlási csetepaték folytak még.

Így mindjárt az első latin órák egyikén váratlanul betoppant a főigazgató úr, akiről azt sem tudtuk, hogy a városban tartózkodik. Leült és jéghidegen mondta Mezei tanárnak: Tessék folytatni, mintha itt se volnék! — A tanár feleltetni akart minket, de a főigazgató bosszúsan leintette. — Nem a tanulókra, hanem önre vagyok kíváncsi! Tessék előadni! — A kétségbeesett hebegés és makogás, amit a halálra ijedt öregember a katedrán művelt, a szívekbe markolt. De csak a tanulók szívébe, a főigazgató egy pók hideg kegyetlenségével figyelte áldozatának vergődését. Végül fölkelt: — Ön alanyt és állítmányt keres a hatodik osztályban? Köszönöm, többre nem is vagyok kíváncsi!

Mikor magunkra maradtunk Mezeivel, olyan szörnyű dolog történt, aminőben diákoknak nem igen szokott részük lenni: a tanár elkezdett sírni a katedrán. Fuldokolva mondta:

— Negyven évig voltam tanár! Ha van önök között, aki tanári pályára készül, az okuljon az én példámon és gondolja meg, mit tesz!

Nem jött többet az osztályba, hirtelen nyugdíjazták és ő búcsú nélkül elment a városból. Az ügyefogyott öreg áldozata volt a kollégájának, a harckeverőnek, aki magával rántotta az igazgató elleni hajszába.

Az ízetlenségek elsimultak és ekkor kitűnt, hogy a gimnázium csakugyan jeles iskola. Mindössze tizenketten

voltunk az osztályban, a tanárok sokat foglalkozhattak

mindegyikünkkel és alaposan kiismertek minket: beleláttak a lelkünkbe, a szívünkbe, még a zsebünkbe is, mert tisztában voltak az otthoni viszonyainkkal.

Az osztály, amelybe beléptem, a képzelhető legjobb volt, olyan nagyszerű évjárat, amilyen borban is csak egyezer terem meg száz esztendőben. A tizenkét fiú közül nyolc olyan volt, hogy a legnagyobb rosszakarat mellett sem lehetett volna nekik más osztályozást adni, mint jeleset. Gyönge tanuló csak egy volt köztünk, de az is elmaradt évközben.

Megjegyzem, ennek az osztálynak, ahová a tanárok is bizonyos tisztelettel léptek be, nagy híre volt; a híre később legendákkal gazdagodva, nemzedékről-nemzedékre szállott, míg jugoszláv iskola nem lett a gimnáziumból

A tanáraink jól ismertek minket, de mink is őket. A pedagógusnak nincs élesebb szemű és kérlelhetetlenebb bírálója, mint a növendéke. Én úgy láttam, hogy az ítélet, melyet az osztály hozni szokott, ha gyakran kegyet-

len is, mindig megföllebbezhetetlen. A fiúk ösztönszerűen két tulajdonságot követelnek a tanárjuktól: tudást és

férfiasságot. Akiben nincs meg a tudás, azt nem veszik komolyan, a férfias embertől pedig igazságtalanságot is könnyebben tűrnek, mint a kicsinyes pedánstól. Félrevezetni nem lehet az ítéletüket: a pozőrön hamar keresztüllátnak, a tudatlant pedig leleplezik. Emlékszem, mi a fehértemplomi főgimnázium könyvtárában órákig is bújtunk egyes szakmunkákat, hogy olyan kérdéseket konstruáljunk, amelyekkel talán zavarba ejthetnők új tanárunkat.

A magány, amelyben a tanár katedráján ül, a föltétlen engedelmesség, amely neki kijár, gyöngébb lelkekből

129

a hatalmi érzés egy nemét váltja ki. Pedig a pedagógus elveszett, mihelyt elfelejti, hogy ő nem ura, hanem nevelője az ifjúságnak.

*

Az igazgatónk, Töreky Gábor, irgalmatlanul szigorú, de nagytudású és nagyszívű pedagógus volt. Ha volt hibája, csak egy volt: hirtelenharagú volt. Azt hiszem, a hazáján, az iskoláján és a családján kívül semmi sem érdekelte. Ha nagy ritkán künn találkoztunk vele a városban, olyan idegenszerű benyomást tett reánk, mint szárazföldön a fóka. Soha egyik tanárommal nem volt annyi bajom, mint vele és egyikre se gondolok annyi szeretettel, mint őreá.

Az osztályfőnököm Huzsik volt. Fölényes tudású és nagyon férfias modorú ember. Mivel tömzsi termete volt és egy-két szót tótosan ejtett, humoros alakot akartam belőle csinálni, de ő hamar észrevette, hogy valami bajom van vele, élesen szemmel kezdett tartani, úgyhogy félni kezdtem tőle és abbahagytam a kötekedést. Engem elkésetten hódított meg, mikor az érettségi után értésemre adta, hogy három esztendőn keresztül rendesen olvasta az én iskolai "vicclapomat", amelynek háromnegyedrészét az

ő kifigurázásának szenteltem.

Félhónapi késéssel még egy új tanár érkezett a gimnáziumba. Egyenesen a hadikórházból jött, ahol a Bosznia megszállása alkalmával szerzett sebesülését heverte ki.

Délceg szép férfi volt, sápadt és érdekes, én ilyennek képzeltem mindig gróf Monte Christót. Két mankón járt, a mellén hadiérmet viselt, a fején pedig az első szürke cilindert, amelyet a város alapítása óta láttak. Azt mondta: készítsünk jegyzeteket, mert ő egyetemi elő-

adásokat fog nekünk tartani. Egy pár órán át magyarázott, majd kijelentette, hogy legközelebb "kollokváltatni" fog. Mivel mindabból, amit előadott, alig volt valami a tankönyvben, a fiúk szorongva néztek a "kollokvium" elé.

Én, akiben volt némi természetes emberismeret, mint úszótehetség a kölyökkutyában, azt találtam mondani: ha akarom, akkor a tanár ma nem fog feleltetni, hanem én kibeszéltetem vele az egész órát. Ebből vita lett, majd fogadás: az egész osztály egy hordó sört tett fel ellenem.

A tanár elfoglalta helyét és kivette a jegyzőkönyvét. Én illedelmesen szóláshoz jelentkeztem.
— Mit akar?
— Bocsánatot kérek, tanár úr, jelentenem kell, hogy az egész osztály most nagy izgalomban van és ha a tanár úr ma feleltet minket, akkor esetleg hamis képet nyer a tanulók képességéről és szorgalmáról.
— Hogy milyen képet szerzek, azt csak bízza rám. De miért van izgalomban az osztály? — kérdezte összeráncolt homlokkal a tanár.
— Mi tudjuk, hogy a tanár úr végigharcolta a boszniai háborút, meg is sebesült, kitüntetést is kapott és bizonyára rendkívüli élményeken ment át. Erről az egész város beszél és mi is sokat foglalkozunk vele. Ha nem venné tiszteletlenségnek, arra kérnők a tanár urat, méltóztassék nekünk elmondani sebesülésének történetét.

A tanár intett, hogy üljek le. majd összecsukta a jegyzőkönyvét.

— Szeretem, ha az ifjúság gyarapítani iparkodik ismereteit. Én a következő három tanórában ki fogom elégíteni az önök érdeklődését. Az első órában ismertetni fogom Magyarország és Bosznia közjogi kapcsolatait az Árpádoktól egészen a berlini kongresszusig. A második

órában el fogom magyarázni a megszállás lefolyását, úgy politikai, mint katonai szempontból. Végre a harmadik órában el fogom mondani azt, ami az én igénytelen személyemre vonatkozik. Aki akarja, jegyzeteket készíthet.

Nyertem egy hordó sört. A tanár úr tekintélye pedig olyan torpedólövést kapott, amelyet az érettségi vizsgáig sem tudott többet kiheverni.

*

Bár ezzel megint eléje vágok elbeszélésem folyamának, nevelők és növendékek okulására mégis elmondom, a reákövetkező tanév végén hogyan érte a tanár tekintélyét egy újabb telitalálat.

A nyári szünetek idején a fővárosban járt és ott megszerezte a tornatanári oklevelet. A hetedikben, a rendes tantárgyai mellett, a testgyakorlatot is tanította. Azt állította, orvosi rendeletre teszi, de mi tudtuk, hogy ezt csak az előkelőség kedvéért mondja, az igazság az, hogy szereti a pénzt. Nem volt valami híres tornász, a nyújtón és a korláton a legtöbb tanulója különb volt nála.

Az esztendő végén mégis parádés tornavizsgát rendezett és arra meghívta a huszárezred tisztikarát. Az ezredes el is jött a fia kedvéért, aki alattunk járt egy pár osztállyal. Néhány tisztje kísérte az öregurat, valamennyien atillában voltak, amit mi restelkedve láttunk, mert tudtuk, hogy a mi tornavizsgánk kedvéért nem érdemes fölvenni egy aranyzsinóros kabátot.

(Bakarcsich ezredes, a legpompásabb öreg huszárok egyike, nagyon népszerű volt az iskolásfiúk körében, mert horvát ember létére negyvennyolcban Görgei hadseregében harcolt. Később a magyar testőrség parancsnoka lett.)

A tanár megmagyarázta a tiszt uraknak, hogy ő a During-féle testfejlesztő rendszer híve. Minden növendék

a testi magasságával arányban köteles bizonyos teljesítményeket bemutatni és a During-féle kulcs alapján nyeri osztályzatát. A fiúk elképedve néztek össze. During rendszer? During kulcs? Soha egy szót nem hallottunk ilyesmiről. Ezt külön az ezredes tiszteletére eszelte ki!

Elsőnek Bandl Rudolfot állította a front elé. Szabómértéket húzott ki a zsebéből és megmérte a nagyságát. A leghosszabb fiúk egyike volt.

— Önnek, ha tornából jelest akar, egy helyből 150 centimétert kell ugrania. Hát rajta!

A huszárok érdeklődve várták Band! bajnoki ugrását, ő azonban nem ugrott, hanem így szólt a tanárhoz:

— Én csak azt tanultam meg, amit évközben elő tetszett adni. Ilyen ugrást sohasem mutatott nekünk a tanár úr. Tessék talán most megmutatni és én rajta leszek, hogy utánacsináljam.

A tanulók is, a tiszt urak is hősileg küzdöttek, hogy erőt vegyenek a kitörő jókedvükön.

— Mindenre tudnak kifogást! — zsörtölődött vérvörös arccal a tanár, de nem erőszakolta tovább Duringot, hanem áttért a szabadgyakorlatra.

*

Osztálytársaim közül főleg két zseniális fiúhoz vonzódtam. (Habozás nélkül írtam le ezúttal a zseniális szót.)

M. Ferenc és Bandl Rudolf volt a nevük, mind a ketten
fehértemplomi polgár-fiúk. Ferenc óriás emlékezőtehetségű,
borotvaéles logikájú, vasszorgalmú tanuló volt. Komolyan
vette magát és az iskolát. Olyan volt, mintha egyáltalában
nem is volnának emberi gyöngeségei. Mindenkinek
imponált, leginkább talán a tanárainak. Tizenhatesztendős
korában már göndör, szőke körszakálla volt és

133

arra valamennyien büszkék voltunk, az osztály közös
szakállának tekintettük.

Rudolf a sors kegyencei közé tartozott, akiknek küzdelem
és fáradság nélkül az ölükbe hull minden isteni
ajándék, még a tudás is. Az elmésségével és a szeretetreméltóságával
szinte hipnotizálta az embereket. Ha Ferenc
mindenkinek imponált, Rudolfot viszont mindenki szerette,
leginkább a tanárai.

Bár én nem tartoztam a legjobb tanulók közé, mégis
bizonyos tekintélyem lett az osztályban. Tudták, hogy
éveket töltöttem különböző "nagyvárosokban" és mivel
közülük senki sem járt még idegenben, áhítattal hallgatták,
ha a temesvári hiperboreusokról, vagy a szegedi Ultima
Thuleról regéltem nekik.

Abban a korban voltunk, mikor a fiú kíváncsisága
mohón fordul a nő felé és mivel ennél a beszédtárgynál is
többnyire én vittem a szót, az osztályban az a hírem lett,
hogy sokféle tapasztalatot szereztem már. Ezt magam is
elhittem és mivel a verseci férfiszabók ruhái valamivel
kevésbé voltak vidékiesek, mint a fehértemplomiaké,
hivatást éreztem magamban, hogy világfi legyek Fehér-
templomban.

Band! Rudolf, akinek magának is világias hajlamai
voltak, elválhatatlan jóbarátom lett. Ez a boldogító barátság
túlélte az egyetemi éveket és csak később ért véget,
egy családi ügyből kifolyóan, amelyről még szó lesz. A szabad
időmet többnyire Rudi szülei házánál töltöttem és a
házukat reám nézve különösen vonzóvá tette édesapjának
gazdag német könyvtára,

Egyszer azt kérdezte tőlem a barátom, ki az én női
ideálom? Bevallottam, hogy olyan nincs. Ő ezt olyan
hiánynak minősítette, mintha nem volna szótáram, vagy

134

tintásüvegem és figyelmembe ajánlotta K. Zsófit, aki csinos
leány, közel is lakik hozzánk és nemrégiben elismeréssel
nyilatkozott rólam.

Ennyi elég volt, hogy Zsófit a szívem királynőjévé koronázzam.
A hódolatom egyelőre abban nyilvánult, hogy
uzsonna után fáradhatatlanul fel-alá trappoltam az ablak
alatt. Ő pedig azzal adta tudtomra, hogy szívesen fogad
lovagjává, hogy állandóan az ablakban könyökölt. Ha öszszetalálkozott
a tekintetünk, sokatmondóan mosolyogtunk.
(Megjegyzem: Fehértemplomon és Versecen minden polgárházban
vannak külön könyöklőablakok, amelyeket ott
szekrényablaknak neveznek.)

A házukban három év alatt háromszor jártam: Zsófi születésnapján. Az édesanyja beültetett a vizitszobába, a leány pedig vanilialikőrt hozott. Utcai légyottra sohasem jött, azt mondta, ez ellenkezik az elveivel. De ha valamelyik leánypajtásnál volt uzsonnán, akkor odarendelt és én iskola után ott gyalogoltam föl-alá, miközben egy-egy pillanatra kíváncsi leányfej jelent meg az ablakban.

Később megismerkedtem egy előkelő rác család leányával, B. Danicával, abba is beleszerettem, anélkül, hogy lemondtam volna Zsófiról.

Danicával a templomban találkoztam. A háta mögött álltam és mivel igen bájosnak találtam, világfi híremhez méltóan megszólítottam, mondván:

— Kérem, hol szabad bemutatkoznom?

Annyira megszeppent, hogy a füle és a nyaka is rózsaszínű lett.

— A temetőben — susogta később.

Egészen az érettségiig egyforma hévvel lelkesedtem a két leányért, sokat is szenvedtem a féltékenységtől, főleg Danica miatt, akiben kevésbé voltam biztos, mint Zsófi-

ban. Az utóbbi finom és szelíd gyermek volt, nagyon csendes és kissé hűvös, amilyennek Goethe Friderikéjét képzelem. Danica pedig elmés, szeszélyes és megbízhatatlan volt, szóval: érdekes. Zsófiban több volt a galambból, Danicában talán a macskából. Kiegészítették egymást, ketten együtt kitettek egy egész nőt, aki szinte már tökéletes volt.

Nincs miért tagadjam: az én későbbi sorsomban nagy szerepe jutott a nőnek. Néha hajlandó vagyok azt hinni, hogy a nő képviselte fantáziámban a dinamikus elemet. De mindenesetre ő adott díszt, melegséget és mélységet az életemnek. Nélküle értelmetlen lett volna a földi létem. De ő sohasem volt életem célja, csak annak elengedhetetlen föltétele, mint a melegség minden szervi életé. Istennőt, királynőt nem láttam benne, hanem társat és barátnőt. Ha valamelyik uralkodni akart rajtam, rögtön lázadozó ösztönök ébredeztek bennem. De ez ritkán történt: ők voltak az én legönzetlenebb, az én legmegértőbb bajtársaim.

Ha ma visszagondolok reájuk, megértem, amit azelőtt nem tudtam: hogy úgy jöttek és mentek az életemben, ahogyan nekik tetszett. A szokás kedvéért én viseltem a felelősséget, de az elhatározást ők tartották fenn maguknak. Eszes és jóérzésű nőkkel szemben mindig fegyvertelen voltam. De csakis ilyenekkel szemben! Utólag talán örülnöm kellene, hogy nem ismerték eléggé a gyöngeségemet és nem hittek eléggé a saját hatalmukban.

A természetnek azonban volt reá gondja, hogy megvédjen engem a számító önzéssel szemben. A véralkatomnál fogva — nem az intelligenciámnál, hanem az ösztönömnél fogva — a számító nő elveszti előttem a nőiesség varázsát. Egy furcsa, többé-kevésbé mulatságos, semleges

lényt látok benne, akinek erőlködéseit hűvös kárörömmel tudom nézni.

Különös, de igaz, hogy asszony engem egyáltalában nem is tudott volna boldogtalanná tenni, mert abban a pillanatban, mikor a csalódásom tudatára ébredek, már nyereségnek tekintem, hogy megoldódtak a bilincseim. Ez sem intellektus, hanem érzés dolga. Ha visszamaradt bennem valami fájdalom, az nem a csalódás, hanem a sértett hiúság fájdalma volt.

*

Egy utazó mester tánciskolát nyitott a kaszinóteremben és én siettem beiratkozni, hogy pótoljam a hiányt, amely az én világfi voltomon tátongott. Legfőbb ideje volt már, hogy megtanuljak tisztességesen táncolni, mert mikor elmúlt nyáron a verseci dalosestén táncba vittem egy hölgyet, úgy rátapostam a lábára, hogy faképnél hagyott a tánchely közepén. A verseci barátaim akkor arról biztosítottak, hogy egész életemre blamáltam magamat és én azt a tervet forgattam a fejemben, hogy meg kellene szöknöm, esetleg beállom a francia idegenlégióba. Az idegenlégiót különben is sokáig mint ultima rációt tartogattam.

A tanfolyamot Töreky igazgató engedelmével diákbál fejezte be – tánckoszorú volt a hivatalos elnevezése – és mivel én a táncórákon igen nagy buzgalmat és sok tehetséget mutattam, a mester reám ruházta a főrendező méltóságát. Azonnal Versecre írtam egy sárgavarratú fél lakkcipő ügyében és a cipő engedélyeztetett is.

Nem mehettem azonban a tánckoszorúba, az igazgató úr eltiltott tőle és a báli estén egyedül ültem szobámban és a fogamat csikorgatva néztem a sárgavarratú lakkcipőmet. A büntetést a katolikus hitoktató miatt kaptam.

137

Nekem akkor gyors egymásutánban két hittanárral volt összeütközésem: a zsidóval és katolikussal. El kell mondanom mind a két esetet.

Zsidó fiú csak kettő vagy három volt az intézetben és a verseci tudós rabbi, akinek minden héten át kellett volna vasutaznia hittani órára, úgy találta, hogy ennyi gyerek mégis csak kevés az ő tudományának és maga helyett a saktert küldte át Fehértemplomba. Öt Sperber úrnak fogom nevezni, bár nem egészen így hangzott a neve. Én természetesen jól ismertem a verseci saktert és mikor elsőízben összetalálkoztam vele a gimnázium folyosóján, udvariasan köszöntöttem, hogy: alászolgálja Sperber bácsi, mi újság Versecen?

Nagy meglepetésemre dölyfösen végigmért és azt mondta: Én önnek nem vagyok Sperber bácsi, hanem tanár úr. Megértett?

Amire én viszont így válaszoltam: No ne mondja már, Sperber bácsi!

Sperber panaszt tett Töreky igazgatónál, az igazgató pedig lehordott, azt hiszem jobb meggyőződése ellenére. Én ekkor bosszút lihegve, egy alkalmi verset szereztem, és azt, a legközelebbi hittani óra előtt, fölírtam az iskolai táblára. Hogy őszinte legyek: abban bíztam, hogy Sperber gyérszámú tanítványaiban lesz annyi tisztesség, hogy letörlik a tábláról. Ebben az esetben el is dicsekedhettem volna a hőstettemmel és nem is lett volna belőle baj. Ők azonban nem törölték le, hanem örömmámorban úszva várták, mit szól majd hozzá Sperber. Az belépett a terembe, elolvasta a költeményemet, elsápadt, megkérdezte, hogy ki írta, azután fogta a spongyát, eltüntette a krétaírást és ment az igazgatóhoz, hogy megint panaszt tegyen ellenem.

138

Öt perccel később már én állottam Töreky előtt. A tanári szobában fogadott, öt-hat professzor ülte körül a zöld asztalt.

— Megint maga. mindig csak maga! — támadt reám az igazgató. — Mit csinált azzal a Sperberrel?
— Semmit, kérem ...
— Ne tagadja! Egy verset írt a táblára! Miféle vers az? Azonnal mutassa meg!
— Nincs meg, kérem ...
— De tudja betéve. Mondja el. Parancsolom!

Elmondtam. És mivel mint szerző álltam szemben a közönséggel, tehát tőlem telhetően hatásosan igyekeztem elszavalni.

Habár — Sperber komolyan — Tanár, — Nem olyan
— Mint Helmeci — Ez elmetszi — A szókat — Sperber
a zsidókat.

(Fölteszem, hogy az olvasó emlékszik a nyelvújító Helmeciről szóló klapanciára, amelyet az én időmben minden diákgyerek ismert.)

A versem meglepő hatást váltott ki. A tanár urak elkezdtek nevetni, majd hahotázni. Töreky igazgató úr ie mosolygott.
— Menjen, — mondta — most nem büntettem meg, de jegyezze meg jól, amit mondok: ha újabb panasz lesz önre, akkor megfizet a Sperber versért is!

(Meg kell jegyeznem, hogy a verseci rabbi, dr. Szidon, mikor húsvétkor megismerte a versemet, pászkát küldött írói tiszteletdíj fejében.)

Sajnos, "az újabb panasz", amelyről az igazgató úr szólt, nem sokáig váratott magára. És ezúttal sokkal komolyabb volt az eset.

A katolikus hitoktatónk, egyébként a fehértemplomi

139

parókia káplánja, beteges és szomorú ember volt. A fiúk sokat szemtelenkedtek vele — szerzetes iskolákban ugyanezt teszik a világi tanárokkal — és ezért az üldözési mánia egy neme fejlődött nála, ami rossz idegzetű pedagógusoknál

nem éppen ritkaság.

Én akkor estem ki a kegyeiből, mikor a gimnáziumi önképzőkörhöz egy értekezést nyújtottam be, amelyben Darwin nyomán, akinek akkor még egy sorát sem olvastam, kimutattam, hogy az ember a majomtól származik. A fejlődéstani elméletemet úgy igyekeztem összeegyeztetni a Vulgata szövegével, hogy kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy a hat nap, amely alatt Jehova a világot megteremtette, tulajdonképpen hatmillió esztendő volt.

Ez a sületlenség sohasem került az önképzőkör nyilvánossága elé, valaki egyszerűen tűzbe dobta és okosan tette. Nem volt azonban okos dolog, hogy előbb elolvastatták a hitoktatóval. Ő nem látott az esetben gyerekes ostobaságot, hanem valláseIlenes merényletet.

A közelebbi órák egyikén a szabadkőművességről beszólt nekünk, miközben állandóan hozzám intézte a szót. Előadását ilyenformán fejezte be:
— A szabadkőműves úgy él és hal meg, mint a sertés, a fiait pedig porban és sárban neveli. Érti, Herczeg?

Alkalmasint azt hitte, hogy az én önképzőköri írásművem mögött a Grand Orient akciója lappang. Én fölkeltem a helyemről, (iskolatársaim szerint: krétafehér arccal) és mint az alvajáró a katedra elé léptem. Rátettem a két kezemet az asztalra.
— Miért mondja ezt nekem a tanár úr? — kérdeztem.

Hosszú, rettenetes csend. Azt hiszem, a fiúk is visszafojtott lélegzettel ültek a helyükön.
— Csak általánosságban beszéltem. Menjen a helyére.

140

Az osztály véleménye szerint én kerekedtem felül, mert visszavonulásra kényszerítettem a tanárt, de én valósággal rosszul lettem az izgalomtól és nem tudtam örülni a "győzelemnek". Az eset folytatása még furcsább lett.

A csütörtöki délutánunk szabad volt és többedmagammal egy barátomhoz voltam hivatalos. Kevés bort ittunk és nagyon sokat beszéltünk. Mikor már nagy volt a szobában a cigarettafüst, én kinyitottam az utcai ablakot. Egy jogász barátunk állt a ház előtt, ő most szolgálta le önkéntesi évét és én aznap láttam először káplári csillagokat a gallérján. Ugyanakkor észrevettem az utca túlsó oldalán a hitoktatót; temetésről jött, mögötte ment a sekrestyés a ministráns-gyerekkel.

— Szervusz káplár úr! — üdvözöltem hangos szóval a katonát.

A hittanár úgy hallotta, hogy én azt mondtam: "Szervusz káplán úr." JIEz természetesen véres sértés számba ment. Töreky igazgató, aki egyébként is megsokallta már az én izgága éretlenségeimet, szigorúan vallatóra fogott. Az önkéntes, aki mentőtanúm lehetett volna, már visszautazott megint Temesvárra, a fiúk pedig, akikkel a kritikus napon együtt borozgattam, úgy megijedtek, hogy semmit sem láttak és semmit sem hallottak. A sekrestyés a káplán mellett vallott. Szóval: benn maradtam a

csávában.

Az igazgató kimondta az ítéletet: Eltiltott a táncvizsgától, azonkívül háromnapi elzárásra ítélt. A. büntetésemet három egymásra következő vasárnapon kellett leülnöm. Reggeltől estig. Hogy el ne unjam magamat fogságomban, Tacitust fordíttatta velem.

141

Deákgyereknek ritkán van igaza a tanárával szemben, de ha kivételesen igaza van, akkor rettenetesen el tud keseredni. Rabságom utolsó napján, még mielőtt letelt volna az időm, bejött hozzám Töreky igazgató.

— Most hazamehet. El fogom felejteni az esetet, ön azonban ne felejtse el, hanem okuljon belőle. És mivel most már túl vagyunk rajta, könnyítsen a lelkén és vallja be: ugyebár, azt mondta: Szervusz káplán úr?
— Káplár úr, azt mondtam!
— Még most is hazudik?

Én Töreky Gábor szemébe néztem és így szóltam:

— Én egy tizenhatéves fiú vagyok, az igazgató úr pedig nagytudású pedagógus. Ha az igazgató úr a szemembe néz, akkor tudnia kell, hogy most nem hazudok!
— Menjen a szemem elől! — szólt haragosan.

Sok esztendővel később, én akkor már meglehetősen ismert nevű író voltam, összetalálkoztam az öreg úrral Singer és Wolfner könyvesboltjában. Ő akkor már nyugalomba vonult és az egykor koromfekete szakálla ezüstszürke volt. Azért jött az üzletbe, hogy megvegye az én legújabb könyvemet. Megörültünk egymásnak és sokáig elbeszélgettünk. Iskolai emlékek újultak föl és egyikünk szóbahozta a fehértemplomi káplán esetét. Töreky emlékezett reá és azt mondta, ő sohasem látott egész tisztán ebben az ügyben.

— Szeretném tudni, hogy is volt az az eset?
— Sem úgy nem volt, ahogyan én mondtam, de úgy sem, ahogyan az igazgató úr hitte,
— Hát hogy volt akkor?
— Én csakugyan káplárt mondtam, de az a kaján

142

reménység lelkesített, hogy a hittanár káplánt fog érteni és meg fog pukkadni mérgében.

*

Menjünk vissza a fehértemplomi gimnáziumba.
A latint az igazgató tanította és húsvéti bizonyítványosztáskor azt hittem, a fejemre szakad az égbolt, mikor azt láttam, hogy latinból megbuktam. Erre nem voltam elkészülve. Rosszul tulajdonképpen sohasem feleltem, sőt Töreky igazgató a költők homályos helyeinek magyarázatánál elsősorban mindig az én véleményemet akarta tudni. Egy újabb szörnyű igazságtalanság fullánkjával a szívemben utaztam Versecre.

Ma már úgy látom, a tapasztalt pedagógus jól tudta,

mit tesz. Az egész légkör, amelyben én akkor éltem, nem volt tanulónak való és ő erőszakosan ki akart onnan zökkenteni. Egyébként azt kellett tapasztalnom, hogy iskolatársaim, az egy Rudolf kivételével még a bizalmas barátaim is, valóságos örömmámorral fogadják a balsorsomat. Talán azért, mert fokozta a saját önbecsülésünket. És az emberekben mindig van annyi lelkierő, hogy el tudják viselni a mások szerencsétlenségét.

Otthon a család férfitagjai úgy bántak velem, mint egy elveszett emberrel, aki szégyent hozott a házra. A nők pedig úgy, mint egy utálatos beteggel, akit azért mégsem lehet ápolás nélkül hagyni.

Édesapám, bár akkor már a súlyos betegség jeleit viselte magán, a szünet után velem jött Fehértemplomra. Egész úton egy szót nem beszélt velem. Meglátogatta az igazgatót és sokáig tanácskozott vele. A tanácskozás eredménye az lett, hogy ott kellett hagynom a régi kosztházamat. Fankovics tanár házába kerültem, ahol két szerb fiúval osztottam meg a szobámat.

A tanárék különben jó emberek voltak, az asszony szép, eszes és energikus, a férj pedig olyan, amilyen az ilyen asszony ura lenni szokott: derüs és csendes. Miután elmúlt az első ijedtségem, jól éreztem magamat új otthonomban. De nekem megvolt az a tehetségem, hogy mindenütt jól tudtam magamat érezni.

*

Első (és alkalmasint utolsó) szerelmes verseimet nem Zsófihoz, nem is Danicához, hanem Annához írtam. Ezt azonban nem tekintettem hűtlenségnek, mert Anna egy más planéta lakója volt, tagja lévén a magyar színtársulatnak, amely Fehértemplomon próbálkozott. Püspöky Anna! Úgy emlékszem reá, mint egy szívfájdítóan bájos álomképre, a komoly metszésű profilját talán ma is le tudnám rajzolni. Engem főleg Melinda szerepében ragadott el.

Postán elküldtem neki első versemet és pár nap múlva két sort kaptam tőle, hogy látogassam meg. A fogam vacogott az izgalomtól, mikor bekopogtattam az ajtaján.

— Maga írta azt a verset? Hány éves? Kicsit korán kezdi, nem?

Leültetett és megkérdezte, van-e még több ilyen versem? Van. Kivettem az antilopba kötött kis jegyzőkönyvemet, amit Mici nővéremtől kaptam, a rend kedvéért azt már az utolsó lapig teleírtam Annához, Ninonhoz és Melindához intézett költeményekkel. Valamennyit elolvastatta velem, végül pedig így szólt:

— A versei gyöngék, de kedvesek. Az a kedves bennük, hogy hozzám írta. Most pedig menjen haza és ne jöjjön el többet, nem hinném, hogy a mamája megörülne,

hogy maga ilyen társaságba jár. Hogy azonban valami haszna mégis legyen a kalandból, hát megcsókolom.

Csakugyan megcsókolt. A kedves, a nobilis! Két hétig, amíg a társulat a városban játszott, nem kíséreltem meg, hogy újból közeledjem hozzá. A fantáziámnak különben is volt egy szénásszekérre való, feldolgozásra váró nyers-anyaga.

Csak a diákkarzaton tomboltam és ujjongtam vadul, valahányszor Melinda a lámpák elé lépett, úgyhogy végül Huzsik tanár úr, aki maga is színházi bérlő volt, azt kérdezte tőlem:
— Nem tudna maga csendesebben lelkesedni?

*

Könyvek, könyvek! A könyvekben van az élet szépsége és igazsága. Sőt az élet igazi tartalma is a könyvekben van. Ami a valóságban történik, az csupa véletlen, csupa elhibázott, abbahagyott kontárkodás. A valóságban nincs jelen, csak múlt és jövő, a múlt pedig csak az emlékezésben, a jövő csak a reménykedésben él. A valóság tele van köddel, a könyv tele van valósággal. Jelentőség, értelem, mélység csak a könyvben van. Hová lennénk könyvek nélkül?

Édesapám egész papírbástyát emelt maga és a valóság közé. Miért társalogjon ő Meyerrel, mikor társaloghat Humboldttal? Miért veszekedjen Müllerrel, mikor barátságot köthet Pascallal? És miért menjen ő a verseci kaszinóba, mikor Shakespeare-vel elmehet a dán király udvarába? Éjjel, akármilyen későn, ha felébredtünk: olvasólámpa égett a szobájában. Áldozati láng az irodalom oltárán.

Azután egyszerre félredobta a könyveit, újból megjelent a józan napfényben, reggeltől estig járt, kelt,

töprenkedett, írt, magához hívatta barátait, ügyvéddel és közjegyzővel tárgyalt, óriás munkát végzett, mintha hat hét alatt ki akarná pótolni egy élet mulasztásait.

Amitől titokban mindannyian rettegtünk, amire azonban gondolni sem mertünk, az bekövetkezett a rákövetkező nyáron: édesapám meghalt. Hogy mi volt halálának tulajdonképpeni oka, azt senki sem tudja. A gyomrával volt baja, az utóbbi időkben már alig is evett és bár sohasem panaszkodott, ijesztően lesoványodott.

Érthetetlen, hogy ő, aki annyit járt Budapesten és Bécsben, sohasem beszélt professzorral, alapos vizsgálatnak nem vetette magát alá, komoly kúrával nem is próbálkozott. Lehet, hogy ő is, mint annyi más gyógyszerész, nem bízott orvosokban és orvosságokban, vagy pedig nem tartotta az életet elég értékesnek arra, hogy törődjék vele. Egészben véve úgy bánt az életével is, mint a vagyonával.

A családja mindig meg volt róla győződve, hogy a városi politikával járó szakadatlan izgalmak őrölték meg életerejét és talán igazuk is volt. Én kamaszos hevületemben

a haláláért a volt ellenfeleit tettem felelőssé és egy véletlenen múlt csak, hogy nem vágtam a gyilkosság vádját valamelyik jámbor öreg nyárspolgár arcába.

Ma már azt hiszem, kellett az apám lényében valaminek lennie, ami kiváltotta az emberekből a kegyetlenséget. A versecieket sem előtte, sem utána nem látták olyan elvadult állapotban. Azt hiszem, ő a saját egyéniségét csak mások megalázása árán tudta érvényesíteni,

Viaskodása a fekete angyallal rettenetes volt és napokig eltartott. Az agónia fűrészelő hörgése átjárta az egész házat és összezúzta a szívünket. Csodája a természetnek, hogy az, aki már hallotta ezt a szörnyű hangot, megint

146

kedvét tudja lelni madárénekben és patakcsobogásban. Panasz és félelem nélkül állotta a harcot. Időközönként, mikor már azt hittük, mindennek vége: egy időre megint magához tért és ekkor megint ő volt a ház és a család ura. Végső órájában behívatta a két fiát és kezet fogott velük.

— Isten veletek fiúk, én elmegyek — mondta és már intett is, hogy mehetünk a dolgunkra. A nők sem mertek előtte sírni.

Nekem máig két tulajdonsága imponál kiváltképpen: a tudása és a bátorsága. Egy lexikon adathalmazát hordta az agyvelejében. A bátorsága azok közül való volt, amelyek szeretik, ha próbára teszik.

A délvidéki földrengések idejében megismertem a férfibátorság csodálatos sugalló erejét. Fehértemplomi diák voltam és a földlökések, amelyek szeptembertől karácsonyig majd minden éjjel megismétlődtek. pánikban tartották a várost és állandó kínos rezgésben az én idegeimet is. Az iskolaépület csúnyán összerepedezett, de azért folytatták a tanítást. Mi fiúk az iskolapadokban a kijárat felé eső részen szorultunk össze, állandóan élesen fülelve, de nem a tanár szavára, hanem arra, nem kezd-e morogni a föld, hogy az első gyanús nesznél ész nélkül kirohanjunk a szabadba.

A tanáréknál, ahol kvártélyon voltam, éjjelenkint az egész háznép az üvegfolyosón táborozott, a padlóra terített matracokon. Mindennap éjfélkor a szállodai omnibusz döcögött el a házunk előtt, ezt jól tudtuk, de azért mindig, valahányszor hallottuk a kerekek dübörgését, vadul lüktető szívvel pattantunk föl matracainkról. A tanáraink, talán az egy Huzsik osztályfőnökünk kivételével éppúgy féltek, mint mi.

147

A karácsonyi ünnepekre Versecre mentem. Otthon azt tapasztaltam, hogy senki sem fél, édesapám sugallata alatt még a nők is "érdekes természeti tüneményt" látnak a földrengésben. Ha éjjel hánykolódni kezdett alattunk az ágy, és ezt több ízben megcselekedte, akkor apám óráján ellenőrizte, hány másodpercig tart az érdekes tünemény.

Mire visszakerültem Fehértemplomba, ottani ismerőseim

csodálkozva tapasztalták, hogy én már nem veszem komolyan a földindulást. Túljutottam a pánik vízválasztóján és most már magam is érdekes tüneményt láttam Isten haragjában. Sőt arcátlanul magam is rendeztem földrengést, bútorok dörömböltetésével és ajtók csapkodásával ijesztgetvén felebarátaimat.

Édesapám sohasem éreztette velem, de azért én mindig tudtam, hogy jobban szereti a bátyámat, mint engem. Az én fantáziám, mely gyermekkoromban néha megbontotta a ház nyugalmát, az egyéni fegyelmezetlenség és megbízhatatlanság benyomását tette. Igaz, hogy ennek a fantáziának voltak szülöttjei, amelyek gondolkodóba ejthettek minden reális embert. Mikor egyszer (Guszti bácsi a pusztáján felhajtatott egy kukoricatáblát rókák után, én, aki mint önkéntes vettem részt a hajtásban, utólag azt jelentettem, hogy láttam egy idegen nagy állatot, amely előlem a nádasba menekült. Guszti bácsi kérdéseire hű leírását adtam a liász-korbeli ichthyosaurusnak. Ebből sok ízléstelenség lett, pedig az én ichthyosaurusaim kevesebb kárt tettek Guszti bácsi baromfiudvarában, mint a nyomorult kis rókák, amelyektől a nádas hemzsegett. Az én óriási hüllőim azt a hibát követték el, hogy a mese keretéből kiléptek és helyet kerestek a valóságban.

Kevés idővel a halála előtt édesapám komolyan megharagudott reám, pedig ebben az egy esetben ártatlan voltam.

A dolog közvetlenül a szegedi árvízkatasztrófa után történt. A Bánságban arról beszéltek, hogy a hajléktalanná lett szegedieket a délvidéki városokba fogják telepíteni. Én a fehértemplomi diákszobámban éppen levelet írtam haza — minden szerdán és szombaton szoktam Írni — mikor az ablakon bekiált egy kis rác fiú, aki ugyanabban a házban lakott, hogy siessek a pályaudvarra, megjöttek a szegediek, ötszáz család két különvonaton, az egész város künn van, a svábok már összevesztek egymással, mert mindenki szegedit akar a házába. A fiú ezzel elrohant, én pedig beleírtam a levelembe mindazt, amit tőle hallottam. A levelet postára adtam, csak azután mentem ki a pályaudvarra, ahol megtudtam, hogy mindabból, amit a kisfiú beszélt, egy szó sem igaz. Másnap megírtam az igaz tényállást, időközben azonban már elterjedt Versecen a híre annak az ötszáz szegedi családnak. A hír a mi házunkból szivárgott ki, az én levelem alapján. Ugyanakkor Versecen is vártak szegedi menekülteket és megbotránkoztak azon, hogy elkerülték a városukat. Ebből különböző mende-mondák származtak, amelyekért végül nekem kellett felelnem.

*

Sok adósság maradt édesapám után és a hitelezők megrohanták szegény kis házunkat, mint az erdélyi szálló ige hét éhes medvéje az egy körtvélyt. Az egész város meg volt róla győződve, hogy nem tarthatjuk magunkat, a gyógyszertárra és az ingatlanokra már ajánlatok is érkeztek.

De ekkor előtérbe lépett Ő, aki Magyarországon már annyi családi házat mentett meg az összeomlástól: az özvegyasszony. Édesanyám sorra járta a hitelezőket, a bankokat

csak úgy, mint a budapesti és bécsi drogistákat,

149

beszélt velük, kapacitálta őket, haladékot kért, részletfizetéseket ígért, a fekete gyászruhájával meghatotta, az okosságával meggyőzte őket.

Az emberi jószívűség javára kell írnom, hogy meghallgatták, megértették és humánus elbánásban részesítették. Furcsa, de való: a kis családunk éveken át a hitelezők oltalma alatt állott és ha pénz kellett anyánknak, a. bizalmas hitelezőknél mindig talált.

Ura életében sohasem szólt bele vagyoni dolgokba, de most egyszerre jó üzletembernek bizonyult. Egész nap ott ült a gyógyszertárában és ellenőrizte a forgalmat, késő éjjel pedig, ha lámpafényt láttunk a szobájában, tudtuk, hogy a pénztári naplójában számolgat.

Nagy és fárasztó munka volt, amire vállalkozott, reá is áldozta életének legszebb éveit, de végül elérte azt, amit akart: megfizette összes adósságait, egyetemre küldte két fiát és férjhez adta a leányát. Azt tette, amit egykor Éva nagymama az ura halála után: eltakarította a romokat és befejezte az abbamaradt építkezést.

A Gondviselés különös kegyelme, hogy most, midőn hetven éves fejemet az írógép fölé hajtva, ezeket a sorokat írom, anyám ott ül a szomszéd szobában és ellenőrzi a szakácsnő számadását.

*

1931-ben ajándékot küldtek nekem Jugoszláviából. Egy sötétzöld, puha bőrmappa, kevés hímzéssel, amely egyetlen rózsaszálat ábrázol. A mappa éppen akkora, mint egy iskolai írka. Kéziratok vannak benne. Megismertem az én naiv és fontoskodó gimnazista betűimet. Lám, ezek az én szépirodalmi dolgozataim, amelyeket a fehértemplomi gimnáziumi önképzőkörhöz benyújtottam!

150

Most pedig olyan hitetlenkedve látom viszont a kísérteties irásokat, mint a vizslaanya a kölykeit, amelyeket évekkel ezelőtt vízbe fojtottak.

Egy ifjúkori barátom leánya, dr. Marthé Hilda, ellátogatott a fehértemplomi szerb iskola igazgatójához és megkérte, adja ki neki a régi magyar gimnázium írásai közül az én dolgozataimat. Csodálatosképpen megvoltak még és csodálatosképpen kiadták.

"KARÁCSONYEST, KÖLTŐI ELBESZÉLÉS"
A béke lelke szárnyait felöltve
A zúzmarás vidék fölött repült,
Nyomán a bércek orma s árnyas völgye
Áldást ragyogva, némán elterült.
A szende holdnak reszkető sugára
Bámulva nézte, merre tűnik el
A zordon éjben, fagyban, egymagára,
Kit millió világ vár s esdekel.

Nem kényszerítem az olvasót, hogy kövesse a béke lelkének légi útját a többi tizenkét versstrófán keresztül.

A második dolgozat: "Az év végén. Tanköltemény."

A harmadik: "A magyar gyakorlat. Humoreszk a diákéletből."

Végül: "Berciász vagy a honmentők., Furcsa hősköltemény." Ezt 1500 hexaméterben írtam. Igen, 1500-ben!

Férfiat énekelek! — kezdette dalát nyöszörögni
Minden fűzfa-poéta, tehát legyen itt is a kezdet:
Férfiat énekelek! Mily műve kiáltja nevét? Azt
Nem fecsegem ki. Ha tán nem akarja egyiktek e műnek
Végét hallani: nincs köze hősöm tetteihez...

És így tovább, másfélezer verssoron keresztül. Emlékszem,

mikor megírtam, heteken át görög hadiszekerek ritmikus dübörgése vonult át az álmaimon.

Az én vígeposzom, amelyről azt hiszem, hogy a szerzőjén kívül sohasem olvasta végig senki, nagy feltűnést keltett az önképzőkörben, a gimnáziumban, sőt a városban is. Nekem akkoriban az az arcátlan gondolatom támadt, hogy komolyra fordítom a játékot és megajándékozom nemzetemet azzal a nagy — Hunyadi eposszal, amelynek hiányát minden magyar fájdalmasan érzi.

Ma persze nem tudom leküzdeni a megindultságomat, mikor a megsárgult lapokról farkasszemet néz velem az elmúlt ifjúságom. De azután kétségeim támadnak, volt-e egyáltalában valami értelme a mi egész önképzőköri versengésünknek? Talán az, hogy némi jártasságot szereztünk a kötött és szabad költői nyelvben? De akkor túl nagy árat fizettünk a szegényes rutinunkért, mert a költői alkotás ürügye alatt rákaptunk a szélhámoskodás egy nemére. Legalább abban, amit én írtam, ogy atomja sincs az őszinteségnek. Tizenhat-tizenhétéves koromban egyébként éplelkű és legkevésbé sem 08toba fiú voltam, az akkori írásaimban azonban semmi sincs az én tizenhat esztendőmből, azokban egy koravénnek ható félintelligencia fontoskodik.

Gondolat csak egy van az írásaimban: a diákhumoreszkemben Tatár Pétert figurázom, az egykor hírhedt ponyvaírót, akinek a régi diáknemzedékben lelkes olvasói voltak. Csakhogy én akkor már ismertem Cervantest és azt hiszem, az én szatírikus patkányírtásom nem volt egyéb, mint szegényes reflexe annak a nagyszerű sárkányölésnek, amit Cervantes végzett.

Szokásban volt, hogy az elfogadott dolgozatokat felolvasták az önképzőkör nagygyűlésén. A fiúk rendszerint

tiszteletteljesen unatkozva ültek a padokban, De volt az én Magyar gyakorlat című elbeszélésemben egy mondat, amely felvillanyozta a hallgatóságot. "Egy latin óra hosszabb, mint az egész vakáció." Ez a szerény aforizma

hatott, mert az én érzelmi világom mélységeiből szikrázott elő. Ez nem volt "irodalom", hanem élet.

Örülök egyébként, hogy első írásműveim a kezembe kerültek, mert évek óta lappangott bennem a kényelmetlen sejtelem, hogy az én eposzom egykor rossz kezekbe juthatna, olyan kezekbe, amelyek sajnálják tűzbe dobni.

A fehértemplomi önképzőkörhöz különben egy szégyenletes emlékem is fűződik. Év végén — nem tudom már miféle mecénás nagylelkűségéből — két körmöci arannyal jutalmazták meg azt, aki a "legsikeresebb" munkát végezte. A körvezető tanár alkotmányos érzületű férfiú volt és a közgyűlésre bízta, hogy szótöbbséggel döntsön a jutalomról.

Ketten voltunk jelöltek, én, az eposzíró, és egy hetedikes, aki lírai versekkel szokta gazdagítani a kör tárgysorozatát. Szenvedélyes választási harc után a többség a versenytársamnak ítélte oda a két aranyat. A mi osztályunk nem volt népszerű a fiúk előtt, az volt a hírünk, hogy arrogánsak vagyunk. Ebben nem lett volna igazságtalanság: én épp oly kevéssé érdemeltem meg a díjat, mint a másik. A jutalmat a tanárnak kellett volna kiadni, de nem adta, hanem váratlanul rendkívüli közgyűlést hívott össze, ott kihirdette, hogy elnöki hatalmával élve, megsemmisíti a szavazás eredményét és a jutalmat nekem adja. Ő ugyanis "jó forrásból" értesült, hogy az én lírikus versenytársam választási visszaélést követett el, azzal korteskedvén maga mellett, hogy a két aranyat majd közösen meg fogják inni.

Máig sem tudom, ki intrikált a tanárnál az én érdekemben, valószínű, hogy Band! Rudolf. Nem is voltam elragadtatva a fordulattól, de a pénzt elfogadtam, sőt el is ittam a barátaim társaságában.

*

A hetedikben már igen türelemetlenül ráztam a börtönöm rácsát. Nem a tanulás miatt, azzal már kevés bajom volt, de elviselhetetlennek találtam az iskolai fegyelmet. Szabad lenni, valaki lenni, nem a gimnázium tanulója, hanem Én, — hordani a magam sorsát, élni a magam életét!

Honvágyam a függetlenség után még erősbödött, mikor egy nap váratlan látogató keresett föl. A görögöt tanultam, mikor fogat állott meg az ablak alatt. Egy magas termetű, előkelő nő lépett be a kapun. Hallottam, hogy engem keres. Az ajtó nyílik.

— Te vagy? Hadd nézzelek! Na, kicsit szabólegényes a figurád! Tudod, hogy én ki vagyok? A te Ida nénid.

A gerolsteini nagyhercegnő volt. Capulet Ida, a titokzatos Szebasztián leánya. A néni tovább beszélt:

— Mi ezentúl Fehértemplomon fogunk lakni, talán tudod, hogy az uram a törvényszéki elnök? Tegnap említette valaki, hogy te itt jársz iskolába. Furcsának találom, hogy van egy kis rokonom ebben a fészekben, akit

én nem ismerek és aki talán azt hiszi, hogy gyűlölnie
kell engem.

Azzal ment el, hogy vasárnap nála kell ebédelnem.
A kocsijáig kísértem, amely elé, akkori asszonydivat szerint,
két tarka ló volt fogva, és ebben a pillanatban már
megtagadtam a családi vérbosszút és elhatároztam, hogy
alkalomadtán megbékítem a két ellenséges házat.

Szép lakása volt és nagy lábon élt. Mivel a vagyon az

154

övé volt, amiről egy pillanatra sem feledkezett meg, a
házban az történt, amit ő akart. A törvényszéki elnők
csendes és zárkózott férfi volt, én semmiféle viszonyba
nem jutottam vele. Ida néni kocsin jött értem az iskolába,
elvitt kirándulásokra, otthon néha felolvastatott
magának velem, söt zongorázott is nekem. Pénzt is
kínált és én visszautasítottam; ha még egyszer kínálta
volna, elfogadtam volna, de nem tette.

Az egész gimnázium róla beszélt, a két ideálom
pedig, Zsófi és Danica, rajongott érte. Én Ida néni viselkedését
úgy magyarázom, hogy a tudata alatt mégis
volt valami kellemetlen érzése az örökösödési história
miatt és attól akart szabadulni, mikor engem elárasztott
minden jóval.

Sokan jártak a házába, Ezek között volt egy Dadányi
Sándor nevű főhadnagy, délvidéki birtokos család fa.
A Dadányiakról azt beszélik, hogy georgiai eredetűek.
Hogy mikor és hogyan jöttek az országba, arról nincs
tudomásom. A főhadnagy megkapóan érdekes férfi volt,
délceg és komor, mint egy fekete párduc. Minden férfinek
imponált, minden nőt vonzott. Egész lényét valami
romantikus pátosz jellemezte, de ez nem tette póz benyomását,
— lehet, hogy régi harcos nemzetségek öröksége
volt.

Egyszer nagyobb társaság volt elnökéknél. Az iskoláról
és a tanárokról volt szó és mivel ebben a kérdésben
én voltam a szakértő, csakhamar átvettem a szót.
Nem emlékszem, miket mondtam, de sokat fecsegtem, a
társaság pedig nevetett. Korábban mentem haza, abban
az időben én szorgalmasan tanultam, nehogy Töreky
igazgató megint kifogásolja a társaságot, amelybe járok,
ég midőn az előszobában, amelyet csak vastag plüss

155

függöny választott el a nagyszalontól, magamra vettem a
felöltőmet, hallottam, hogy odabenn énrólam beszélnek.
Persze, hogy mohón hallgatózni kezdtem.

— Kíváncsi vagyok, mi lesz ebből a gyerekből? —
kérdezte Ida néni.
— Író lesz, — szólt Dadányi főhadnagy, — az ezredes
kisfia beszéli, hogy csak úgy ontja magából a
verseket.
— Kár lenne érte, — vélte a néni, — író: az mégiscsak
piszok mesterség!

Ebben aztán megállapodtak. Én pedig elkedvetlenedve

mentem haza, mert akkor már elhatároztam, hogy nem leszek festő, hanem a piszok mesterségre adom magamat.

Egy pár nap múlva a tiszti pavilon előtt mentem el, mikor Dadányi főhadnagy éppen a hajtókocsijára kapaszkodott. Vagyonos, vagy legalább költekező ember volt, mindig gyönyörű lovakat tartott.

— Hová mégy? — kérdezte.

Tegezett és a szívemen édes rémület nyilallt keresztül.

— Sétálok, — mondtam.
— Gyere velem, megjártatjuk a lovakat.

Végigvitt a városon és én kimondhatatlanul boldog voltam, mikor mind a két eszményképemet az ablakában láttam. A fontos persze az volt, hogy ők láttak engem.

— Rokona önnek az a főhadnagy? — kérdezte egy ízben az igazgató úr.
— Nem rokonom, hanem barátom! — feleltem. Amire ő vállat vont.

Nem tudom, mi ösztönözte azt a nagyon önérzetes ég tartózkodó katonatisztet arra, hogy egy iskolásfiú társaságát keresse. Lehet, hogy a jövendő modell, egy

titokzatos vonzás törvényének engedelmeskedve, a jövendő íróját sejtette meg bennem.

A tisztek társaságában töltött órák nem vesztek teljesen kárba. A fehértemplomi huszárok adták nekem a mintákat, mikor később megírtam katonai novelláimat és A dolovai nábob leányát. A vígjátékomban Tarján Gida alakját pontosan Dadányi főhadnagy után mintáztam.

Az én irodalmi huszáraim meglehetősen tetszettek a közönségnek, aminek az lett a következménye, hogy Írótársaim közül többen ráadták magukat a huszárelbeszélések kultuszára. Én akkor elhatároztam, hogy nem fogok többet katonákról írni és ennél meg is maradtam. Ez megint nem volt számítás, hanem ösztön. Ha némi sikert értem el egy tárgyammal, akkor ösztönszerűen menekültem előle: a vígtől a tragikumhoz, az elbeszéléstől a drámához, a modern élettől a történelemhez.

A huszáraim azonban mégis csak visszatértek az irodalomba, mert mikor a kurucok korával kezdtem foglalkozni, az én császárhuszáraim valamennyien Rákóczi fejedelem szolgálatába léptek. Ocskay brigadéros senki más, mint Tarján Gida, azaz Dadányi Sándor, csakhogy szilajabb, a társas konvenciók által még kevésbé fékezett, szóval: kurucabb kiadásban. A huszártisztek lelke tartalmat nyert: megtelt azzal a keserűséggel, melyet a nemzeti törekvések reménytelensége váltott ki a kettős monarchia sok magyarjából. Dadányi főhadnagy nélkül nem lett volna meg Ocskay brigadéros

Azokban a keményizmú és forróvérű ifjakban, akik azt hitték, hogy a földi boldogság a ló hátán és a cigány cimbalma mellett terem, volt valami az ősemberek szeretetreméltó

naivitásából.

157

Bár valamennyien nagy lábon éltek, kevesen voltak közülök igazán gazdagok, a legtöbben adósságokban vergődtek és sokan tönkre mentek. A parancsnokaik jól ismerték alantasaik vagyoni helyzetét, pontosan tudták, mennyi havi segítséget tud – mindegyiknek adni a családja, de azért szó nélkül nézték a húszéves ifjak főúri költekezését és csak olyankor léptek közbe, mikor a tiszti becsület nevében össze kellett törni egy-egy fiatal életet. Nem tudom, ki óhajtotta ezt a rendszert, de tudom, hogy sem okos, sem emberséges nem volt.

*

A tavaszi diákmajálison – az utolsó volt, amelyen mint tanuló részt vettem – egyik fiatal tanárunk leitta magát a sárga földig, amiből kínos bonyodalmak származtak. A szóban forgó tanár Budapestről került hozzánk és legközelebbi rokona volt egy nagynevű egyetemi professzornak és nagyhatalmú akadémikusnak. A. fiatal úr a közvetlen modorával mindenkit megnyert. A fővárosban egyebet sem tett, mint tanult, a szobatudós visszavonult életét élte, bor dolgában pedig éppenséggel laikus volt, a fehértemplomi matadorok tehát egy-kettőre végeztek vele.

A majális hivatalosan éjfélkor ért véget, később már csak a tanár és vagy tizen-tizenketten az öreg diákok közül iddogáltak együtt a régi lövőház kertjében. A kompániában volt a mi triumvirátusunk is: M. Ferenc, Bandl Rudolf és én. A tanár, mondom, nagyon részeg volt, ami abból is látható, hogy brudert ivott mindenkivel, igaz, hogy felfüggesztő hatállyal: tegeződni csak az érettségi vizsga után fogunk.

Egyszerre felugrott és azt mondta: most pedig elmegyünk a Három rózsába! Ez volt a városban az utolsó, a

158

legeslegutolsó hely. A diákot, aki odamegy, föltétlenül kicsapják, de hogy mi lesz a tanárral, ki odavezeti a tanulóit, azt elképzelni is lehetetlen.

A csapat a részeg emberek módjára énekelve, disputálva és ordítozva vonult a város felé. Ketten vagy hárman égő fáklyát vittek. Mi hárman, akik mint a borvidék szülöttei, némileg tudtunk már ekonómiával inni, valamivel józanabbak voltunk az átlagnál és megértettük, hogy a mi kedves tanárunk most egyenesen a vesztébe botorkál. Mert ebből olyan országra szóló botrány lehet, amelynek elsimításához kevés lesz minden budapesti protekció.

M. Ferenc megpróbálta, hogy megértesse vele a helyzetet, de az a dühöngő részegek közé tartozott, filisztereknek és árulóknak szidott bennünket, a többi fiú pedig ujjongva helyeselt neki. Úgy viselkedtek, mint az alvilág lázadó démonjai, akik vezérül megnyertek maguknak egy felsőbbrendű szellemet. És most lett nyilvánvaló amit eddig nem tudtunk, hogy minket hármunkat, akik

bizonyos kiváltságos helyzetet foglaltunk el az intézetben,
nem szeretnek.

M. Ferenc azt mondta: erőszakkal is meg kell akadályoznunk
ezt a csúfságot, még ha emberhalál lesz is
belőle! — Egyik fiú kezéből kitépte a kialudt fáklyát.
elállotta a csapszék kapuját és kijelentette, hogy senkit
sem ereszt be. Mi ketten Rudolffal melléje állottunk.

Bősz verekedés kerekedett és én azt hiszem, ez egyike
volt a legnemesebb harcoknak, amiben életemben részt
vettem. Bár túlerő állott velünk szemben, hála M. Ferenc
herkulesi erejének és ellenfeleink részegségének,
sikerült a társaságot szétvernünk. Rudolf és én galléron

fogtuk a tanárt és minden kapálódzása ellenére hazaeszkortáltuk,
M. Ferenc pedig az elvonulásunkat fedezte.

Zörgetésünkre kaput nyitott a tanár házigazdája és
mi átadtuk neki az elázott ifjú tudóst, Rudolf pedig a
lelkére kötötte, hogy semmi körülmények között ki ne
eressze többet az utcára, mert a tanár megsértett egy
huszárőrmestert és az kivont karddal vár reá az utca-
sarkon.

Másnap persze az egész fészek tudott már az éjjeli
kalandról, mivel azonban a kaland hőse, mint említettem,
atyafiságban volt az egyetemmel és az akadémiával,
a lappangó botrányból nem lett nyílt skandalum.

Töreky igazgató alkalmasint örült, hogy nem kell
hivatalból fellépnie fiatal kollégája ellen. A. legközelebbi
görög órán, mikor szokása szerint gyakorlati jótanácsokat
szűrt le a görög filozófusok elméleti igazságaiból, körülbelül
a következőket szőtte bele előadásába:

— Nem lehet erkölcsi törvényekkel szabályozni az
élet minden eshetőségét. Ahol hiány van a törvényekben,
ott a tisztességes embernek az egészséges ösztöne után
illik indulnia. Ilyen eset akkor állhat elő, mikor például
a szülő, vagy nevelő nem viselkedik állásához méltóan.
Hogy mit kell ilyenkor a gyermeknek, vagy a növendéknek
tennie, azt nem lehet előre megállapítani, azonban
ha van benne jóérzés, akkor meg fogja találni a
helyes utat.

A kaland hőse nem beszélt soha a történtekről. Levonta
azonban az egyetlen lehetséges következtetést:
antialkoholista lett és az is maradt, amíg Fehértemplomon
tanárkodott.

Én akkor még nem sejtettem, hogy az ökölcsapásokkal,
melyeket a Három rózsa előtt adtam és kaptam,

jobban egyengettem a Parnasszusra vezető utamat, mint
az ezerötszáz hexaméteres eposzommal. A tanár ugyanis
hamarosan visszakerült Budapestre és mikor én később
felbukkantam a fővárosban, felújította velem az ismeretséget
és bevezetett a családi körébe, ott pedig felém fordult
a nagy akadémikus jóindulata, melyet a haláláig

nem vont meg tőlem.

*

A temető előtt volt egy fehér pad, ott vitt el a fehértemplomiak kedvelt sétaútja a régi lövőház felé.

Az úton nyaralók sorakoztak. Cifra kis épületek, kulisszaházacskák, amelyekben sohasem nyaralt senki és amelyeknek típusát a vékonypénzű és nagyigényű életkedv formálta ki. A villa egy kis szoba volt, minden mellékhelyiség nélkül, de széles lépcsővel, ünnepélyes balusztráddal, a tetőn különböző bádogcsodákkal, az ajtó fölött arany felírással: "Villa X. Y." Némelyikre színpadi emeletet is húztak, amelyre lépcső sem vezetett. Az utca felől parányi kert, üveggömbök, gipszmanók, szökőkutak, amelyek nem tudtak szökni.

A temető előtti fehér padon csak négy embernek volt helye, de mindig öten szoktunk ott ülni, úgy összeékelődve, hogy baj lett, valahányszor tanár jött arra és hirtelen föl kellett ugrálnunk. Band] Rudolf, M. Ferenc, F. Leó, D. Dávid és én voltunk együtt. Akkoriban mindig az érettségiről beszéltünk.

— Az érettségi kolosszális marhaság, — mondta Leó. — A tanár nyolc esztendő alatt vagy kiismeri az embert, vagy nem. — Ha kiismerte, akkor felesleges az érettségi, ha nem tudta kiismerni, akkor meg pláne hiábavaló.

— Én jó helyről tudom - vettem át a szót és ha azt mondtam, hogy jó helyről tudok valamit, akkor tisztelettel hallgattak, mert azt hitték, hogy a törvényszéki elnöktől tudom, — én jó helyről tudom, hogy a kormány már elhatározta az érettségi vizsga megszüntetését. Kész is a rendelet, de bürokratikus hanyagságból ott fekszik valamelyik hivatalban.

(Megjegyzem: harmincöt évvel később a Józsi bátyám fia, midőn érettségi előtt állott, ugyancsak tudott a beszüntető miniszteri rendeletről és a bürokrácia felháborító hanyagságáról.)

A többi háromnak nem fájt a feje az érettségi miatt, ők biztosra vették, hogy praematurusok lesznek.

-— Jóbarátok vagyunk, hát mondja el mindenki őszintén, mit vár az élettől? — Ezt M. Ferenc indítványozta.
— Kezdd te! — biztattuk.
— Jól van, megmondom: egyetemi tanár akarok lenni!
— Leszel is!

Szinte csodálkoztunk, hogy ennyi tehetséggel és akaraterővel csak ilyen szerény igényei vannak.
— És te, Rudi?

Bándl mosolyogva gondolkozott, majd kimondta azt, amit mindnyájan vártunk tőle.
— Én miniszter akarok lenni!
— A fejemet reá, hogy az leszel!

— És te, Dávid?
— Én diplomata leszek, — szólt Dávid egyszerűen.
- A sok hülye között biztos, hogy karriert csinálok.
Általános elképedés. Ő a vracsevgái szatócs fia volt...

162

— És azt hiszed, hogy bevesznek? — kérdezte egyikünk.
Dávid fölényesen mosolygott.
— Azt gondoljátok, nem vesznek be, mert zsidó vagyok? Csakhogy fiaim, éppen az én zsidó származásom az erősségem! Mert a diplomáciánál ma nincs egyetlen zsidó sem. Miért nincs? Mert sohasem mert egyik se jelentkezni. Én azonban jelentkezem és ha visszautasítanak, akkor magukra veszik az antiszemitizmus bélyegét, azt pedig nem merik megkockáztatni.

Leónak, egy gőzmalomtulajdonos fiának, aki feltűnően szép, magasnövésű, fekete fiú volt, volt a legreálisabb életprogramja. Bécsbe megy és elvégzi a jogot, azután leszolgálja az önkéntes évét, aktiváltatja magát és hadbíró lesz. Ennyit mondott ő, mi pedig hozzágondoltuk: végül majd feleségül veszi egy négyemeletes bócsi háziúr egyetlen leányát és holtáig rendben lesz a szénája!

Utolsónak engem vallattak. Én azonban semmiképpen sem tudtam a programomat egyetlen emberi életbe beleszorítani. Legalább is két életre lesz szükségem. Az egyiket mint kalandor, a másikat mint író óhajtom végigélni. Mint kalandor mindent meg akarok élni, mint író pedig mindent megírni. A két pályához úgy akartam készülni, hogy elvégzem a jogot. Ehhez főleg azóta jött kedvem, amióta Kuncz Jenő visszaérkezett Budapestről és azt beszélte, hogy odafenn olyan tekintélyük van a jogászoknak, hogy mikor végigmennek a Lánchidon, akkor rendőrök szaladnak előttük és azt kiáltják: Útból, emberek, jönnek a jurátusok!

— Egy bizonyos, — vélekedett Rudi, — ha az embernek

163

a zsebében van az érettségi bizonyítványa, akkor egészen más szemmel nézik az emberek.

— A nők is másképp beszélnek majd az emberrel, — szőtte tovább Dávid a gondolatot. — Ha most egy nő azt mondja az embernek: Ugyan mit akar maga tőlem, maga éretlen gyerek! — akkor az embernek be kell fogni a száját, mert ha lényegileg nem is, de forma szerint igaza van a nőnek.

— Én tudok egy titkos trükköt, — mondta F. Leó, — azzal kolosszális sikereket lehet elérni. A nők hátán van egy érzékeny pont és ha az ember azt megnyomja, akkor elalélnak és elvesztik az ellenálló képességüket.
— Hát hogy megyek oda egy nőhöz, hogy kérem alássan, majd megnyomom a hátát, — hiszen pofonüt? — akadékoskodott Dávid.
— Persze, hogy pofonüt, ha ilyen marhául kezdesz hozzá!
— Hát hogyan kell?
— Észrevétlenül, hogy ne is sejtse, például tánc

közben.

Most magam is beleszóltam a vitába.

— Én ismerem a trükköt és meg is próbáltam tánc
közben, de hiába zongorázik az ember a hátukon, mikor
halcsonttal vannak páncélozva.
— Parasztnőknél nincsen halcsont a háton, — vélekedett
Dávid, aki falusi ember volt.
— Te mit tartasz erről? — kérdeztem M. Ferenctől,
aki orvosi pályára készült és akit ezért szaktekintélynek
tartottunk élettani kérdésekben.
— Engem a nők már egyáltalában nem érdekelnek! —
mondta szárazon.

- - - - - - - - - - - -- - - - - - - - - -- - - - - -

Nem tudok ellenállani a kísértésnek, hogy el ne mondjam,
az életben hogyan járt az én négy barátom.

Szegény Dávid nem lett diplomata, hanem két esztendővel
az érettségi után meghalt tüdővészben. A Halál
megkockáztatta, hogy antiszemitának tartsák.

M. Ferenc Bécsben végezte az orvosi egyetemet, még
pedig fényes sikerrel. Egyik nagynevű bécsi professzor
maga mellé akarta venni segédnek, de ő — úgy tudom, a
leány kedvéért, akit feleségül is vett — visszakívánkozott
a szülővárosába. Nem volt negyven esztendős, mikor
meghalt delirium tremensben. A szülővárosa volt a veszte,
ott mindenki elismerte a nagy tehetségét, öregek és fiatalok
büszkék voltak reá, társadalmi központ lett. Odalenn
pedig az ünneplés sok alkohollal járt. Fehértemplomon
volt egy pompás kis korcsma, Burgnak hívták, kedves,
ósdi csapszék, ívóját a német diákok alkohol-költészetének
tréfás jelképei díszítették: furcsa pajzsok, címerek, korsók,
jeligék. A kaszás rém töltötte Ferenc barátunk poharába
a jó fehértemplomi rizlinget. No még egyet, csak még
egyet, azután az utolsót!

F. Leó talán ötven éves sem volt, mikor meghalt Münchenben
— mint festő! Hat évig ült a bécsi jogi fakultáson,
de egyetlen vizsgáját sem tette le. Amint kikerült az
iskolai fegyelem alól, különös változás ment végbe rajta,
maga mondta nekem: az agya elzsibbad, mihelyt könyvet
vesz a kezébe. Festő lett, bár azelőtt sohasem voltak ilyen
hajlamai, — de ahhoz nem kellett diploma. Plakátokat
festett, olajban, modell után, minden héten egyet. A berlini
Rudolf Mosse cég látatlanban átvette valamennyit.
A témát Leónak kellett kitalálnia. Egy nimfa szurtos
faunkölyköt mosdat az erdei forrásnál: ebből Mosse

szappanplakátot csinál. Mars isten szivarra gyújt egy üstökös
lángjánál. És így tovább.

Szegény Leó reggeltől estig dolgozott és minden héten
negyven márkát keresett. Örökké attól rettegett, hogy
beteg lesz és akkor miből fog megélni? A családja már
régebben tönkrement. Meg is házasodott, de nem vette el
a négyemeletes háziúr leányát, akit mi szántunk neki,

hanem a modelljét, egy csinos, kedves, jóravaló, szőke leányt. Egyszer meglátogattam Münchenben és kísérletet tettem, hogy kiszabadítsam a taposó malmából. Hiábavaló volt, nem volt már benne annyi erő, hogy megragadja a feléje nyújtott baráti kezet. Többször tett öngyilkossági kísérletet. Végül idegbetegen halt meg.

A. legkülönösebb pályát Bandl Rudolf futotta meg. Ő tudniillik tíz esztendővel később az én nagybátyám lett. Beleszeretett Ida renémbe, az viszont őbelé. A gerolsteini nagyhercegnő elvált az öreg elnökétől és hozzáment az ifjú főszolgabíróhoz. Mikor a barátom elmondta nekem a házassági terveit. és tanácsot kért, elkövettem azt az ostobaságot, hogy őszintén megmondtam, mit tartok az esetről. Ezért persze mind a ketten megharagudtak. Azóta megtanultam, hogy szerelmi és házassági ügyekben az emberek tanácskérése csak arra való, hogy könnyítsenek a saját szívükön. A mi véleményünkre pedig csak akkor kíváncsiak, ha igazat adunk nekik. Ma már egyikük sem él. A Szebasztián-vagyon pedig eloszlott, mint a buborék.

*

Még harminc esztendővel az érettségi után, ahányszor éjjeli lidércnyomásom volt, rendesen azt álmodtam, hogy tehetetlenül vergődöm Töreky igazgató úr kérdéseinek acélhálójában. Pedig álmomon keresztül dereng a valóság tudata, hogy én régóta érett vagyok már, valami léha

ötlet volt csak, hogy önként beleültem megint az iskolás padba és szükség nélkül blamálom magamat.

Életemben többször is voltam nagy bajban, egyszer-kétszer életveszdelemben is, de azt az évtizedekre kiható szorongást csak az érettségi vizsga tudta a szívemre hengeríteni.

A tanév elején gondosan beosztottam az egész tananyagot, kiszámítottam, hogy ha naponkint két órát dolgozom, el tudok vele bánni. Egy nap pedig rémültem kaptam észbe, hogy elmúlt már félesztendő és én feléje se néztem még az anyagnak. Az én időérzékem egyébként is mindig fogyatékos volt. A mostani lakásom minden szobájában van óra, állandóan hallom életem eliramodó másodperceinek parányi patkócsattogását, de azért mégis úgy élek, mintha örökké az idő mozdulatlan tengerében úszkálnék.

Jól emlékszem arra a reggelre, mikor írásbelire mentem. Gondolatok, képek, emlékek, megbánások, fogadalmak cafatjai villámlottak át a fejemen. Ez a végítélet elé járuló szegény bűnös útja!

A görög írásbeli kétségbeejtőn rosszul indult. Platonból kellett magyarra fordítanunk és én otthon hagytam a Platonomat. Az igazgató egypár nappal előbb pontosan meghagyta, miféle könyveket hozzunk, de én aznap igazoltan távol voltam és utólag senki sem figyelmeztetett Platonra. Haza akartam rohanni, de az igazgató ravasz fondorlatot gyanított, nem bocsájtott el, hanem haragosan tollba mondta nekem a lefordítandó részt.

A szövegben valaki a többesszám első személyében

beszél, önmagát magasztalva, miközben emberi logika szerint teljesen képtelen vonatkozások merülnek föl. Ha

167

megnézhettem volna a fordítandó szöveget megelőző sort, akkor megtudtam volna, hogy Platon a törvényeket beszélteti. Így azonban nem mertem hinni a saját szememnek, születlennek találtam azt, amit leírtam és addig törtem a fejemet és gyúrtam a dolgozatomat, míg csakugyan sikerült valami elképesztő ostobaságot belemagyaráznom.

Másnap megtudtam, hogy dolgozatom nem is kapott osztályzatot, az igazgató piros ceruzával keresztülhúzta. Most tehát szabad az út Algirba, eltünt az utolsó akadály köztem és az idegenlégió között!

Fankovits tanár, akinél laktam, azt a hátborzongató hírt hozta haza, hogy az érettségi biztos a szóbelitől teszi függővé a további sorsomat. A tanári szobában állítólag úgy nyilatkozott a méltóságos úr: ha kielégítően felel, akkor megbukik, de ha kitűnően, akkor majd meglássuk.

Minden tárgyból kitűnően feleltem. A méltóságos úr úgy nekem esett, mint a fokszikutya a macskának, megrázott, megforgatott, a levegőbe dobott, de én valahogyan. mindig a talpamra estem. Mindent tudtam, sőt többet a mindennél, mert a kormánybiztos olyan dolgokat is kérdezett, amiket nem tanítottak az iskolában. Az ő szakmája a történelem volt, kedvenc paripája az ibériai arabok műveltsége, én pedig, mikor érettségire kellett volna tanulnom, éppen erről a tárgyról olvastam egy érdekes német könyvet. A vizsgából csakhamar szimpózium lett, ahol kölcsönösen elbájoltuk egymást. A szörnyű nyomás kisajtolta belőlem, ami tudás és ékesszólás volt bennem, visszaemlékeztem mindenre amit félfüllel hallottam esztendőkkel ezelőtt, tudtam volna egyszerre Pyramus, Thisbe és oroszlán lenni és tudtam volna olyan szendén ordítani. mint Shakespeare szopós galambja. Az igazgató arcán láttam,

168

hogy megmenekültem és meglepett, hogy ő örül ennek.

Az elmúlt féléven át malomkő feküdt a szívemen, malomkő, amely napról-napra súlyosabb lett, de most egyszerre párává foszlott, én fölébredtem az iskolásfiú gonosz álmából, — szabad voltam, ember voltam, éltem!

A barátaim nem bírtak velem. Este elmentünk a vendéglőbe, én mindenkit megöleltem, megtáncoltattam a másfélmázsás korcsmárosnét, a pénzemet odaadtam a cigánynak. Pénzünk azonban kevés volt, azért éjfél után eloltották a lámpákat, mi pedig kivonultunk a holdvilágos sétányra, ott állathangokat utánoztunk, indián csatadalokat énekeltünk, cigánykereket hánytunk. A városi rendőrkapitány arra jött és szigorúan számonkérte az éjjeli csendháborítást.
— Kérem, mi ma érettek lettünk! — jelentettük.
—- Látom! — szólt és tovább ment.

*

Nem adtunk érettségi bankettet, hanem a "nagy osztály" híréhez méltóan merész újítókként léptünk fel és búcsúbált rendeztünk a Burg-vendéglő kertjében. Tanárok, szülők, jóbarátok és ideálok jelenlétében. Ez tulajdonképpen a mi megnövekedett önérzetünk ünnepe volt. A szülők büszkék voltak reánk, a tanárok kollegiális hangon beszél. tek velünk, a leányok pedig nagylelkűek voltak és úgy bántak velünk, mintha házasulandó fiatalemberek volnánk.

Ida néniék nem voltak a bálban, ők akkor már külföldön utaztak. De meghívtam Dadányi főhadnagyot és ő el is jött. Attilában, fehér kesztyűvel. Az én asztalomnál ült, -— minden fiúnak volt külön asztala — udvarias és hozzáférhetetlen modorával emelte az ünnep fényét és a diákság önbecsülését.

169

Az én asztalomnál ült a két ideálom is, persze anyák kíséretében. Ezúttal történt először, hogy össze mertem őket ereszteni, miután éveken keresztül konokul letagadtam őket egymás előtt. Holnap hajnalban azonban úgyis elutazom, hát mi bajom lehet belőle? Anélkül, hogy egyiknek is megcsókoltam volna a kisujját, három évig buzgón hírbe hoztam őket, igaz, csak a gimnazisták előtt.

Danicával évek múlva összehozott megint a véletlen. Egyik alföldi városban egy törvényszéki bíró felesége lett. Náluk ebédeltem és asztalnál elmondta, hogyan mutatkoztam be neki a fehértemplomi temetőben. Úgy láttam, ez az ő műsorának egyik slágerszáma, amely sohasem tévesztette el a hatását. A királyi ügyész, aki szintén ott volt, félájultra nevette magát. Danicának mégis volt valami haszna abból, hogy három esztendőn át az én I. b) ideálom volt. Hogy az I. a)-nak, Zsófinak, volt-e, nem tudom, mert azóta sem találkoztam vele.

Reggel a fehértemplomi kollégák kikísértek a vasúthoz. Rudolf két kis rózsacsokrot adott át, egy rózsaszínűt és egy fehéret. Tudtam, hogy a fehéret Zsófi küldte. Mikor megindult a vonat, a gaudeamus igiturt énekelték. A szívem úgy tele volt heveny ifjúsággal, hogy sírva fakadtam.

Bandi édesapja, aki szintén künn volt, azt mondta: nem kell sírni, nem az óceán, csak a Karas-folyó fog titeket elválasztani!

Hamarosan kitűnt azonban, hogy volt okom sírni, ha ugyan érdemes megsiratni azt, amit örökre elvesztünk. Mi végleg elvesztettük egymást, nem is óceánok, hanem csillagok távolságába kerültünk egymástól, különböző planéták lakói lettünk és ha a ködös messziségben olykor meg is láttuk egymást, nem ismertünk többé egymásra.

170

A fiúk reámbízták, hogy tíz esztendő múlva hívjam össze őket érettségi találkozóra. Be kell vallanom, hogy nem tettem meg. Azért nem, mert nekem a tizedik évforduló idejében sem ügyvédi, sem doktori oklevelem nem volt, kezdő író voltam, némi polgári rosszakarattal züllött embernek is lehetett nevezni és így szégyelltem a szemük elé kerülni. A mulasztásom emlékét azonban ma is rozsdafoltként

viszem a lelkemben.

Mikor a vonat átdöcögött a Karas hídján, megláttam a kék égboltba emelkedő verseci Várhegyet és ekkor a Rubikont átlépő Cézár büszkeségét és bizakodását éreztem a szívemben.

VI

A bátyám a bécsi egyetemre ment, én pedig beiratkoztam a budapesti jogi karra.

Ha életben van édesatyám, akkor belőlem aligha lesz író. Az ő nagy tekintélyének nyomása alatt elvégeztem volna a jogot, idejében letettem volna a szigorlataimat és nem tévedtem volna bele az álomerdőbe, ahonnan nincs többé kiút.

Hogyan lesz író az ifjú emberből? Kisiklás útján. A költői hívatásnak nincsenek polgárilag elismert előzményei, a kezdő tehetség — ha csak nem tőkepénzes, pedig hát nem az! — otthagyja a bizonyosat a bizonytalanért, a megszokottat a szokatlanért, a hivatalt a kávéházért, fejest ugrik a semmibe és nem csoda, ha a polgári gondolkodás züllő embert lát benne. Voltak Arany Jánosok, akik egyesíteni tudták magukban a polgári rendet a szárnyaló fantáziával, de ők Arany Jánosok voltak.

Otthon az enyémek arról ábrándoztak, hogy én egyszer majd a verseci takarékpénztár ügyésze leszek. Ezt a jól fizetett állást azért teremtette Jehova, hogy példát adjon, milyen jó dolga lehetne az emberiségnek, ha Éva nem harapott volna bele az almába. A takarékpénztár részvénytöbbsége pedig rokonok és jóbarátok kezén volt!

Ha valamiféle tudományhoz, én a természettudományokhoz vonzódtam, de ebből semmit sem lehetett csinálni, mert a tanári hivatást és mindig tiszteltem, de

sohasem irigyeltem. Megint iskolában ülni, akár katedrán. akár a padban, vígasztalan gondolat volt!

A jogtudomány eleinte közömbösen hagyott, később elriasztott a könyörtelen szárazságával és meghatározásainak kihegyezett szabatosságával. Neki mentem azonban azzal a titkos fenntartással, hogyha egyszer a magam ura leszek, akkor majd megtalálom azt az írótollat és azt az Ív papírt, amelyre szükségem lesz. Nem tudtam, hogy a Múzsa is olyan istenség, aki nem tűr meg maga mellett faragott isteneket.

*

Ezúttal láttam először Budapestet és ha most beszélek róla, nem a Duna két partján elterülő tündérvárosról lesz szó, hanem arról, amelyet egy vidékről ideszabadult diák látott. A város nem volt olyan szerencsés, hogy megnyerte volna a tetszésemet. Sehogysem tudta velem elhitetni, hogy ő legyen az a magyar főváros, amelyről a

vidék annyit beszél és álmodik. Mindenekelőtt hiányzott architektúrájából az a nemzeti pátosz, amelyet én elengedhetetlennek tartottam és amelyből csak a Múzeum és a Lánchíd tájékán volt valami kevés.

A város elrendezése a kapkodás és a véletlenség benyomását tette. Egy királyi székhely, amelyben nem székel király. Egy rezidencia, amely a rezidens akarata ellenére, egy óvatlan pillanatban nőtt az egyedül törvényes Bécs nyakára.

Buda vára valósággal felbőszített. Kaszárnyaszagú. fekete-sárga kéreg rakódott rá Mátyás király várára, mint a Vezúv hamuja Pompejire. Az osztrák katonai szellem. amely csupa pedantéria és semmi harciasság, történelmi hamisításként hatott ezen a helyen.

A közös hadsereg tisztjei akkor még úgy viselkedtek,

mint idegen hódítók, igaz, mint afféle óvatos hódítók, akik nem merik ingerelni a leigázottakat. Nyilvánvaló volt azonban, hogy az egész ezer esztendős magyar életet valami visszaélésfélének tekintik, amelyet egyelőre el kell. tűrni, amellyel közösséget vállalni azonban nem lehet.

*

A túlsó parton pedig Pest a kamaszkorát éli. A hangja nyers és csikorgó, a gyermekkori biedermeyer ruháját már szégyenli és talán a szecesszióról álmodik, amelyet majd neki külön fognak kitalálni.

Reám mindig erős hatással volt a milió, amelyben éltem és most leverten ődöngtem a városban, mint valaki, aki elvesztett valamit. Lakást kerestem és amit körútamon tapasztaltam, az még inkább lesújtott. A diáktanyák leginkább az egyetem körül, a Belváros szűk mellékutcáiban voltak, az egész városrész csatornaszagú volt, a házak korhadtak, a bútorozott szobák, amelyeket megnéztem, patkánylyukak.

Az egyetemi hallgatóknak való szobákat kispolgárok vagy lecsúszott úriasszonyok adták bérbe. A drágább lakásokat családi hajótörésekből kimentett bútorokkal és. divatjukat múlt, semmire se való dísztárgyakkal rendezték be. Sok felesleges kacat volt együtt, de a kényelem és a testápolás legszükségesebb kellékei hiányoztak.

A lakó és a lakás közt minden egyes esetben kiegyenlíthetetlen ellentét volt. Ha az ember valamelyik fiút váratlanul meglepte a szállásán, abból katasztrófa lett, mert az elegáns legény a szomorú odúban szélhámos benyomását tette.

Egyik ifjúsági vezér édesanyjánál találtam lakást. A fiáról akkor éppen sokat írtak a lapok, ő volt minden

egyetemi mozgalom vezére, az ellenzéki politikusok megbecsülték és a szónoki készsége miatt kis Kossuthnak nevezték, özvegy édesanyja pedig, egy töpörödött vén

asszonyka, kávén élt és a szobaurak csizmáit tisztította, hogy lehetségessé tegye a fia fényes szereplését.

*

Eszembe jut Szemere Miklós, az egykor híres versenyistálló-tulajdonos, akit félmilliós kártyacsatái nem akadályoztak meg abban, hogy ne féltse a nemzeti ifjúság tiszta erkölcseit. Egyszer azzal a bizarrnak tetsző ötlettel lépett a nyilvánosság elé, hogy a budapesti egyetemet mindenestül át kell telepíteni a tihanyi félszigetre. A terv. amelyet előzmények nélkül dobott a nyilvánosság elé, megnevettette az embereket, pedig bizonyos, hogy Európában nem volt még egy hely, amely az ifjúság nevelésére olyan alkalmatlan lett volna, mint a nyolcvanas évek Budapestje.

A kiegyezés óta egyre erősbödő központosítás a fővárosba csődítette a vármegyei fiatalságot, amely azt megszállotta, mint egy ellenséges várat, háttérbe szorítván a bennszülött polgárságot. A szokatlan miliőtől megkótyagosodott fiatalok a nagyváros arányaihoz mérten felduzzasztották a parlagi hajlamokat. Úgy ficánkoltak, mint halak a napfényben. Sütött is a nap Magyarországra. Az embereknek alig voltak komoly anyagi gondjaik, a szülők vagyonosak voltak, vagy legalább volt hitelük, aki úriember volt, az, akár dolgozott, akár nem, valahogyan mindig fenn uszott a vizeken.

Ez volt a párbajdivat kora. A vívótermekben mindennap összecsörrentek az éles kardok, a rákosi akácosokban egyre-másra durrantak a Kirner-pisztolyok. A pesti

társaság ideálja a párbajhős volt. Aki valami ostoba véletlen folytán megölte ellenfelét, az a férfiasság arisztokráciájának tagja lett, akire hódolattal tekintettek fel a fiatalok, de csodálatosképpen az idősebbek is.

Voltak a fővárosban kompániák, amelyek humorosan terroristáknak nevezték magukat, de komolyan azok voltak, hogy méltók legyenek a nevükhöz. Egyik volt a Kosztka—Hellner-féle, a másik a Ráth-féle; az utóbbi élén a főpolgármester két rajkója állott. Ezeken kívül kisebbrangú éjjeli bolygók is vetélkedtek a botrányhősök pálmájáért.

A Vigadó báljai és a Király-utca mulatóhelyei minden éjjel visszhangoztatták a kötekedéseik és verekedéseik lármáját. Mindig találkoztak újabb névtelen hősök, akik egy-egy nagyszabású skandalummal ismertté és rettegetté akarták tenni a nevüket. Hihetetlen dolgokat engedtek meg maguknak és mai ember képtelen megérteni, a nyolcvanas évek közvéleménye hogyan tűrhetett el ilyeneket.

A háttér, amely körülöttük kialakult, teljesen stílusos volt. Az előkelő utcák nappal is hemzsegtek a szörnyű vászoncselédektől, akik fantasztikus arcátlansággal iparkodtak magukra vonni a közfigyelmet. A Király-utcában egymás mellé sorakoztak az éjjeli mulatók.

Az énekes lokálokban — zengeráj volt a hangzatos

nevük – minden műsorszám ugyanegy témát kerülgetett, hülye csökönyösséggel. Ezeken a helyeken kizárólag németül énekeltek, a közhit akkor még azt tartotta, hogy magyar nyelven nem lehet kuplét írni.

A táncos szalonokban a hölgyek kiéhezett légyrajként vetették magukat a vendégre. A vidéki magyar, aki odavetődött és egy szerény kapucinert rendelt, azon vette

észre magát, hogy féltucat nő ül az asztalához és a pincér mindegyik elé boros butéliát állít.

A rendőrség úgy viselkedett, mintha kiváló jóakaratot érezne a botrányhősök, de főleg az utcai lányok iránt. Ez a város semmivel sem volt alkalmasabb egyetemi városnak, mint Bret Harte aranyásó-városa.

*

A jogi fakultáson nagyobbrészt olyan ifjakat találtam együtt, akik semmiféle tudomány iránt nem érdeklődtek, hanem csak érvényesülni akartak az életben. "A jogász a jég hátán is megél" szokták volt mondani és mikor jégről beszéltek, országgyűlési és vármegyei karrierre gondoltak.

A fakultáson hihetetlen állapotokba cseppentem bele. A Szücs Pátri-féle egyetemi kavarodások utolsó hullámai még nem simultak el. A jogászok még mindig azt hitték, hogy időközönkint lármás utcai tüntetésekkel kell megmenteniök a magyar hazát. Az ellenzéki politikusok pedig lelkesen pártolták ezt a pedagógiai rendszert.

A Borsszem Jankóban Ágai Adolf Bukovay Abszenciusz alakjával gúnyolta az egyetemi ifjúság léhaságát, ezek azonban hízelgőnek találták a szatírát és a torzképből ideál lett, amelynek sületlenségeit terjesztették és utánozták.

A tanáraink semmiféle közösséget nem tartottak velünk. Volt miniszterek, mint Kerkápoly, és leendők, mint Szilágyi Dezső, csillagok magasságában ragyogtak az ifjúság feje fölött. Fényes elmék, tudós emberek voltak, de nem tanítók.

A fiúk teljesen magukra voltak hagyatva. Sem az egyetem tanácsa, sem a főváros, sem az állam nem törődött

a magánéletükkel. Kollégiumokról, menzákról azt sem tudták, miféle fán teremnek. Az akkori liberális felfogás szerint ilyesmi talán az akadémiai szabadság rovására is ment volna. Odúkban laktak, kurta korcsmákban vagy kifőzőhelyeken ettek, drágán és rosszul. Mivel a szállásaik kietlenek és télen többnyire fűtetlenek voltak, az idejük javát kávéházban töltötték. Ha elfogyott a pénzük, ott volt hitelük. Sok jogásznak, akinek a hónap elején pezsgő volt az itala a hónap második felében kávé lett az étele.

Rákaptak a billiárdra és a kártyára, mind a két szórakozásból

hazárdjátékot csináltak, amelynek voltak kozákjai és hamisjátékosai. És valamennyi szenvedélyes újságfaló lett. Ez nem volt a kultúrember érdeklődése a nagyvilág eseményei iránt, hanem a morfinizmussal rokon mánia, amely nem tudott megnyugodni, míg az összes napi- és heti közlönyöket, az összes képes és képtelen lapokat fel nem falta.

*

Némi szorongással jöttem az ismeretlen nagyvárosba, de biztató volt, hogy kis sajkám elé hatalmas fárosz szórta fényét. A nagybácsi a Régi Posta-utcából! Volt ugyanis a Belvárosban egy híres ügyvéd rokonom, persze csak annyira rokonom, amennyire ő maga hajlandó volt vállalni a távoli atyafiságot. Apám halálakor még vállalta, akkor — talán valami pillanatnyi ellágyulás hatása alatt — azt üzente, hogy érettségi után jelentkezzem nála haladéktalanul, ő gondoskodni fog róla, hogy családom megterhelése nélkül végezhessem egyetemi tanulmányaimat.
A fehértemplomi gimnáziumban nagyon irigyeltek ezért, én pedig önérzetesen szoktam mondani: pénzt nem fogadok el tőle, csak munkát!

A ház kapuja alatt, ahol a bácsi lakott, nem kevesebb, mint hat köz- és váltóügyvéd táblája hívogatta a peres feleket. Alkalmatlan időben jöttem, vagy egy órán keresztül csak a belső ajtó mögül hallottam a principális öblös hangját, amint parancsokat osztott és leveleket mondott tollba.

Végül a színe elé jutottam. Eleinte nem igen emlékezett arra a bizonyos ajánlatára, mikor pedig világosabban beszéltem, hűvös mosollyal mondta: a dolog nem olyan egyszerű, mint azt a jó verseciek képzelik, a jelen pillanatban ő éppen azon gondolkodik, hogy apassza az irodai személyzetét, nem hogy új embereket szerződtessen. Nem keltettem benne jó benyomást.

Megkockáztattam azt a szerény kérdést, hogyan van a kedves néni, ő pedig megnyugtatott, hogy nincs annak semmi baja, de az aranyléces ajtót, amely a dolgozóból a magánlakásba vezetett, hiába nézegettem, nem nyílt meg.

Elbúcsúztam. A lépcsőn valami eburafakó-méreg szállott meg, megfogadtam, hogy ezt az urat nem fogom többé ismerni. Ehhez a fogadalmamhoz hű is maradtam, pedig később gyakran éreztem magamon a kitagadott rokon komor és szemrehányó tekintetét.

Édesanyám, akinek elpanaszoltam csalódásomat, megvigasztalt, majd ő előteremti a pénzt, amire szükségem lesz.

*

Megértettem, hogy pesti fiatalembernek épp oly szükséges tudománya a kardvívás, mint a diplomatának a francia nyelv, azért beléptem a Magyar Atlétikai Klubba. A klub tagjai esténkint a Nemzeti Lovarda helyiségeiben gyülekeztek. Elnökük a tatai Esterházy Miklós gróf volt. Néha el is jött a Lovardába és olyankor többnyire

mellette láttam az én kitagadott bácsimat a Régi Posta-utcából, akinek sportszenvedélye egyébként becsületbíráskodásban és párbajjegyzőkönyvek szerkesztésében merült ki.

Ott láttam egy Szekrényessy nevű urat is, aki elsőnek úszta át a Balatont és ezért majd akkora tisztességben részesült, mint Lindbergh, az Atlanti első átrepülője. Ma már kislányok is átlubickolnak a Magyar Tengeren, igaz, hogy az Óceánt is átrepülte már néhány fehérnép.

A társaságunk lelke Asboth Jenő volt, aki ma, mikor ezeket a sorokat írom, még ugyanazzal a, Magyarországon páratlan, következetességgel vezeti az atléták ügyeit.

Vívómesterünk az öreg Keresztessy volt. Az ő magyar iskolája egyenes ellentéte volt a később felkapott olasz iskolának. Rendületlen nyugalommal, hideg számítással, a lehető legkevesebb mozgással intézte el ellenfelét. Csodás intuícióval rögtön kiismerte és annak egyéniségéhez alkalmazta a támadását és védekezését. Minden este maga vívott valamennyi tanítványával és ha tíz-tizenkét 1fjoncot sorra kifárasztott, maga, a nagyszerű öreg még nyugodt, hideg és ruganyos maradt. Amíg vele vívtunk, mindig egyformán tehetetleneknek éreztük magunkat; hogy tanultunk valamit, azt csak olyankor tapasztaltuk, ha mással mértük össze a kardunkat. Az ő keze alatt megtanultam annyit, hogy közepesen jó vívó számba mehettem. Valami híres kardforgató azonban sohasem voltam, a dolog nem is érdekelt eléggé.

A klub minden esztendőben az Orczy-kertben rendezte nyilvános versenyeit. A kerékpározás is atlétikai sport volt. A bicikli egyik kereke olyan nagy volt, mint a kifeszített kofaernyő, a hátsó pedig olyan kicsi, mint a gyerekkocsi kereke. A sportférfú olyan magasságban

trónolt, mint a beduin a tevéjén. Ez igen exkluzív sport volt és a pékinasok még álmodni sem mertek róla, hogy az utódaik egykor majd kerékpáron fogják kihordani a friss zsemlyét.

A nyilvános tornákon megjelent az előkelő pesti társaság, nem annyira eportrajongásból, hanem a divat kedvéért. Egyízben D. Vilmos nyerte meg a síkfutást és mikor Edelsheim-Gyulai báró, a budapesti híres hadtestparancsnok, aki szintén megjelent az Orczy-kertben, megtudta, hogy D. Vilmos most szolgálja önkéntesi évét, maga elé hivatta és megdicsérte, mint aki becsületet szerzett a hadseregnek. D., aki nem bírta tökéletesen a hadsereg nyelvét, valami szépet akart mondani és olyasmit szerkesztett, hogy ő csak a császári királyi hadsereg hagyományaihoz hű, mikor gyakorolja magát a szaladásban.

*

Ennek a nagy katonának, aki mint a lovasság fegyvernemének reformálója, világtekintély volt, szigoráról és szolgálati pedantériájáról egész legendakör keringett az

országban. Bár ezzel eltérek a tárgyamtól, elmondok egy jellemző esetet, amelyet a másik szemtanútól hallottam.

A szegedi árvízkatasztrófa alkalmából, mikor az egész ország izgalomban volt, a budapesti egyéves bakaönkétesek elküldték egyik társukat a hadtestparancsnoksághoz, hogy Szegedre mehessenek és rész vehessenek a mentési munkában. Edelsheim maga fogadta a követet, aki bakakáplári díszben, csákóval a hóna alatt lépett a rettegett nagyúr elé.

— Szolgálati ügyben, vagy magánügyben? — kérdezte komoran a hadtestparancsnok.

— Jelentem alássan: szolgálati ügyben!

— Csákó auf! — dörögte Edelsheim.
A követ ijedten a fejébe csapta a csákót, azután belekezdett a mondókájába.
— Halt! — kiáltotta egyszerre Edelsheim. — Hiszen ez magánügy! Csákó ab!

Az önkéntes lekapta fejéről a fövegét és miután némileg magához tért ijedtéből, folytatta az előadását.

— De hiszen ez mégis szolgálati ügy! Csákó auf! — kiáltott a táborszernagy olyan hangon, hogy megremegtek a szoba ablakai.

Edelsheim a katona teljesítő képességét a maga herkulesi fizikumához és emberfölötti bátorságához mérte és hihetetlen sokat követelt embereitől. Ő maga vitatlanul a hadsereg legjobb lovasa volt és abból a föltevésből indult ki, hogy a lovastisztnek, minél magasabb a rangja, annál jobb lovasnak kell lennie. Ha valamely csapattestnél bokkoló rossz dögöt talált, amellyel nem bírt a legénység, akkor a hadnagytól fölfelé ráültette az urakat. Végül pedig, ha senki sem bírt az állattal, ő maga ült nyeregbe.

Minden lóval el tudott bánni, még pedig harag és erőszak nélkül, mert amilyen keménykezű volt emberekkel, olyan finom volt állatokkal szemben. Az összes lovaskatonák megegyeztek abban, hogy Edelsheimból valami titokzatos sugalló erő árad, amelytől a legszilajabb sárkány is kezes báránnyá szelídül.

Mikor a temesvári lovardában egy fiatal tiszt elkeseredetten viaskodott a vad remondával, amelyre Edelsheim ráültette, ez odaszólt neki:

— Egy dézsa hideg vizet a fejére!
— A lónak?
— Nem, a lovasnak.

Volt azonban valami ebben a városban, ami felülmúlta minden várakozásomat és Budapestet az álmok és a nemes mámor aranyvárosává avatta: a színház! Európa, sőt bátran mondhatom: a világ két legjobb színtársulata magyarul játszott, a Nemzetiben és a Népszínházban.

A Nemzeti még a régi szép házában volt, amelyet később olyan elképesztő értelmetlenséggel lebontottak. Csodálatosan intimus ház volt, a színész egy halk szóval, egy tekintettel vagy ajkbiggyesztéssel, gyakran megrázóbb hatást tudott elérni, mint a mostani nagy házban minden ereje megfeszítésével.

A fiatalok néha kételkedve kérdezik, hogy a régi színészek csakugyan jobbak voltak-e a maiaknál, vagy csak a múlt emlékein csüngő öregek látják őket ilyeneknek? Bele kell azonban nyugodnunk, hogy miként a szobrászatnak volt egy virágkora a régi Görögországban, amelyet az epigonok sohasem tudtak többé utolérni, úgy a magyar színművészetnek is meg volt a maga csodálatos tavasza. Minden színházban tucatjával volt olyan tehetség, amelyből egy is elég arra, hogy izgatóan és diadalmasan érdekessé tegyen egy színházi estét. Az epizódokra is jutott a legjava színészekből.

A Nemzeti akkoriban egyik fénykorát élte, aminek azonban csak feltételesen lehetett örülni, mert ez ugyan részben a magyar művészek, részben azonban a francia színműírók érdeme volt. Párisban fölfedezték a házasságtörést mint drámai tárgyat; a női hűtlenség a modern szalon keretében megdöbbentő módon izgalmasan hatott; a szerzők rávetették magukat és a bohózatok, drámák, szomorújátékok tömegével árasztották el a világot, aszerint, amint az asszony elméletben vagy gyakorlatban,

tréfából vagy komolyan, bűnös szándékkal vagy ártatlanul csalta meg az urát és amint a férj jellem vagy szélkakas volt és megbocsátott, vagy vért ontott.

Voltak ezek közt szédületes ügyességgel jelenetezett komédiák, az embernek a nézőtéren néha az az érzése volt, hogy indiszkréciót követ el, mikor annyira belenéz a francia család bizalmas dolgaiba, közben a színpadi retorika sistergő és ragyogó rakéta-tirádákban élte ki magát. Dumasék és Sardouék szónoki hajlama, amely olykor egész szociális vezércikkeket mondatott el a színpadi grófokkal és márkinékkal, főoka annak, hogy a mai közönségre erőltetett és affektált benyomást tesznek a darabjaik.

A női démont – azt az asszonyt, aki komolyan csalta meg az urát, mint Odette és nem tréfásan, mint Cyprienne vagy ártatlanul, mint Fernande, – Helvey Laura játszotta. A szépségén és a tehetségén kívül külön minősítése is volt erre a szerepkörre, amit a polgári életben szerzett: ugyanis egy féltékeny úriasszony öngyilkosságot követett el miatta.

A fiatal Jászai Mari monumentális tehetsége úgy emelkedett fel, mint egy épülő márvány oszlopcsarnok; féktelen erejével azonban eleinte inkább megdöbbentette, semmint elragadta a közönséget. Márkus Emilia már útban volt, hogy a Nemzeti legérdekesebb művésznője és Budapest legérdekesebb asszonya legyen. Csillag Teréz tehetsége sugárzó intelligenciából és ellenállhatatlan szeretetreméltóságból volt összerakva. És ott volt Hegyesi Mária, aki szép volt, mint egy görög Afrodité-szobor!

És a férfiak! A hatalmas Szigeti József, a démoni módon érdekes Halmi, az ellenállhatatlan Nagy Imre, Náday Ferenc, a színpadi magister elegantiarum, végül

184

a felülmúlhatatlan és feledhetetlen háromság: Ujházi, Vizvári és Gabányi.

Paulay igazgató tudatos szereppolitikát csinált, csalhatatlan ekonómiával értett hozzá, hogyan kell művészi nimbusszal övezni a színészei homlokát. Voltak olyan tagjai, akiket következetesen csak rövid epizódszerepekben eresztett a színpadra, hogy annál vonzóbbá tegye őket a közönség szemében. Csillag Terézzel elvből csak rokonszenves és elmés alakokat játszatott. Ő volt a francia dcsrámák naivája, azok a párisi kislányok azonban különös naivák voltak, a ruhájuk és a lelkük hófehér volt, éles nyelvükkel azonban Dumas és Sardou gonosz szellemessége szikrázott.

A magyar szerzők akkor még nem jöttek rá a nyitjára annak, aminek ma világszerte elismert mesterei: a hatásos jelenetezésnek. A közönség egyébként el sem tűrte volna a magyaroktól, hogy merészen belemarkoljanak az életbe, tőlük tejet várt, nem pezsgőt. Minden magyar premier engedmény volt, amit a színház a nemzeti géniusznak tett, a színészek savanyúan hangsúlyozott áldozatkészséggel játszották, a közönség pedig jóakaróan eltűrte a magyarokat. Kivétel az egy Csiky Gergely volt, egy időben őt nagyon ünnepelték, pezsgőt ő sem adott, hanem tejet, de az legalább erjesztett tej volt.

*

A Népszínház szíve Blaha Lujza mellében dobogott. Az ő művészetében volt egy különös, nehezen meghatározható elem, ami azt mintegy nemzeti közüggyé avatta. Ha ő a szívfájdítóan édes hangjával elsírt vagy elnevetett egy magyar nótát, akkor a hatás, amit kiváltott, rokon volt azzal, amit talán egy szép hazafias szónoklat idézne fel hallgatóiban. Valami keresetlen és egészen öntudatlan,

185

de megható nemzeti pátosz volt a művészetében, pedig a művésznő maga egyszerű és szerény asszony volt.

Blaha mellett játszott az ifjú Pálmay, aki évtizedekre megalapította a szubrett egyedül érvényes és kötelező típusát és Hegyi Aranka, aki cigányvérből eredt és a legeredetibb és magában lezárt művészi egyéniségek egyike volt.

A férfiszínészek közül ketten tettek rám feledhetetlen benyomást: Tamásy, a népszínműénekes és Kassai, a komikus. Tamásy parasztlegényeiben oly hallatlan pusztai erő volt, hogy például a Csikós egyik jelenetében valósággal rettegéssel töltötte el a nézőteret. Kassai humora nem volt egyéb, mint a groteszk haláltánc egy rémesen mulatságos figurája. Ő egyébként a színpadon kívül állandóan a halál gondolatával foglalkozott, sohasem tudta megérteni és elfogadni minden szerves élet szükségszerű befejezését.

Klasszikus szerepe Stix Jankó volt, Offenbach Orfeuszában, amely operett nem egyéb, mint a megzenésített danse macabre.

A magyar népszínmű és a Népszínház megbukott, Blaha Lujza művészete szárazra került, mint a tenger nélkül maradt magyar tengerészet, azonban a gyújtó és robbantó hatás, amelyet népies motívumok művészi feldolgozása a budapesti közönségnél időközönként, így legújabban is, ki tudott váltani, valószínűvé teszi, hogy a népszínmű dicstelen elsorvadásában része lehetett az emberi ügyetlenségnek is.

*

Meggyőződésem, hogy csodás lendületű színházi kultúránknak a hivatalos gyámkodás többet ártott, mintsem használt. Ártott neki elsősorban az intendánsi intézménnyel, amely (kettőnek kivételével) elfogult és önhitt

186

műkedvelőket tett a színművészet teljhatalmú uraivá. Ezek az urak természetesen kegyencgazdálkodást honosítottak meg, hiszen azért is törték magukat az intendatura után, hogy ezt tehessék. Némelyikük bámulatos erkölcsi bátorsággal erőszakolta rá a saját dilettáns ötleteit arra a művészetre, amelyet értékelni sohasem tudott.

Az állam végül szörnyű csapást mért a magyar játékszínre, mikor minden érthető ok nélkül lebontatta a Nemzeti régi szép épületét és arra kényszerítette Európa egyik legfinomabb drámai társulatát, hogy egy zenei előadásoknak épült óriás házban játsszon. Ezzel tönkre is tette a Nemzeti hagyományos játékstílusát. Annyira fej nélkül történt a régi ház feldúlása, hogy nem mentették meg azt a Lotz-féle falifestményt sem, amely ideális görög táj keretében megörökítette a színház nagy női gárdájának szépségben virágzó ifjúságát.

A kegyetlen elbánás, amelyben a Nemzetit részesítették, válaszul szolgálhat arra a gyakran fölvetett kérdésre, miért maradt olyan kevés építészeti emlékünk a magyar múltból. Rendesen a törökdúlást szokták vádolni, de az a szellem, amely csákány alá adta a Nemzeti patinás házát, amely a maga idejében, a forgalom érdekeire hivatkozván, lebontotta az összes budai várkapukat, amelytől csak egy szerencsés véletlen mentette meg Pest legmonumentálisabb épületét, a régi Károly-kaszárnyát és amely egy ízben már halálra ítélte Buda legszebb empirépületét, a miniszterelnöki palotát: az a szellem magyar szellem és annyira a szemünk láttára végezte dúlásait, hogy nem lehet a felelősséget törökre és tatárra hárítania.

Mindezt pedig nem a bosszantás, hanem a tanulság kedvéért mondom el.

187

Miután egyelőre eleget beszéltem mások ostobaságairól, most hadd térjek rá a magaméira.

Egy nap bementem a jogász-segélyegyletbe és ott heves vitatkozásban találtam a matadorokat. Egy sértésről disputáltak,

amely a fakultáson esett és amelyet semmiképpen sem lehet annyiban hagyni. A gólya szerénységével — akkor különben még baleknak hívták a gólyát — érdeklődtem miről van szó és valaki ideadta a Pesti Hirlap legújabb számát. Arról írt az újság, hogy egy úrinőt, aki elment a Műegyetem Múzeum-körúti új palotája mellett, a kapu előtt ácsorgó fiatalok botrányosan inzultáltak. A lap talán nem írta meg, de az egyetemen tudták, hogy ezüstforintost mutattak a hölgynek és megmagyarázták neki, hogyan juthatna a pénzösszeg birtokába.

Véletlenül egy mágnáscsalád leánya volt. Édesapja nagyon felháborodott az eseten, elrohant a rektorhoz és elégtételt követelt, őmagnificenciája pedig berontott az első rajzterembe és leszidta az ott dolgozó diákokat a sárga földig.

Azonban nem olyan időket éltünk akkor, hogy egyetemi hallgatók szó nélkül zsebre tettek volna egy szidást. Gyűlést hívtak össze és tiltakozásuk jeléül diáksztrájkot proklamáltak. De a sztrájk hamar abba maradt, mert a rektor úr jónak látta tapintatosan elsimítani az esetet. Az elsimítást úgy végezte, hogy kijelentette: biztos értesülése szerint a neveletlenkedő ifjú nem technikus, hanem jogász volt. Ebbe mindenki belenyugodott, éppen csak a jogi fakultás nem.

A segélyegyletben úgy vélekedtek, hogy mindenek előtt paprikás nyilatkozatot kellene a Pesti Hirlapnak beküldeni. Üljünk neki ahányan vagyunk, ki-ki fogalmazzon

egy nyilatkozatot és amelyik a legjobb lesz, azt beküldjük.

Az a dicsőség ért engem, hogy annyi vén kozák írásműve előtt az enyémet találták a legjobbnak. Csakugyan a legpaprikásabb volt és toronytetőről intézte el az egész József műegyetemet. Aláíratták velem — elkésetten jutott eszembe, hogy a többi is aláírhatta volna! — és beküldték a szerkesztőségnek. Másnap megjelent a Pesti Hírlapban. Igen jól festett nyomtatásban, a kollégák ünnepeltek érte, én pedig a tárcámban hordtam és újból meg újból elolvastam.

Harmadnapra azonban párbajsegédek jelentkeztek nálam. A műegyetemen sorsot húztak, hogy ki szerezzen elégtételt és a kisorsolt technikus Kubik Béla volt. Hogy pártatlanul folyt-e a sorsolás, ara nem mernék esküt tenni, mert Kubik vasgyúró, egyébként pedig a Kosztka-féle terrorista társaság előkelő tagja volt. Hazudnám, ha azt mondanám, hogy örültem a fordulatnak.

Még az este megvívtunk a Strakay Norbert-féle vívóteremben. Megverekedtem a fakultásért, amelynek jóhíre nekem egy garast sem ért. A szekundánsaim azt tanácsolták, hogy ne védekezzek, Kubik vágásait úgy sem tudnám kivédeni, csak menjek neki és vágjak. Úgy is tettem és a recept majdnem jónak bizonyult. De csak majdnem. Mert az ellenfelem kapta ugyan alsó karjára az első vágást, de a penge félig a lapjára fordult és így folytatni lehetett. Az istenítélet az én harcképtelenségemmel ért véget. A jobb kezem három ujjára kaptam a vágást, az egyiket ízületben kettészelte.

Mivel nem akartam a műegyetemmel örökös vérbosszúba keveredni, azt mondtam ellenfelemnek: szép technikus-vágás volt! Ezzel megbékítettem őt is, a

189

kollégáit is. A párbajnál egyébként Ferry Oszkár volt egyik segédem, ugyanaz a Ferry, akit csendőrtábornok korában olyan embertelenül halálra kínoztak a kommunisták.

Ez az egész sületlen kaland annyiban kihatással volt a jövőmre, hogy alig tizennyolc éves koromban a lovagiasok kasztjának tagjává avatott, amely kaszt a párbajkódexet tudvalevően többre tartotta a világ minden törvénykönyvénél, Kötekedő ember ugyan nem lett belőlem, attól megóvott a vérmérsékletem, talán az ízlésem is, de ezentúl nem hátráltam meg többé semmiféle kötekedő elől.

Egy kézzelfogható nyereségem volt a kalandból: egy rózsaszál, amelyet valaki névtelenül küldött a lakásomra.

*

A párbajnál dr. Kosztka volt az orvosom. Azt mondta, az ujjam mindenesetre merev marad, választhatok azonban, hogy egyenesre vagy görbére óhajtom-e merevíteni. Ő inkább a görbét ajánlaná, mert ha egyenesre merevedik, akkor öltözködés közben bele fog akadni a kabátom ujjába. (A diagnózis nem vált be teljesen, később masszírozással magam rendbe hoztam a hibát.)

A családnak azt írtam haza, hogy becsíptem az ujjamat a vasúti kocsi ajtajába. El is hitték és még évek múlva, ha verseci emberrel a vonaton találkoztam, rendesen figyelmeztettek, hogy vigyázzak az ajtóra.

Kosztka Emil doktor, aki életében több sebet ütött, mint amennyit meggyógyított, egy letűnt és a mai társadalmi atmoszférában elképzelhetetlen budapesti típus képviselője volt. Mivel igen jellegzetes alakja volt a maga korának, megkísértem, hogy felvázoljam ennek a különös embernek a profilját.

Krákélernek nevezték, de ezzel a förtelmes szóval

190

nem lehet őt elintézni. Bizonyos, hogy a gondolkodása és a vérmérséklete kimondottan középkori volt. Mint kortársai közül oly sokan, semmiféle emberi tulajdonságot nem becsült annyira, mint a személyes bátorságot. Ő maga bátor volt a vakmerőségig, sőt azon túl a hóbortig.

Ifjú éveiben, mikor örökös féktelen pezsgésben volt a vére, mindennél jobban szerette és kereste a veszedelmet. Egy ízben utánozta Széchenyi István bravúrját és éjnek idején végigsétált a Lánchíd láncán. Más alkalommal, mikor elmulasztotta a leszállást a leányfalusi gőzhajóról és a kapitány nem akart az ő kedvéért visszafordulni, a Duna közepén fejest ugrott és odaúszott, ahol a társasága várta. Úgy mondják, a doktori diplomáját is úgy szerezte meg, hogy megüzente a tanárainak: ha megbukik, akkor főbe lövi magát, de előbb azt, aki megbuk-

tatta.

Minden féktelensége mellett a barátai hidegen számító embernek tartották; ez ellenmondásnak látszik, de Dumas is ilyennek rajzolja az ő gascognei testőreit. A számítása azonban sohasem ment annyira, hogy az életét féltette volna.

Egy időben országszerte haraggal és gyűlölettel emlegették a nevét. Ő egy ötforintos kártyakülönbözet miatt pisztolypárbajt vívott egy Tamásy nevű úriemberrel és szíven lőtte ellenfelét. Tamásy fiatal felesége áldott állapotban volt és ijedtségében gyerekestől utána halt az urának. Öt forintért elpusztult egy egész család!

Kitünő pisztolylövő volt. Erről magam is meggyőződtem, mikor egyszer egy diáktársamnak szekundáltam, aki pisztolypárbajt vívott egy tüzérfőhadnaggyal. Kosztka volt a párbajorvosunk, ő adta nekünk kölcsön a

191

pisztolyokat is. Kétszeri golyóváltás volt és az ellenfelek négy lyukat lőttek a levegőbe. A tüzér búcsúzóul gúnyosan mondta: Az urak olyan pisztolyokat hoztak, amelyekkel nem lehet találni!

— Megálljon! — kiáltotta Kosztka, aki nem akarta zsebre tenni a pisztolyain ejtett sértést. Tenyérnyi papírdarabot tépett ki egy újságból, azt a nyakkendőtűjével odaszegezte egy akácfához, kimért harminc lépést és mind a két pisztollyal pontosan belelőtt.

— A pisztolyok jók, de a tiszt urak nem tudnak lőni! — vonta le az esetből a tanulságot.

Ennek az embernek a lényéből valami pezsgő, világító és gyújtó életerő áradt. Valahányszor belépett egy társaságba, mindenkinek az volt az érzése, hogy fénysugár villant meg a homályban. Hihetetlen biztos volt önmagában. Egyszer Párisban, egy sportünnepen, amelynek ötvenezer nézője volt, kényelmetlennek találván a maga ülőhelyét, egyszerűen beült a jury páholyába. A sporthercegek és turfmárkik rögtön az ő egyéni fluidumának hatása alá kerültek és a legnagyobb szívességgel maguk közé fogadták.

Mikor Amerikában utazott, azzal állított be egy tüzérségi iskolába, hogy szeretne céllövést látni. A. parancsnok nem tehetett egyebet, minthogy gránátra töltette az ágyúkolosszusokat és teljesítette Kosztka óhaját. (Ezeket az epizódokat Kosztka útitársaitól tudom.)

Hazulról vagyontalan volt, de élete végéig nagyúri lábon élt. A jövedelmét kártyán szerezte. Inkorrekt játékkal sohasem gyanúsították; ő maga könyörtelenül üldözte az úri sipistákat. "Emil, te csalsz!" egyidőben szállóige volt Budapesten, ezt azonban nem neki mondták, hanem

192

az Országos Kaszinó kártyaszobájában Kosztka vágta B. Emil arcába.

Bennem egyébként, miközben a nagy kártyásoknak

kibiceltem, az a meggyőződés alakult ki, hogy a hivatásos kártyás a gyakorlott emlékező tehetségével és a fölényes emberismeretével korrigálja a szerencsét, anélkül, hogy igénybe venné a közönséges csaló technikai fogásait. De ez talán így van minden téren, ahol emberi intelligenciák vagyoni előnyökért viaskodnak.

Kosztka későbbi éveiben aktiváltatta magát mint katonai orvos és alkalmasint ő volt a monarchia egyetlen katonadoktora, aki irlandi importhátasokat tartott és rókafalka mögött vadászott.

Aránylag fiatalon halt meg. Nyelvrákban. Tisztában volt a betegségével és egykedvűen mondta: Amíg nem fáj, nem bánom; ha fájni kezd, főbe lövöm magamat! – Úgy tett, ahogyan mondta. Egyik írótársam, a Kosztkáról írt nekrológjában, éles szavakkal jellemezte a halottat, megérdemelt büntetésként tüntetvén fel a carcinómát. Én pedig, megemlékezvén a nagy rokonszenvről, amelyet Kosztka irántam mindenkor mutatott, megvédtem az emlékét és ebben szintén túlzásba mentem.

*

Ha jogászkoromban a mai fejemmel gondolkoztam volna, akkor külföldre mentem volna és nem tékozoltam volna el azt a négy esztendőt, amit a budapesti egyetemen töltöttem, azzal a rosszhiszemű elhatározással, hogy ügyvéd leszek. Budapesten különben sem tartott vissza semmi. Mindig az volt az érzésem, hogy hiába kerülgetem ezt a várost, mint róka a libaólat, nem tudok benne rést találni. Azt hiszem, a kitagadottság érzésének az volt az alapja, hogy nem volt nekem való női társaságom.

193

Úgynevezett barátokban nem szenvedtem hiányt, de azok csak afféle útitársak voltak, akikkel a véletlen hozott össze és akiktől megint sajnálkozás nélkül váltam el. Általuk megismerkedtem néhány leányos családdal is, de a leányok szemében éretlen ifjonc voltam, akinek legföljebb a táncos kedvével és a fecsegő készségével arányban lehetett némi hasznát venni. Ennyi pedig nem elégítette ki a rangrejtve utazó királyfi önhittségét.

Sorra látogattam a nagy elitbálokat a Vigadóban, de ott is csak ágyútöltelék voltam. Jogászok, medikusok, atléták és egyéb bálrendező fakultások és egyesületek versenyeztek egymással, melyikük tud fényesebb közönséget gyűjteni a Vigadóba. A rendezők sokat költöttek a táncrendekre, amelyek Makart ízlésében túlkombinált papír-, selyem- és bádogcsodák voltak és amelyek a modern ízlésű embert csodálkozással töltenék el és nevetésre ingerelnék.

A redutbálokra áhitatos izgalommal vonult az ifjú hölgyvilág, hajnalban pedig olyan állapotban ment haza, mintha vízbe áztatták, tűzben pörkölték és azonfelül lófarkon meghurcolták volna. Legalább azok, akik jól mulattak. Mivel a régi táncok erős és gyors mozgással jártak, egy-egy bálozó liliomszál keringőzés és gyorspolkázás közben hihetetlen testi munkát végzett és egy éjszakán kilométeres távolságokat futott meg.

A főtánc, a szupécsárdás, hű kifejezője volt a kor

nyers és telhetetlen élvezetvágyának. Ha ma egy idősebb hölgy erkölcsi szempontból kifogásolja a modern táncokat, akkor meg szoktam kérdezni, bálozó leány korában szokott-e szupécsárdást táncolni. Mert az a tánc érzékiség dolgában túltett minden négertáncon.

Azon nincs mit tagadni, hogy minden táncnak erotikus

194

a tendenciája, A tánc törvényenkivüli állapotot teremt, azzal a célzattal, hogy a társas szokás egy időre helyet engedjen az őstermészetnek., Alapjában véve szimbolikus próbaházasság. Ha megszoknak egy táncot, akkor fölhígul az érzékies tartalma, az újdivatú táncnál ez a tartalom megint erősebben érvényesül. Ezért is szokták az új táncot erkölcsi felháborodással fogadni. Azt hallottam és el is hiszem, hogy mikor Németországban először divatba jött a francia négyes, a ‚komoly elemek" tiltakoztak a tánc erkölcstelensége ellen. A maguk szempontjából igazuk is volt, mert a négyes eredetileg egy féktelen orgia képe, ahol a táncolók jobbra-balra ölelkeznek és cserélgetik a párjukat.

A redutbálokon is voltak táncosnők, akik illedelmes tartózkodással járták a szupécsárdást. Ők voltak a rossz táncosnők, az unalmasak. A jó táncosnők, a kapósak és ünnepeltek, azok voltak, akik együtt vadultak, lángoltak és olvadoztak a táncosukkal. Egy-egy sokszor megújrázott szupécsárdás magában foglalta egy szerelmi regény minden fejezetét. Mikor végül a táncos visszahozta anyjának a halálra fáradt és kiégett leányzót, az ember szinte várta, hogy a gardedám azt mondja neki: most már megtarthatja magának!

Tévednek a háború utáni fiatalok, ha azt hiszik, hogy férfiak és nők érintkezésében a romantikus frázisoktól megkopasztott, szókimondó őszinteséget ők találták ki. Én ismertem a fűzők és frufruk korában ig élesnyelvű, hetyke, sőt goromba beszédű leányokat. Ők voltak annak a párbajos világnak valkürjei. Írtam is erről a tárgyról egy harapós tárcacikket, első írásaim egyikét, amely név nélkül jelent meg a Fővárosi Lapok-ban. ,

A magyar táncot az öreg Rácz Pali húzta. Fehér

195

körszakállával, fekete dolmányával és méltóságos viselkedésével beillett volna egy közgyűlési terem alispáni székébe. A fiatalok nem. tegezték, hanem Pali bácsinak szólították és kitüntetésnek vették, ha vacsoránál elhúzta egyiküknek a nótáját.

*

Miként a vidékről feljött fiúk általában, én is kerestem Budapesten a nagy csodát. A nagy csoda az a nő, királynő vagy szent, aki az én kedvemért hajlandó volna lemondani a koronájáról, illetőleg a glóriájáról.

Bár a Fehértemplomon megfordult budapesti egyetemi hallgatóktól erre vonatkozóan igen biztató híreket hallottunk, a királyi és szent nők egyelőre semmiképpen

sem szándékoztak rólunk tudomást venni. Egyszer azonban mégis úgy látszott, mintha a budapesti nő be akarna lépni az életembe. Az eset egészen jelentéktelen, de azért mégis elmondom, lehet, hogy egy futó mosolyt tud csalni olvasóm ajkára.

A Buda környékén tett fölfedező utaim egyikén kimentem a Hűvösvölgybe, oda, ahol most az én kis vityillóm áll és sétára indultam a gesztenyefasorban. Egy úri fogat állt meg előttem. Liberiás kocsis és inas a bakon, fényesre kefélt kanonoklovak a rúd mellett. Egy magasra nőtt, szép asszony szállt ki, már abban a bizonyos korban volt, mikor egy csepp melankólia teszi meghatóvá az arcát és mikor ellenállhatatlan a kiskorú férfiúra nézve. Az akkor divatos, hosszú, mágnásos léptekkel ment előttem. Tudomást vett róla, hogy a nyomában vagyok, olykor elnézően el is mosolyodott.

Később eső kezdett permetezni. Most beül a kocsijába és elhajtat! — ijedeztem magamban. Nem ült be, hanem bement egy nyári korcsmába. Én persze utána. A hölgy

a tornácon ült, én pedig a tőle legtávolabb eső asztalhoz telepedtem. Rajtunk kívül nem volt több vendég. Ő limonádét csináltatott, én pedig egy kis üveg sashegyit rendeltem.

A hölgy beszélgetést kezdett a korcsmárosnéval, jókedvű volt és félig hozzám is intézte a szót, tulajdonképpen bele illett volna szólnom a társalgásba. A szívem azonban ijesztően kalapált és valami furcsa görcs szorította a torkomat. Akartam szólni, éreztem is, hogy ez férfias kötelességem volna, de nem tudtam. Végül fizetett és elment. Én is. Kiment az ajtón. Az eső már elvonult. A szép fogata ott várta. Habozva nézte az eget, a kesztyűjét gombolgatta, majd hirtelen beült a kocsijába.
A fogat megindult, ő rám nézett és félhangon mondta: mafla!

Ezt a szót úgy vittem magammal, mint a megsebzett vad a sörétet. Jó ideig még, ha éjjel fölébredtem az ágyamban és eszembe jutott a hűvösvölgyi kalandom, a forróságról, amely ellepte az arcomat, éreztem, hogy elpirulok.

*

Az első alapvizsgámat olyan körülmények közt tettem le, amelyek stílusoson beleillettek abba a korba. Sikerrel vizsgáztam, de a sikert nem annyira a tudásomnak, mint inkább a Keresztessy iskolájában szerzett önérzetemnek köszönhettem.

Némi késéssel szeptemberre kértem terminust és nagyon megijedtem, mikor jogtörténetből Wenzel Gusztáv tanár lett a cenzorom. Én ugyanis nem őt, hanem Hajnikot hallgattam és köztudomású volt, hogy az öreg úr úgy bánik el Hajnik tanítványaival, mint Heródes király a kisdedekkel.

A vizsgáig volt még egy napom. Hogy megszokjam a tüzet, benéztem Wenzel tantermébe. Azonnal feltűnt, hogy az utolsó padban egy dragonyos önkéntes ül, sisakkal a fején. A tanár bejött, levetette a kabátját, megpillantotta a dragonyost és rákiáltott:
— Vegye le azt a csákót!

Az önkéntes, egy hosszú, vékony, nagyorrú fiú, azt mondta: Nem szabad!

Ő alkalmasint aznap hordta először a császár kabátját és valami olyasfélét hallott, hogy a katonának, ha oldalfegyvert visel, nem szabad letennie a fövegét. Wenzel paprikavörös lett mérgében.
— Azonnal tegye le, vagy hordja el magát!

A dragonyos azonban úgy érezte, hogy neki most meg kell védenie a császári királyi hadsereg becsületét és sötéten morogta: Nem megyek!

A diákok kaján kárörömmel nézték a furcsa összeütközést. Én azonban éreztem, hogy ez a sors ujjmutatása. Odaléptem az önkénteshez és azt mondtam:
— Vegye le a sisakját, vagy én veszem le!

Ő fölemelkedett egész hosszában, a mellső zsebéből kivette a tárcáját és egy névjegyet nyújtott át nekem. Én szintén átnyújtottam neki a névjegyemet. Az önkéntes aztán kevélyen kicsörömpölt a teremből. Bár hosszú fiú volt, engem mégis Hőköm Matyira emlékeztetett a hétmérföldes csizmában. Mindjárt hozzáteszem: a lovagias expozíciót nem követte semmiféle bonyodalom, én a dragonyost sohasem láttam többé viszont.

A tanár jó néven vette a beavatkozásomat. Mikor óra végén "véletlenül" az ajtóban álltam, a vállamra tette a kezét és megkérdezte a nevemet.

— Nem szeretném, ha ezért valami kellemetlensége lenne!
— Ne tessék aggódni, nagyságos úr, nem nézem ki abból a dragonyosból, hogy emberevő volna.
— No én sem, — krákogta nevetve a tanár.

Hárman tettünk alapvizsgát. A két kollégám is Hajnik-tanítvány volt és szorongó szívvel ült mellettem. Wenzelnek már akkor nagyon megfogytak a hallgatói és éppen ez ingerelte.

— Mi a neve? — kérdezte az első számútól.
.— Bercsényi Sándor.
— Hogy hívták azelőtt?
— Bergmannak.
— Köszönöm. a kihalt gróf Bercsényi-család nevében, hogy újra feltámasztotta ezt a dicsőséges nevet. Uraságodnak nagyon érdekes kérdést fogok adni. Ismertesse velünk a német választófejedelmek intézményét. Ne fárassza magát sok beszéddel, megelégszem azzal is, ha csak neveket és évszámokat mond.

Mély csend. A rettenetes öreg úr várt egy ideig, azután elkerülve engem, aki másodiknak ültem, a harmadik

jelölthöz fordult.
— Segítsen a kollégájának, uraságod!

A harmadik számú uraság ugyancsak mélyen hallgatott.
Ekkor hozzám fordult a tanár.
— Mondja meg nekem, ki volt az a szent király, aki Magyarországon keresztény királyságot alapított?

És így tovább. Az alapvizsgám sikerült. Szegény Bercsényi Sándor azt mondta a kapuban: Na ja, így persze!

VII

Az első vakációt, amelyet mint jogász otthon töltöttem, arcátlanul megnyújtottam, mert nem volt senki, aki visszavárjon Budapestre. Ahelyett, hogy külföldre mentem volna, Versecre mentem, azontúl ott több időt töltöttem, mint a fővárosban.

Egyszer egy cédulát ragasztottam az üllői-úti szobám ajtajára: "szombaton visszajövök" és húsz szombat múlt el, míg viszontlátott a kvártélyos asszonyom. Csak olyankor szakítottam ki magamat a szülővárosom karjai közül, mikor a verseciek már zúgolódni kezdtek, hogy hat ennek semmi dolga az egyetemen?

Budapestet nem szerettem, Versecen azonban én voltam a telivér budapesti. Bizonyos fővárosi gesztusokat és frázisokat hoztam magammal, az öregek ezért a fejüket csóválták, de a fiatalok lelkesen utánoztak. A Bukovay sétabotot, amely kurta és vastag volt, mint egy szalámirúd, én honosítottam meg Versecen. Így terjed a nagyvárosi kultúra.

Odalenn akkoriban nagy divatja volt a műkedvelő színháznak és én csakhamar a trupp egyik oszlopos tagja lettem. Németül játszottunk, leginkább egyfelvonásos bécsi bohózatokat és néhány szezonon át egy gőzfecskendőt játszottunk össze az önkéntes tűzoltóságnak. Erre nagy szükség is volt, mert a verseci szerb gazdák sorra

gyújtogatták a házaikat, miután azokat kellően bebiztosították. Valahányszor szélcsendes éjszaka volt, a tűzoltóság készenlétben maradt, mert a szerb negyedben biztosan lángba borult egy-két háztető. Szeles időben nem gyulladt ki a tűz, mert különben a szomszédok agyonverték volna a gazdát. A bécsi Donau költségén az omladozó vityillók egymásután szép piros cseréptetőt kaptak, míg aztán a Donau összes verseci szerb üzletfeleivel meg nem szakította az összeköttetést.

Minden álszemérem nélkül megállapítom, hogy zajos sikereim voltak a színpadon. Ezt annak köszönhettem, hogy sejtelmem sem volt a színművészetről, hanem úgy mozogtam. és beszéltem, ahogyan az életben szoktam. Úgy látszik, a komédiás akkor éri el saját csúcspontját, mikor megtagadja a komédiát. Ez azonban csak vígjátékban járja.

Barátságot kötöttem akkoriban egy fiatal borügynökkel. Tulajdonképpen csak éjjeli barátok voltunk, nappal nem igen láttuk egymást. A családom restellte, hogy ilyen társaságban mutatkozom, nem azért, mert a társam ügynök volt, hanem mert csakugyan haszontalan fráter volt. Én azonban akkor már igénybe vettem az író előjogait, aki, csakúgy, mint az orvos, megfoghat minden kezet és megtapogathat minden pulzust.

Az én szenzálom nem minden önérzet nélkül rouénak nevezte magát. A roué volta annyiban állott, hogy hatosos vizibe ferblizett, minden este megivott egy-két meszely markoveci fehéret és a jabukai cigánnyal néha elhúzatta a Donauwalzert. Nem tudott lefeküdni, míg végig nem járta az összes éjjeli mulatókat és mondanom sem kell, hogy azok abban a sváb fészekben förtelmesek voltak.

Mivel a miénk volt az egyetlen korhely társaság, a

201

cigány hűségesen hozzánk tapadt és éjjeli kalandozásainkon rendesen zenekísérettel vonultunk végig a városon.

A versecvidéki muzsikus cigány mind jabukai illetőségű. Jabuka nagy cigányfalu, amelyet tudtommal II. József idejében telepítettek. A cigányok a földjeiken gazdálkodnak, szántanak-vetnek, már ahogyan tőlük telik. Ha muzsikálni kell, akkor a darócot fölcserélik szmokinggal, a bocskort cipővel, a hónuk alá kapják a hangszert és beloholnak a városba. Jabuka bármikor annyi bandát tud állítani, ahánynak keletje van. Szokásjog 8zerint a banda addig muzsikált, amíg enni és inni kapott; búcsúzóul egy-egy forint járt minden cigánynak, kettő a prímásnak.

A húzatás speciális szokása mindenkit meggyőzhet róla, hogy a magyar zene és az európai zene közt alapvető különbség van. A magyar zenében nem a muzsikus az előadóművész, hanem a húzató. Ő művészi formában oldja fel az érzéseit, miközben a cigánybandának a hangszer szerepe jut, amely idegen művészi akaratnak engedelmeskedik. A huzató előadóművésznek érzi magát és ennek az érzésnek a szenzációja magyarázza meg, hogy a régi időkben annyi magyar ember tette magát tönkre a zene kedvéért, amire külföldön alig tudnak példát.

*

Egy új barátság szövődött az életemben, a jóbarátom Geramb József báró volt, a verseci méntelep hadnagya. Róla már azért is szívesen emlékszem meg, mert később, évek múltán, ő állott nekem modellt A dolovai nábob leányának Bilitzky kadétjához.

Eszembe jut, hogy ennek a darabomnak a premierje után az Egyetértés kritikusa azt írta, hogy Bilitzky jó

202

alak, de nem az én érdemem, mert készen vettem át az életből. Akkoriban sokat nevettünk ezen. A kritikának azonban téves volt a kiindulása is, mert én Bilitzky alakját

nem kaptam készen, hanem két ismerősömnek alkatrészeiből gyúrtam össze, az egyik Geramb volt, a másik egy fiatal Hohenlohe herceg, aki mint kadét a császárhuszároknál szolgált.

A hadnagy ragaszkodó természet volt és így csakhamar elválhatatlanok lettünk. Kicsi, elegáns, leányosan, vagy inkább apródosan szép fiú volt. Mivel a parancsnoka csendes és gyönge öreg kapitány volt, a hadnagy azt tehetett a kaszárnyában és az istállókban, amit akart és a kiváltságos helyzetét arra használta, hogy az állami telivéreket akkor nyergeltette vagy fogatta kocsi elé, amikor neki tetszett.

Mindenekelőtt londzsra vett engem, aki gyerekkorom óta elszánt vadlovas voltam és azon fáradozott, hogy lefaragja rólam a naturalista idomtalanságait. Úgy mondta, erre szükség lesz, hogy huszártisztek előtt mutathassam magamat, mert azoknak mindig szánakozó mosolyra áll a szájuk, valahányszor nyeregben látnak egy civilistát.

Sorra vettük az arab telivéreket és a régi versenyparipákat, amelyeket tenyésztési célokra szerzett meg az állam, és hajnalonként bekalandoztuk velük a szép bánsági rónaságot, a világ egyik legkülönb lovaglóterepét. A nagy testi élvezetek egyike, amely halandó embernek megadatott: jóvérű lovon szembe galoppozni a fölkelő nappal.

Két fokszi kutya, Flick és Flock, volt állandó kísérőnk; ha nyulat vertünk fel a tarlón, akkor agarászat lett a sétalovaglásból, a fokszival való vadászat annyival

mulatságosabb is, hogy tovább tart és izgalmas epizódokban bővelkedik.

Fiatal olvasóim talán úgy fogják találni, hogy mi túlságos sok időt áldoztunk a szórakozásainkra. Ez igaz, de ha hiba volt, nem annyira a mienk, mint inkább a korunk hibája volt. A közfelfogás azt tartotta, hogy a fiatalságnak ki kell magát tombolnia és a tombolás legártatlanabb módja az volt, amely lóháton vagy táncteremben folyt.

*

Az egyes huszároknak egyik svadronja Versecen volt állomáson. A kadét a kövér és többnyire viharosan jókedvű Hohenlohe Frigyes volt. A főhadnagy Standeiszki Henrik, egy szálas, szép, acélkemény német, később legjobb barátaim egyike. Standeiszki után rajzoltam meg Lorántot, a dolovai tisztikar hadnagyát. Megjegyzem, a verseci főhadnagy bizonyos önironiával megjátszotta azt a katonatiszti típust, amelynek én a Loránt nevet adtam, ő maga talpig becsületes, emberséges és igen eszes katona volt.

A felvilágosodott gondolkodásának próbáját adta, mikor egyik este elkísértem a kaszárnyába, megnézni, mi újság az istállókban. Mikor az egyes számú istálló nyitott ajtajában álltunk, a sötétségből egy ló dühös nyihogása,

azután az inspekciós huszár káromkodása hallatszott. A harapós állat alkalmasint a legény után kapott és az keményen megmondta neki a véleményét. Nagyon is keményen. Ferenc Jóskát emlegette, az apostoli minőségét olyan fantasztikus összeköttetésbe hozván a harapós remondával, hogy karikát hányt az én civilista szemem.

A főhadnagy karon fogott és szó nélkül elvezetett. Később azt mondta:

204

— Ha ez dragonyoséknál történik, akkor a legény stockházba kerül.
— És huszáréknál?
— A magyar embernek szokása, hogy nem az állatot, hanem a gazdáját szidja. És mivel minden huszárlónak Ferenc József a gazdája, tehát börtönben ülne már a fél svadron, ha hallgatagon tekintetbe nem vennők a népszokást. Ezt már azért is meg kell tennünk, mert a császárnak nincsenek jobb és hívebb katonái, mint ezek a mocskosszájúak.

Egy nap új hadnagyot osztottak a svadronba és én nagyon megörültem, mikor viszontláttam az én temesvári Polluxomat, J. Edét. Ő megvalósította gyerekkori álmát és csakugyan "lovasvezér" lett. Az a hír előzte meg, hogy lovasnak és csapattisztnek egyformán kitűnő, ha van hibája, csak egy van: időnként rájön a kötekedő kedve.

A viszontlátást cigányzenekíséret mellett ünnepeltük. A barátom mindig kurtanyelű kis furkósbottal járt, amelynek bunkójába Szent György-tallért veretett, ezt ő mulató botnak nevezte és ha a fejébe ment a bor, vagy még inkább a magyar nóta, akkor a mulató botjával gesztikulált, poharak és tányérok nagy veszedelmére. Volt egy-két magyar nóta, amely úgy felgyújtotta a vérét, mint a szikra a száraz puskaport; ilyenkor alvó, ősi ösztönök robbantak ki belőle, senki sem bírt vele, ő maga a legkevésbé.

Nobilis alaptermészetét azonban ilyenkor esem tagadta meg. A kötekedő módszerében — mert neki módszere volt — volt valami rokonszenves, ha a kötekedés egyáltalában rokonszenves lehet. Ugyanis óvatosan körültapogatta a kiszemelt ellenfelét, hogy ágaskodik-e benne harci kedv; ha igen, akkor rövidesen beletűzött, ha azonban

205

a másik fél békés hajlamú embernek bizonyult, akkor nyugton hagyta, sőt többnyire barátságra is lépett vele.

Ő akkor élte életének legélvezetesebb perceit, mikor karddal a kezében szemben állott egy fegyveres férfival és ezt az élvezetet lehetőleg durvaság nélkül igyekezett magának megszerezni, Ez mindenesetre egy barbár szellem megnyilvánulása, de a háború előtti hadvezetőség ezt a szellemet módszeresen tenyésztette.

Megjelent egyszer Versecen egy huszártiszt, akinek külseje általános feltűnést keltett. Két méter magas volt, karcsú és szélesvállú, minden izma vas, amellett széparcú,

akár az ifjú Szigfrid. Olyan hatalmas legény volt. hogy külön nagyságú szolgálati kardot viselt, tenyérnyi széles pengével. A tisztek vívógyakorlatain hamar kitűnt. hogy az új ember szédületesen jól forgatja a kardot.

Ede, mikor meglátta az ifjú óriást, akinek ő a válláig sem ért, úgy érezte, hogy gyávaság volna tőle, ha most békén maradna és rögtön apró és fokozatosan vastagodó maliciákat kezdett feléje dobálni. Kínálgatta neki az összetűzést. Az óriás azonban nem harapott a csalétekbe, hanem jólelkűen mondta:
— Velem hiába komiszkodol, fiam, ebből nem lesz páros viadal, én a bajtársaimmal elvből nem veszek össze.

Ebben aztán meg is maradtak. A tiszt később Budapestre került, ahol szerepet játszott a sportéletben.

*

Mivel erős volt a gyanúm, hogy Apolló szentélyének lapszerkesztők a kapuőrei, időközönkint azon voltam, hogy jóbarátokat szerezzek a fővárosi újságoknál. Valahányszor Versecen valami nevezetes eset történt,

206

azonnal tudósítást küldtem Budapestre. Sajnálatomra kevés nevezetes eset történt.

Mikor egyik szomszédos faluban egy fiatalember vadászat közben súlyosan megsebesítette a jóbarátját, akinél vendégségben volt, úgynevezett színes tudósítást írtam a Pester Lloyd számára, kellően kidomborítván a szerencsétlen kezű vadász kétségbeesését és a sebesült ifjú nemes viselkedését. A Lloyd kiadta, sőt a segédszerkesztő levelet írt, amelyben további tudósításokra buzdított.

Pár nappal később egy kis rokonom, aki valami falusi kirándulásról érkezett vissza, leverten újságolta. hogy a szerencsétlenül járt fiú belehalt a sebeibe. Már el is temették, őmaga is ott volt a végtisztességén.

Mivel már csak egy órám volt postazárásig, újságírói buzgalomtól lángolva megírtam második színes riportomat, amelyben beszámoltam a vadásztragédia megrendítő végéről. A Pester Lloyd ezt is kiadta.

Nagy volt a rémületem, mikor másnap arról értesültem, hogy tévedés történt, a sebesült nem halt meg, sőt a gyógyulás útján van. Megint úgy jártam, mint gimnazista koromban a szegedi menekültekkel és nem tudtam, hogy nemes bizalmam vagy könnyelműségem rovására írjam-e hírlapírói balesetemet.

A Pester Lloyddal úgy intéztem el a dolgomat, hogy hirtelen megint alámerültem az ismeretlenség homályába, ahonnan a tudósításaim révén már-már kiemelkedtem. Egy verseci német lap szigorú megrovás hangján írt az esetről, engem ugyan nem nevezett meg, de úgy tüntette fel a dolgot, mintha Versecen egy titokzatos bűnszövetkezet alakult volna, amelynek az a sötét terve, hogy kipellengérezze a város régi jóhírét.

A verseci szőlőkben — és Versecen mindenkinek van

szőleje — rettenetesen pusztított a filokszéra és jó ideig úgy látszott, hogy a gazdák ezt nem fogják többé kiheverni. Én a veszedelem nagyságával arányban, kilenclábas tárcacikket írtam, amelyben az elsüllyedt Atlantisszal hasonlítottam össze szülővárosomat. Ezt azonban már nem a Lloydnak, hanem az Egyetértésnek küldtem be, amely akkor ép olyan Times-formátumban jelent meg, mint a Lloyd.

Az Egyetértés nem adta ki a cikkemet, csodálatosképpen. azonban kiadta egy szegedi lap, amelynek akkor Lipcsey Ádám volt a szerkesztője. Később megtudtam Atlantisz titokzatos vándorlásának történetét. Lipcsey a fővárosban járt és panaszkodott az Egyetértés szerkesztőjének, hogy szegedi lapja állandóan szűkében van a tárcacikkeknek,

— Hiszen ha csak tárca kell, segíthetek rajtad! — szólt a jó kolléga és az asztala fiókjából vagy öt kiló kéziratot kotort elő. Az ajándék-tárcák közt volt az én alkotásom is.

*

Versecet akkoriban csakugyan a halálfélelem környékezte. Pancsováról behurcolták a filokszérát és a mikroszkopikus szörnyeteg a város határában tízezer hold szőlőt tett tönkre. A verseciek évi termése átlagban negyedmillió hektoliter volt és mivel a boruk kapós volt, a sok pénz majd fölvetette őket. Akinek négy-öt holdja volt, az már vagyonos emberszámba ment.

Igaz azonban, hogy a kedvező konjuktúra is a filokszérának volt köszönhető, mert előzetesen már elpusztította a franciaországi szőlőket és mivel a francia borkereskedők nem akarták az emberiséget az ő nemes és drága fajboraiktól megfosztani, tehát minden ősszel

összevásárolták a verseci termést, amelyből aztán a vegyészeti tudomány bordói és burgundi nektárt gyártott.

A svábok jó ideig úgy védekeztek a veszedelem ellen, hogy csökönyösen letagadták a filokszérát. A tőkék pusztulásának a szárazság az oka, a szőlőtetű pedig az urak találmánya. Mikor górcső alatt megmutatták a gazdáknak parányi ellenségüket, megállapították, hogy a nyüzsgés az üvegben van. Ha eperfalevelet tennének alája, attól is nyüzsögne.

A helyzet reménytelennek látszott, az amerikai szőlőkultúra még a kezdet kezdetén tartott és senki esem tudta elképzelni, hogyan fog ez a nép az éhenhalástól menekülni.

A kormány homoki szőlőkkel kísérletezett a delibláti pusztában. Verseci és fehértemplomi vincellérek telepedtek a sivatagba. Ez a harminckilométeres terület, amelyről azt olvasom a Pallas Lexikonban, hogy "Európa legimpozánsabb sivataga", a természeti csodák közé tartozik, amelyek olyan nagy számmal voltak a régi Magyarországon

és amelyekkel oly keveset törődtünk mi régi magyarok.

Titokzatos fehér folt ez Délmagyarország mappáján, ahol ismeretlen állatok és növények, zsiványok és kísértetek tanyáznak. Én többször meglátogattam odakünn a sváb telepeseket és nem tudtam betelni az elképesztően és szinte félelmetesen idegenszerű tájképpel. A hegyeknek is beillő, óriás homokbuckák mind egy irányban vándorolnak, amerre a balkáni Koszovo-szél fújja őket. A svábok szalmával kötötték a homokot, hogy az örökös szél el ne hordja a szőleiket.

Mária Terézia katonai kormánya – mert Deliblát beleesett a határőrvidékbe – fásítási kísérleteket tett, a

csemeték azonban semmiképpen sem akartak gyökeret verni. Két kutat is ásatott a kincstár, olyan mélyek voltak, hogy lóval kellett felhúzatni a vödröt, a kutakat azonban hamar betemette a futóhomok.

A svábok kitakarították a kutakat és a homok alatt nagy gonddal épített bolthajtásokat találtak, a bolthajtások alatt pedig, mikor betörték, tiszta víztükör csillogott. Kitűnt, hogy kétszáz esztendővel ezelőtt a hű granicsárok beépítették és betemették a kutakat, hogy elvegyék Mária Terézia kedvét a delibláti homoktól. Attól féltek, hogy a királynő svábokat találna oda telepíteni.

A sivatag közepén összevissza nőtt bozótot leltek. A bécsi kormány annak idején százezerszámra küldte a facsemetéket, a granicsárok* azonban, akiket a fásítással megbíztak, egy helyre dobálták, ahol aztán egy részük mégis gyökeret eresztett, amiből sete-suta csalit lett.

A verseci telepesek templomot is építettek maguknak, én pedig, verseci képviselő koromban, oltárképet festtettem nekik Ipolyival. Homoki Boldogasszonyt ábrázolja, a gyermekkel a karján. A kis Jézus szőlőfürtöt tart a kezében.

Nem tudom, megvan-e még a kép, Deliblát ma jugoszláv terület, a Boldogasszony pedig a magyar szent koronát viselte szomorú szép fején.

*

Meg kell ismertetnem olvasóimat azzal a családdal, amelynek körében a Gyurkovics-lányok apró történeteinek első ötletét szereztem. Paulisi birtokosok voltak, néhány kilométernyire a szülővárosomtól. Egy szép és eszes mama és három feltűnően csinos és elmés leány. Mikor a leányok felnőttek, a délvidéki fiatalság sokat kezdett Paulisra járni.

*A granicsárok a katonai határőrvidék katonáskodással foglalkozó, többnyire rác (szerb) nemzetiségű lakosai voltak, akik jelentős privilégiumokat kaptak a bécsi udvartól.

A családfőt Fehér Sándornak hívták. Annyira különc ember volt, olyan kevés köze volt a társasághoz, amelyben élt, hogy az ő alakját sohasem tartottam volna

alkalmasnak irodalmi alakításra. Ahhoz túlságosan valószínűtlen volt. A leányai azonban egy szeretetreméltó női típus képviselői voltak, amely örök-asszonyi vonásokat viselt. Megjegyzem, hogy Gyurkovics-mama alakját nem Fehér Sándorné, hanem egy verseci szerb úriasszony, Szvaljevicsné szuggerálta nekem. Róla még szó lesz.

Fehér Sándor nagytudású ember volt, örökké gazdasági újításokon törte a fejét, elgondolásai meglepően eredetiek voltak, a kivitelben azonban mindig volt valami kis hiba és magában a feltalálóban is volt egy kis hiba; hamar megunta minden dolgát, elejtette és másba kapott. Egy nagy pajtája volt fantasztikus fogaskerekű masinákkal, amelyek haszontalanul rozsdásodtak.

Már azért is nevezetes ember volt, mert ő honosította meg Magyarországon a turkesztán dinnyét. Az ötvenes években kiállítás volt Párizsban, a kiállításon Turkesztánnak is volt kis pavilonja, holmi szőnyegekkel, állatbőrökkel és különböző növénymagokkal. Fehér jelentkezett a rendezőknél, hogy szeretne dinnyemagot vásárolni, de elutasították: semmi sem eladó. Megvárta hát, míg az őr ebédelni ment, akkor megbillentette az üvegharangot és zsebre tett egy marék dinnyemagot. Ebből tenyésztette az első magyar turkesztánokat és ha a cél szentesíti az eszközt, akkor a siker igazolta Fehér Sándort.

Egy időben azon dolgozott, hogy rózsasövényekkel védje a vasúti vonalakat hófúvás ellen. Versec és Temesvár között egy több kilométeres útszakaszt sövényekkel szegélyezett, amelyek tavasszal kábító pompában virítottak és olyan sűrűk voltak, hogy nyúl sem tudott rajtuk

keresztülbújni. De azután abbahagyta a rózsaültetést, nem tudni, miért, bár a kísérletek igen biztatók voltak

Később a katonai kincstártól kibérelte a temesvári várárkokat, összesen talán harminc holdnyi területet, hogy a falaktól védett ősi televényben a temesvári piac ellátására gyümölcs- és főzelék-kertészetet kezdjen. Ez a vállalata is abbamaradt még a kezdet kezdetén.

Egy nap bevallotta a feleségének, hogy teljesen tönkre ment és nem tudja, hogyan tartsa el a családját.
— Majd én eltartom, — mondta az asszony — de van egy kikötésem: maga menjen el hazulról.
— Hová menjek?
— Minél messzibbre.
— És meddig maradjak?
— Egy pár esztendeig.

A leányok éppen kugliztak a kertben, mikor az apa, téli kabátban nyár közepén, egy kis cekkerrel és kék napernyővel a kezében, odajött.
— Én most elutazom, leányok.
— Hová, apa?
— Egyelőre Londonba, onnan tovább.
— Akkor kössön nyakkendőt.

Egyikük elszaladt a nyakravalóért, azt ráhurkolták, ő aztán sorra csókolta őket és elutazott, egyelőre Londonba. Jó egy pár esztendeig hírét sem hallották a Délvidéken.

*

Fehérné azalatt csakugyan rendbehozta a gazdaságot. Az én időmben ő látta el tejjel és vajjal Versecet és Temesvárt. Erősen megdolgoztatta a leányait is és a három közül egyik mindig konyha-, a másik istálló-inspekciós volt.

212

Életük vezérmotívuma a takarékosság volt. Igen ügyesek és ötletesek voltak, nemcsak a ruháikat, hanem a bútoraikat is maguk készítették és emlékszem, hogy képkereteiket száraz szőlővenyigéből fonták, díványpárnáikat pedig tarka parasztkendőkből varrták. Valami kedves önironiával hangsúlyozták a szegénységüket, még akkor is, amikor már nem is voltak olyan nagyon szegények.

Különös, hogy a család is, a ház is határozottan előkelő benyomást tudott kelteni. Bár takarékosak voltak a végletig, igen jó társaságuk volt, a látogatókat rendesen aludttejjel és turkesztán-dinnyével vendégelték meg. Ha vendégjárás volt Paulison, akkor a konyhában és az istállóban mindig ült egy-két fiatalember, hogy az inspekciósok el ne unják magukat.

Egy nap hazajött az apa. Nehéz koffert hozott magával, amely tele volt vadbivaly-szarvakkal. Sohasem tudódott ki, hol szerezte azokat és mit akart velük.

Egy paulisi házibálon (az ilyen mulatságra mi verseciek szállítottuk a cigányt) hajnal felé a vendégszobába siettem, hogy cigarettát hozzak magamnak a készletemből és tévedésből benyitottam az öregúr hálószobájába. Fantasztikus látványban volt részem. Sándor bácsi keresztbevetett lábakkal ült ágyában, a hátát a faliszőnyegnek támasztotta, a fején török fez volt, ő maga mélyen aludt. A padlón vagy tizenöt szerb paraszt feküdt, azok is horkoltak. Ezt a Rip van Winkle-tablót egy gyertya pislogó fénye világította meg.

A leányok megmagyarázták, hogy a paulisi parasztok, mielőtt munkába mennének, hajnalban ellátogatnak Fehér Sándorhoz, hogy előadják ügyes-bajos dolgaikat és tanácsot kérjenek tőle. Közben megesik, hogy az öregúr

213

elálmosodik, ilyenkor azt mondja: emberek, most aludjunk egy verset! – az atyafiak végignyújtóznak a padlón és addig horkolnak, míg Fehér fel nem költi őket, hogy lehet folytatni a tanácskozást.

*

Mikor évek múltán megírtam a Gyurkovics-lányokat, hogy meg ne bántsam paulisi jóbarátaimat, a színhelyet a Bácskába helyeztem át, ahol addig sohasem jártam. A miliő kedvéért felöntöttem ezt az alkotásomat kellő mennyiségű alkohollal. (Nálunk sohasem ittak olyan komolyan, mint odaát!) Ez különben felesleges óvatosság volt, a szellemes leányok jó néven vették, hogy az én karomon besétálhattak az irodalom legkülsőbb előszobájába.

Ezzel a szeretetreméltó családdal, amely mosolygó arccal, de imponáló eréllyel harcolt a balsors ellen, végül igen kegyetlenül bánt el az élet. Négyen voltak gyermekek: egy fiú és három leány. A fiú játék közben halálra sebezte magát egy flóbertpuskával. Marcsa, a legnagyobb leány, aki engem mindig Veronese aranyszőke és édes-mosolyú asszonyaira emlékeztetett, férjhez ment egy Neosil nevű, valamikor nagyon ismert váci utcai kereskedőhöz. Azt hiszem, főleg azért határozta magát erre a lépésre, hogy könnyítsen a családja sorsán. Neosilt agyonverte egy zászlórúd, amelyet a szélvihar ledobott a Haags palota tetejéről.

A második, Tilla, Jendrassik Jenőnek, a kitűnő festőművésznek lett a felesége. Rövid házasélet után meghalt gyermekágyban. A legkisebb Fehér-lány egy tüzértiszt felesége lett, az urán egy-két esztendő múlva elmebaj tört ki, melynek áldozata is lett.

214

Ilyen szofokleszi tragikummal fejezte be az élet egy fiatal író jókedvű és léha komédiáját.

*

Fehérék társaságában barátkoztam meg azzal a gyönyörű fiatal leánnyal, aki úgy magaslott ki környezetéből, mint egy egzotikus pálmafa az erdőből. Őreá gondoltam, mikor első regényemben a kezdő bizonytalan kezével megrajzoltam Etel bárónő alakját.

Lazarevics Ankának hívták, leánya volt egy dúsgazdag és nagytekintélyű szerb birtokos családnak, amely rokonságot tartott a monarchia szláv katonai arisztokráciájával. Nagy-Szredityén laktak, nagyúri kastélyban, néhány kilométernyire Versectől, Anka azonban édesanyjával a városba költözött, mikor a szülei közt egyenetlenség tört ki.

Ilyen nőt addig csak Shakespeare későbbi drámáiból ismertem: ő volt a szép, eszes és öntudatra ébredt kultúrnő típusának képviselője. Egész lényét harmónia és – nem találok rá jobb szót – nemes pátosz jellemezte, amely talán a remek fizikumából eredt.

Ma különben Bécsben él, mint Bienerth volt osztrák miniszterelnök özvegye.

*

Ha Fehérék Versecre jöttek, akkor a Szavilevics-házba szálltak. Lazarevicsék is mindennaposak voltak ebben a házban, amelyet huszártisztek is sűrűn látogattak.

Szavljevics Gyókó a maga idejében híres ügyvéd volt. Külseje némileg hasonlított Pasics volt szerb miniszterelnökhöz, a felesége pedig, akit az egész város Náncsi néninek nevezett, léggömbhöz hasonlított. Olyan óriás testi terjedelme volt, hogy sok esztendei barátság után

mindig újból és újból meghökkentem, valahányszor megláttam.

Ők voltak a legszenvedélyesebb és legpazarabb vendéglátók, akiket életemben ismertem. Nem is tudtak jóízűen enni, ha egy féltucat jóbarát nem ült az asztaluknál. Meggyőződésem, hogy életüket legintenzívebben a vendéglátásban élték ki.

Mivel házasságuk gyermektelen volt, Náncsi néni magához vette, ahány fiatal leány volt az atyafiságában, és egymásután kiházasította őket. Még pedig fényesen. M:kor kifogyott a rokonaiból, barátainak leányait vette a szárnya alá. Ebben a női kolosszusban annyi volt a sugalló erejű jóság és kedvesség, hogy vonzóvá tudta tenni azt a fiatal leányt, akit a kegyeibe fogadott.

Minél öregebb lett ez az emberpár, annál inkább érezték szükségét a fiatalok társaságának. Mi akkor mentünk hozzájuk, amikor mulató kedvünk volt. Ha ketten voltunk, addig üzengettünk, küldözgettünk a többi után, míg együtt nem volt az egész társaságunk,

Szerbek nem jártak a Szavljevics-házba, kivéve Lázárevicsékat, akik azonban semmi közösséget sem tartottak a fajukkal. (Ők ezerholdasok voltak, pedig az ember, mint előbb már megállapítottam, csak ötszáz holdig lehet szerb.) Meg kell azonban jegyeznem, hogy Szavljevics, mint minden szerb entellektüel, akivel találkoztam, nagyszerb volt. Mikor egyszer kissé kapatos volt, ami egyébként ritkán esett meg vele, megmutatta nekem az ágya fölött függő jatagánt és azt mondta:
— Látod, fiam, ha eljön a szerb nemzet nagy napja, akkor ezzel vágom el a torkotokat, pedig úgy szeretlek, mint az édes gyermekeimet!

A jóságos öregúrból akkor a szerb lélek beszélt.

216

Magyarok és szerbek közt fegyverszünet volt, a fegyverszünet idején mély és forró barátságok szövődtek, de mindenki érezte, hogy a barátság csak addig tart, amíg áll a fegyverszünet.

*

1886. évi július 28-án a verseci Magyar Nyelvterjesztő Egyesület egész napra szóló erdei kirándulást rendezett. A kirándulóhely jó messzire esik a várostól, talán másfélórai hegymászás. A társaság korán reggel a Városkertben gyülekezett és elszórt oszlopban vágott neki a meredek hegynek. Az ilyen majálisokat nagyon szerették a fiatalok, mert harmatos hajnaltól holdvilágos éjszakáig együtt lehettek.

A kirándulók lehettek vagy ötvenen, köztük voltam én is, öt-hat fiatal barátommal, azután két honvédgyalogsági tiszt: Siposs László tiszthelyettes és F. F. hadnagy, és természetesen a fiatal leányok csapatja, anyák és nénik kíséretében. A mulatságnak én voltam a főrendezője, bár nem emlékszem, ki bízott meg ezzel a tiszttel.

A Lázárevics-Fehér-társaság nem jött velünk, meg sem hívták őket, ez inkább a városi polgárság mulatsága

volt. Én tagja voltam ennek a társaságnak is és a vidéki birtokos családok körének is, amiért időközönkint innen is, onnan is apró malíciákat kellett hallanom. A huszártisztek közül sem jött senki, ami később bajnak bizonyult, mert ha egy tekintélyesebb katonatiszt lett volna köztünk, akkor sok minden másképp történt volna.

A kirándulóhely romantikus erdei tisztás, amelyen erdészlak, kocsma és egy nagyobb fapajta áll, ahol rossz időben meghúzhatja magát a közönség.

Amint megérkeztünk, a hegymászástól még lihegve, rögtön táncolni kezdtünk. Ez még ebéd előtt volt. Én a

táncot Gettmann Annával kezdtem, egy előkelő verseci család csinos, nagy és temperamentumos leányával. Barátságban voltam a családjával és Józsi bátyámmal együtt sűrűn fordultam meg a házukban.

Anna volt akkor a legünnepeltebb leány a városban. Nein volt kimondott szépség, de kevés nőt ismertem életemben, aki annyira vonzotta volna a férfiakat, fiatalokat úgy, mint öregeket.

A tánchelyen nagy por volt és Annát a kísérőnője, aki egyáltalában bolondságnak tartotta az éhomra való ugrálást, eltiltotta a tánctól. Ebben a pillanatban lépett hozzá Siposs László és táncra kérte. A leány, aki egészen kifulladt, a fejével és a kezével intett, hogy nem táncol. Ez a tagadó fejrázás egy embernek az életébe került, egy másiknak a pályáját szegte ketté, a harmadikat pedig fogházba juttatta.

De tartsuk meg a sorrendet. Ebédhez mentünk a pajtába és én észrevettem, hogy Siposs, aki szemben ült velem, rosszkedvű és ingerült. Megkérdeztem, hogy mi a baja és ő azt mondta:

— Ma kaptam életemben az első kosarat. De majd megfizetek érte!

Meg akartam nyugtatni és felajánlottam neki, hogy elégtételt szerzek neki, ha csakugyan megbántották. A taszthelyettes olyasmit mondott, hogy nincs szüksége senki közbenjárására, majd ő eligazítja a maga dolgát. Erre figyelmeztettem, hogy nekem, mint rendezőnek, kötelességem, hogy megvédjem a jelenlevő nőket. Párbeszédünk ezzel véget ért. Nem vettem tragikusan az esetet.

Ebéd után újból kezdték a táncot. Siposs hozzámlépett, hogy beszélni akar velem és együtt elvonultunk a tánchelyet környező fák alá. Miközben még beszélgettünk,

a tiszthelyettes a táncolókat figyelte. Egyszerre felragyogott az arca és felkiáltott:
— Megbosszult engem a bajtársam!

Időközben ugyanis az történt, hogy F. F. hadnagy táncra kérte Annát, és miután táncolva megkerülte vele a fél tánchelyet, egy helyen, ahol söntést rögtönöztek a

szabadban, kilendítette a bámész cselédek közé. Faképnél hagyta, de előbb azt mondta neki:
— Maga nem úri társaságba, hanem ide való!

A leány az izgalomtól sápadtan és egyedül ment vissza a társaságához. Némi kavarodás támadt, de én még mindig nem tudtam, mi történt tulajdonképpen. Egyik barátom felvilágosított, mire én azt mondtam a tiszteknek:
— Gratulálok a tisztikarnak ehhez a hőstetthez!

Jelenlévő barátaim, akikkel az esetet megbeszéltem, velem együtt úgy vélekedtek, hogy a történtek után a két úr nem maradhat a társaságunkban, én pedig vállalkoztam rá, hogy ezt tudomásukra fogom adni. Szóról szóra ezt mondtam:

— Mikor a mai mulatságra meghívtuk ezt a két urat, abból a föltevésből indultunk ki, hogy minden katonatiszt úriember. Sajnálattal láttuk, hogy vannak kivételek is. A rendezőség a tévedéséért bocsánatot kér a tisztelt közönségtől, a tiszt urakat pedig felszólítom, hogy hagyják el ezt a társaságot.

A két fiatal katona láthatóan nem tudta, hogyan viselkedjék. Mikor a zene újból megszólalt, Siposs megint táncolni kezdett. Én újból elhallgattattam a cigányt, a tiszthelyettes azonban zene nélkül is folytatta még a keringőt. Úgy látszik, szegény azt hitte, minden azon fordul most, hogy ő következetes maradjon.

Én szörnyen untam ezt az ízetlen helyzetet és azt mondtam F. F. hadnagynak, legjobb lesz, ha hazamegy a társával, mert mi semmi körülmények közt nem fogjuk megengedni, hogy táncoljanak, bármi lesz is belőle.

F. F. erre szó nélkül fölcsatolta a kardját, Siposs pedig azt kiáltotta: Ne kocsiskodjanak! — Mivel a zene újból megszólalt, megint táncba vitt egy leányt. A legegyszerűbb megoldás persze az lett volna, ha senki sem táncol vele, de Annának sokkal több volt az irigye, semhogy szolidárisak lettek volna vele a leányok. Mikor harmadszor is beszüntettem a zenét, Siposs azt mondta: — Ha nem hagynak engem békén, akkor ma itt pofozkodás lesz!

Ezt azonban nem akartam már bevárni. Tudtam, hogy mind a két tiszttel meg kell verekednem, mert ha az ezredük holnap tudomást szerez az esetről, akkor a legkevesebb, amit tőlük elvár, az, hogy fegyveres elégtételt szerezzenek a nyilvános kiutasításért. Kétfelé osztottuk tehát a cigánybandát, elláttuk magunkat kellő mennyiségű itallal, azt mondtuk a társaságnak: aki velünk jön, azt szívesen látjuk, aki itt marad, annak jó mulatást kívánunk és elvonultunk az erdőbe.

F. F. hadnagy utánam jött és Siposs névjegyét akarta nekem átadni.
— Siposs László elvárja, hogy ön holnap segédeket küldjön neki!

A hadnagy, aki kilökte a táncosnőjét a söntésbe,

azon az állásponton volt, hogy az egész dolog a Siposs ügye és nem tartozik rá. Én nem fogadtam el a névjegyet és olyasmit mondtam, hogy hagyjon most már békében. Ezt később a bíróság úgy értelmezte, hogy "a vádlott kezdet-

220

ben nem fogadta el a kihívást" és enyhítő körülményül is tudta be nekem.

A társaság tehát kettévált, mindazok, akik számot tettek előttünk, velünk jöttek. Félórányira az erdészlaktól van egy kis nyaralótelep az erdőben, Sirokobilo a szerb neve, ott bevettük magunkat egy ismerős házba és késő éjszakáig cigányoztunk. Olyanféle mélán duhaj kedvemben voltam, mint a katona a támadás előestéjén.

*

Másnap reggel két honvédtiszt elhozta nekem Siposs kihívását. Én Geramb bárót és Gaissin főhadnagyot kértem segédeimül. Azért vettem magam is tiszteket, mert nem akartam, hogy ebből torzsalkodás legyen civilek és katonák közt.

Arra kértem a barátaimat, hogy mielőtt még szóba állanának Siposs segédjeivel, a nevemben hívják ki F. F. hadnagyot. Ez a délelőtt folyamán megtörtént. A segédek kardpárbajban egyeztek meg, harcképtelenségig, bandázs nélkül. A két párbajt július 30-ikán kellett volna megvívnom a honvédlaktanyában, reggel Sipossal, délután F. F. hadnaggyal.

A város persze másról sem beszélt, mint az erdőben történt botrányról és el kell ismernem, hogy a közvélemény, amely egyebekben sok kifogásolni valót talált rajtam, ezúttal osztatlanul az én pártomon volt.

Guszti nagybátyám fölkeresett és azt mondta: Elvárom tőled, mint igazi Herczogtól, hogy végig vágsz a pofájukon! Az édesanyám persze aggódott, de én megnyugtattam, hogy gyerekség az egész, kölcsönös nyilatkozatokkal fogjuk elintézni. Versecen ősidők óta sok volt a lovagias ügy és mindig jegyzőkönyvvel fejezték be.

30-ikán reggel, mikor éppen indulóban voltam a

221

párbaj színhelyére, megjelent nálam egy valaki, aki azt mondta magáról, hogy ő semleges ebben az ügyben és első ellenfelemnek egy igen szerencsétlen üzenetét adta át. Siposs ugyanis olyasmit hallott, hogy én a rendőrség oltalma alá készülök menekülni és erélyesen felszólított, hogy okvetlenül jelenjek meg a laktanyában, mert különben így lesz és úgy lesz. Mikor a közbenjáró a válaszomat kérte, azt mondtam, magának az ellenfelemnek fogom megadni.

Miután otthon még azt hazudtam, hogy a tárgyalások még folynak és napokig is elhúzódhatnak még, gyalog elmentem Geramb lakására, onnan pedig a két barátommal a honvédkaszárnyába.

A párbaj egy emeleti legénységi szobában folyt le, ahonnan előzetesen kihordták az ágyakat. Mikor végig mentem a folyosón, egy nyitott ajtón keresztül megpillantottam Siposs Lászlót, tollal a kezében egy hivatalos iratokkal megrakott íróasztal fölé hajolva. Ez a bürokratikus buzgalom kijózanító hatással volt reám. Ellenfelem csak akkor jött be a vívóterembe, mikor érte küldtek.

Néhány perccel később karddal a kezünkben néztünk farkasszemet. Ellenfelem három évvel volt idősebb nálam, — én akkor még nem voltam huszonhárom esztendős, — meztelen felsőtestén keményre sportolt izmok feszültek. Mindvégig bátran és hidegvérűen viselkedett.

A vezetősegéd megtette a szokásos békítési kísérletet, én hallgattam, Siposs pedig azt mondta:
— Nem azért jöttem ide, hogy beszéljek, hanem, hogy vívjak.

Mindjárt az első összecsapásnál éreztem, hogy a kard puhát ért. Siposs jobb hóna alól ömlött a vér. Megtántorodott, orvosok és szekundánsok körülfogták.

— Öltözz fel és eredj haza! — súgta nekem Geramb.
— Nincs már rám szükség?
— Nincs.

Miközben felöltöztem, a sebesültet lefektették a padlóra. A két orvos teljesen elvesztette a fejét, az egyik matrác után kiabált, a másik pedig gorombán rárivallt, hogy ne szerencsétlenkedjék, hiszen látja, hogy hónaljvágást kapott, elvérzik a kezünk alatt!

Elmentem és rengeteg sok vér és egy sápadtan mosolygó ifjú arc emlékét vittem magammal. Lenn a földszinten együtt volt az egész honvédlegénység, a párbaj eredményét várták és sötéten mustrálták a civilistát, aki sértetlenül megy ki a kaszárnyából. Később hallottam, hogy Siposs kedvence volt a legénységnek. Azt is mondták, hogy a század vívómestere volt. Nem tudom, csakugyan az volt-e, de ezen a napon nem jól forgatta a kardját, szegény.

Hazamenet az Andrássy-sétányon összetalálkoztam egy szerb orvossal, J. doktorral, neki az volt a híre, hogy Versecen a legjobbkezű sebész. Megkértem, siessen a kaszárnyába, mert úgy láttam, a két párbajorvos nem tudja, mihez kezdjen.

— Hónaljvágás? — kérdezte. — Metszést kell csinálni a mellen, elfogni és lekötni a visszacsúszott eret. Ezt mindenki tudja. A kollégák majd elvégzik nélkülem is, lelkiismeretes doktor mind a kettő.

Azzal elköszönt. Én pedig mentem haza. Egyelőre nem szóltam otthon, könyvet vettem a kezembe, de nem tudtam olvasni, minden idegem megfeszült a várakozásban. Félóra múlva megjött Geramb. Leült a megszokott helyére, a nádfonatú hintaszékbe és cigarettára gyújtott. Nagyon sápadt volt, mikor azt mondta:

— Meghalt.
Délután lett volna a második párbaj, de a hadnagy nem állott ki. Kijelentette, hogy lemond a tiszti rangjáról. Ezt meg is tette. (Évek múlva a temesvári vármegyeházán láttam viszont, mint kishivatalnokot).

*

Mindabban, ami a verseci erdőben és a honvédkaszárnyában történt, olyan kevés része volt az én elhatározásomnak, hogy bátran idegen akarat eszközének érezhettem magamat. Az a két szerencsétlen fiú, mintha csak gonosz démon szállta volna meg őket, lépésről-lépésre olyan képtelen helyzetbe szorított bele, hogy szégyenletes megalázkodás nélkül nem lehetett volna kitérnem az összeütközés elől.

Ma, mikor már semmiféle közösséget nem érzek azzal a fiatalemberrel, aki huszonhárom éves koromban voltam, mikor óceánok választanak el az izgága lovagiaskodás világától, amelyben akkor minden kortársammal együtt éltem; ma is úgy látom, nem tehettem másképp. Lelkiismereti furdalást nem is éreztem, csak nagy részvétet Siposs Lászlóval, akinek a katona társas kötelességeiről épp olyan félszeg fogalmai voltak, mint bajtársának, aki azonban jóval férfiasabb és értékesebb ember volt annál,

A verseci tisztikar ugyanúgy ítélte meg az esetet. Leginkább az fájt nekik, hogy egy civilnek kellett tisztekkel szemben megvédenie a nőt. Újonnan kimustrált hadnagyok, akik később a Ludovikából Versecre érkeztek, rendszerint azt az elhatározást hozták magukkal, hogy meg fogják rajtam torolni a tiszti tekintélyen ejtett csorbát. Mikor azonban megismerték az eset részleteit, lemondtak szándékukról.

224

Nem vagyok benne bizonyos, de nem is vetek rá nagyobb súlyt, hogy megérdemeltem-e valaha a bátor jelzőt. Bizonyos azonban, hogy az élet semmiféle helyzetében nem mutattam félelmet. Ehhez nem is kellett megfeszítenem az akaraterőmet, mert veszedelem esetében mindig erőt vett rajtam valami apatikus belenyugvás, hogy nem érdemes a dolgokat tragikusan vennem.

Lehet, hogy ennek alapja az író tárgyilagos közömbössége, amellyel az életet és abban önmagát is szemléli. Az író tulajdonképpen nem éli át, csak olthatatlan kíváncsisággal szemléli az életet. Ő nem szolidáris egyik emberrel és így önmagával sem. Kínos és veszedelmes helyzetekben, aminők minden férfi életében előfordulnak, rendesen nem annyira a veszedelem izgatott, mint inkább a kíváncsiság, hogyan fog a dolog végződni. Ez talán érthetetlennek látszik, de minden vérbeli író meg tudja érteni.

Én mindjárt a szerencsétlen párbaj után Pancsovára utaztam. Az édesanyám azonban otthon maradt és szörnyű megpróbáltatáson kellett keresztül mennie, mikor ablaka alatt katonai gyászpompa kísérte utolsó nyugvóhelyére a fiatal tiszthelyettest. Anyám persze mindig arra az erdélyi családra gondolt, amely most a fiát siratja.

A közvélemény, amely szereti a befejezett regényeket, szükségesnek és természetesnek találta, hogy Anna és én egy pár legyünk. Jó ideig magunk is azt hittük, hogy ennek így kell lennie. Félig-meddig jegyeseknek tekintettük magunkat. Bennem azonban, inkább a tudatom alatt, kezdettől fogva ott élt a reménység, hogy valami közbe fog jönni, ami az utolsó órában még lefejti rólam a romantika selyem hálóját. Engem a házasság szentsége,

225

valahányszor közelről láttam, valósággal páni félelemmel töltött el.

Végül is Anna volt az okosabbik és kiadta az utamat. Minden esetre befolyással volt rá, hogy a jövőre vonatkozó terveim akkor még nagyon is ködösek voltak. Egy ifjú, aki légvárat ajánl fel lakóhelyül a jövendőbelijének, nem mondható jó partinak. Anna hamarosan feleségül ment a pancsovai polgármesterhez, második házasságában ma egy osztrák úr hitvese.

Józsi bátyám, aki együtt járt velem a Gettmann-házba, beleszeretett Anna nővérébe, Paulába és mivel neki több tehetsége volt a házasélethez, feleségül is vette és ma is boldog házasságban él vele.

*

A Mici nővérem okosságának és gyöngédségének nagy része volt benne, hogy megúsztam a gondolatoknak és érzéseknek azt a forgatagát, amelybe ezek az élmények beletaszítottak. Vele kis gyerek korom óta nagyon jól megértettük egymást. Mikor fiatal ember lettem, ő volt a bizalmasam, éretlenségeim elnéző kimentője és – mivel igen eszes volt – kényes esetekben tanácsadóm.

Ha a családban pálcát törtek a lanyhaságom fölött, amellyel egyetemi tanulmányaimat folytattam, mindig a pártomra kelt. Rendületlenül hitt bennem, meg volt róla győződve, hogy fel fog virradni a nap, mikor én rápirítok a rosszmájúakra, csak éppen azt nem tudta, hogyan és mikor, ami egyébként előttem is titok volt.

Serdülő leány korában egyszerre tüdővérzése lett. A csapás váratlanul ért minket, mert bár hirtelen nőtt leány volt, soha sem volt beteg, mindig ragyogott a vidámságtól és egészségtől. Az egész házon pánik vett

226

erőt, Micit mindenki szerette és sajnálta, de azonkívül a tüdővész a mi képzeletünkben több volt a betegségnél, sötét átok volt, amely már sok áldozatot szedett a családban és amely állandóan úgy lappangott a tudatunk alatt, mint a mérges kígyó a kerti bokrok között.

A. baj azonban megint rendbe jött, az ijedtség elmúlt, Mici megerősödött és megszépült, bálokba járt, édesanyámmal fürdőhelyekre utazott, kérői jelentkeztek.
Végül férjhez ment a mi gyógyszertárunk provizorához, Küchler Bélához.

A lakodalma három napig tartott. Ez szó szerint veendő: a vendégek felváltva elvonultak pihenni, aki kialudta magát, az újult erővel nekilátott a mulatságnak. Ennek akkor ez volt a módja. Mici ugyan nem sokat látott a saját lakodalmából, ő mindjárt első este az új otthonába vonult és minket a sorsunkra hagyott. A lakodalom központja egy új sógornő lett, ebben az asszonyban, aki alig volt nagyobb egy tizenkét éves gyermekleánynál, meg volt Pierette izgága gráciája, szikrázó kedve és gonosz elméssége.

A sógorom kibérelte és később megvásárolta a verseci nagypatikát, amely mint reáljogú gyógyszertár Ida néni, a gerolsteini nagyhercegnő, öröksége volt. Mici a Herczog Szebasztián-féle régi házba költözött. Nem szívesen ment oda, babonás idegenkedést érzett az ódon falak iránt, amelyek közt a tüdősorvadás egykor oly rettenetes szüretet tartott. Ez a ház tele volt a múlt fenyegető emlékeivel és világos nappal is kísérteties benyomást kelt.

A rákövetkező évben a nővérem családi örömöket várt, az öröm azonban gyászra fordult, mikor egy halott kisbabát hozott világra. Rögtön utána rettenetes erővel kitört rajta a tüdővész. Az orvosi tudomány akkor még

tehetetlenebb volt ezzel a szörnyű betegséggel szemben, mint ma.

Szegény nővérem nagyon akart volna meggyógyulni, szerette az urát és száz szál fűzte az élethez. A gyümölcsösünkben halt meg, ahol életének utolsó nyarát töltötte.

Közvetlenül a halála előtt volt Versecen a legpusztítóbb jégverés, amelyet életemben láttam. Ökölnyi csomókba fagyott jégdarabok bombázták a várost, megsemmisítő erővel. Másnap tucatszámra hozták be a mezőkről az agyonvert nyulakat. A fákat a törzsükig lekopasztotta az ítéletidő, a szőlőtőkéket a gyökerükig szétfosztotta, a cserépzsindelyeket és ablakokat összetörte, a házak faláról a nyers téglákig leverte a vakolatot. Mikor a vihar elharsogott a város fölött, éjjeli sötétség lett és minden élet dermedten lapult meg a házakban.

A zivatar elcsendesülése után a bátyámmal ketten kisiettünk a gyümölcsösbe, hogy édesanyám és Mici után nézzünk. A város olyan volt, mint egy megsemmisítő erejű robbanás színhelye, az ember el sem tudta képzelni, hogy lesz még élet és napsütés.

Én azzal a lesújtó meggyőződéssel mentem ki a gyümölcsösbe, hogy a mi Micink menthetetlen. Eddig nem hittem a halálában, abban bíztam, hogy valami csoda fogja megmenteni az utolsó órában, a szörnyű jégverés azonban tönkreverte a bizakodásomat. A pusztulás, amit magam körül láttam, úgy hatott rám, mint a teremtés egy megfejtett hieroglifája, amely azt hirdeti, hogy a világ sorsát nem az atyai jószívűség kormányozza, amelyet könyörgéssel meg lehet lágyítani, hanem egy meg nem vesztegethető törvényszerűség, amely fájdalmon, rettegésen és halálon keresztül valósítja meg a maga örök céljait.

Mici meghalt. Édesanyám eltemette vele a szíve nagyobbik felét.

*

A fehértemplomi törvényszék párbajvétség miatt egy esztendei államfogságra ítélt. Az ítélőtábla helybenhagyta az ítéletet. A királyi kúria azonban leszállította a büntetésemet négy hónapra.

A kúria ítéletének indokolásában többek közt a következőket mondja:
"... tekintve, hogy a vádlott, mint rendező, ama botrányos magaviseletet, amellyel Siposs László és társa a kérdésben forgó táncmulatság alkalmával egy köztiszteletben álló, kiváló társadalmi állású hölgyet galádul megsértett, el nem nézhette és hogy a kihívásra. melyet különben a vádlott kezdetben nem fogadott el, az adott okot, hogy a vádlott a megsértett hölgynek – rendezői kötelessége szerint elégtételt szolgáltatandó és az ellenfelének viselkedésén felháborodott társaság méltó felháborodását lecsillapítandó, Siposst a tánc félbehagyására hívta fel – és végre tekintve, hogy a párbajnál jelen volt dr. Tóth Miklós honvédezredorvos állítása szerint a végzetes eredményt – miután az leginkább a sértett Siposs László ügyetlen magatartása folytán állott be, méltán lehet véletlen szerencsétlenségnek tekinteni. – vádlott bűnössége enyhébb beszámítás alá esik, miért is a büntetésre nézve mindkét alsófokú bíróság ítélete megváltoztatik és a vádlott négyhónapi államfogházra ítéltetik."

Jogászok körében némi feltűnést keltett az indokolásnak az a passzusa, amely kimondja, hogy a táncmulatság rendezőjének kötelessége, hogy elégtételt szolgáltasson a megsértett hölgynek. Bennem egyébként az ítélet azt a benyomást kelti, hogy a tudós kúriai bíró, aki megfogalmazta,

jobban haragudott az ellenfeleimre, mint én magam.

*

Azt körülbelül már sejtettem, hogy én sohasem leszek a verseci takarékpénztár ügyésze, de hogy mi leszek hát, azzal semmiképpen nem tudtam tisztába jönni.

Irodalmi próbálkozásaim azt a borús gyanút ébresztették bennem, hogy a magyar költő mestersége egyáltalában nem kenyérkereső pálya. A pénzt én soha nem tekintettem nagy dolognak, de iszonyodtam az anyagi gondoktól, amióta erre vonatkozóan tapasztalatokat szereztem a rokonságomban. A pénz semmi, ha megvan; de rettenetesen fontos, ha nincs meg.

Elég gyakran küldözgettem a lapoknak apró elbeszéléseket vagy társadalmi kérdésekről írt cikkeket, szívesen is közölték, egyik-másik dolgozatom szerény feltűnést is keltett, azonban a tiszteletdíj, amit fizettek, ha ugyan fizettek, nyomorúságos volt.

Pedig nem egyszer hallottam a kávéházban, miközben

ismeretlenül bújtam a lapokat, hogy a szomszéd asztalnál az én cikkemről beszélnek. Az akkori magyar novellisták legszívesebben képzeletbeli nagyvárosok boulevardjain és boudoirjaiban játszatták történeteiket, mikor én a novellahőseimet személyes ismerősöknek tetsző emberek vonásaival ruháztam fel és elvittem őket a pesti Kugler cukrászdába vagy végigsétáltattam őket a Koronaherceg utca aszfaltján: némelyek megbotránkoztak ugyan (az a szó is megütötte a fülemet, hogy: gigerli-irodalom), a nagy többséget azonban felvillanyozta a "modern" hang.

Egy ízben elmerészkedtem egy szépirodalmi lapkiadóhoz. Azzal a naiv szándékkal mentem, hogy felajánlom magamat állandó munkatársnak. Újabban két elbeszélésem

230

jelent meg a lapjában és tudomásom volt róla, hogy a szerkesztőségben nagyon tetszettek. A kiadó jól fogadott, leültetett és kijelentette, hogy mindig szívesen adja ki a cikkeimet. Mikor aztán könnyed társalgás hangján szóba hoztam a megjelent két novellám esedékes honoráriumát, elborult az arca.

— Hát ön pénzért akar írni? — kérdezte csodálkozva és szemrehányóan, mintha ilyesmiről még sohasem hallott volna életében.

Dermedten ültem előtte, ő pedig szó nélkül elővett egy blankettát és két novellámért kiutalványozott 8, azaz nyolc forintokat. Elvonultam és magammal vittem az emlékét annak a kicsinylő gesztusnak, amellyel a papírlapot átnyújtotta. Az utalványt mérgesen odaajándékoztam a szerkesztőségi szolgának, aki az előszobában reám segítette a kabátomat.

*

Ennek a gyászos kalandnak az lett az eredménye, hogy hónapokig írótollat sem vettem a kezembe. Úgy éreztem, hogy az én kapaszkodásom a Parnasszusra céltalan és reménytelen.

Ha pénzem volt, a Nemzetibe jártam. A mély és megrázó hatás, amelyet egyik-másik színmű a közönségre tett, azt a gyanút keltette fel bennem, hogy alighanem rossz irányból indultam. Aki meg akarja hódítani Budapestet, annak a színpadról kell kezdeni a támadást! Neki is ültem és azokon az estéken, amikor politikát és nemzetgazdaságtant illett volna tanulnom, írtam egy négyfelvonásos színművet, amelynek a Hozományvadász címet adtam.

A hős magába szerettet egy leányzót, akiről azt hiszi, hogy dúsgazdag. Mikor megtudja, hogy szegény, dicstelenül visszavonul, hátra hagyva egy vérző szívet. De a hős

231

tudatára ébred annak, hogy ő maga is megszerette Vilmát, nem tud nélküle élni, mindent jóvá akar tenni, — de talán már későn van? Nincs még későn! És — mint ma mondanák: happy-end!

Ez volt az első vázlata annak a komédiának, amelyet

évek múltán A dolovai nábob lánya címen adott elő a Nemzeti Színház. A darabot rajtam kívül egy ember olvasta el: Bandl1 Rudolf, az én fehértemplomi jóbarátom, aki ugyancsak Budapesten végezte a jogot. Ő a gimnázium óta rendületlenül hitt az én költői hivatásomban.

A Hozományvadászra azt mondta: Jó, jó, de hiányzik belőle valami!
— Mi hiányzik?
— Az emberek és az élet.
— No, ez éppen elég!

Megjegyzem: a darab tulajdonképpen nekem sem tetszett. A hősök csakugyan papírfantomok voltak, nem emberek, és így a sorsuk közömbösen is hagyta az olvasót. A Hozományvadászban nem szerepelt katona, ez úgyszólván törvényhatósági dráma volt, amennyiben Tarján Gida — persze más néven — vármegyei főjegyző, Szentirmay kapitány: alispán, Bilitzky kadét pedig aljegyző volt.

Rudolf okos bírálata annyira elkedvetlenített, hogy a fiókomba dobtam a kéziratot és évekig nem vettem elő. Kedvezőtlen véleménynek én később is könnyebben hittem, mint kedvezőnek.

Évek múltak, míg eszembe jutott, hogy a Hozományvadász komédiáját az én huszár barátaimmal kell eljátszatnom. Dadányi Sándor lett a partivadász, Standeiszki: Lóránt hadnagy, Geramb báró és Hohenlohe herceg pedig együtt kiadtak egy Bilitzkyt. Ezeket az urakat én kívül-belül ismertem, jól el tudta képzelni, hogy valamely adott

helyzetben hogyan viselkednének és mit mondanának, tehát biztos talajon álltam és a papírhőseimből emberek lettek.

Egyelőre azonban még a Nemzeti erkélyén ülök és a művészek, ha a tekintetük véletlenül felém téved, sehogysem akarják felismerni azt az embert, aki egykor majd szerepeket fog nekik írni.

Egy napon olvastam a lapokban, hogy az Egyetemes Regénytár kiadója, a Singer és Wolfner cég, pályázatot hirdet társadalmi regényre. A díj: ezer arany frank. Arany pénzzel akkoriban leginkább a doktorokat és írókat fizették, hogy mintegy enyhítsék a fájdalmat, amelyet érezniök kell, ha nemes hivatásukat hitvány pénzért gyakorolják.

Elhatároztam, hogy pályázni fogok. A pásziánszjáték egy neme lesz ez, amellyel próbára teszem magamat és az isteneket. Ha megnyerem, akkor író leszek, őrizze bár sárkány a kasztaliai forrást; ha elesem tőle, akkor mindenkorra hátat fordítok az irodalomnak, mert arra még sem születtem, hogy irány és cél nélkül botorkáljak az életben.

Hamarosan úgy is le kell ülnöm a négy hónapomat, tehát a fogház méla csendjében fogom megírni a regényemet.

*

Tavasszal bevonultam a váci államfogházba, egy skatulya írótollal és néhány száz ív papírral a poggyászomban.

A fegyházi irodában kellett jelentkeznem, Kovács igazgató előtt. Délceg, szép szál öreg ember volt, az volt a híre, hogy igen humánus, valósággal apja a rabjainak, az államfoglyokat pedig éppenséggel kényezteti. Kellemetlen meglepetésemre igen mogorván fogadott ég csak fél-

233

vállról beszélt velem. Később megkaptam ennek a magyarázatát.

Közvetlenül előttem Kosztka Emil ülte le egyévi fogságát, melyet a Tamásyval vívott párbaja miatt kapott. Az igazgató megszerette Kosztkát (őt mindenki megszerette!) és sok szabadságot engedett neki. Állandóan átjárt a fegyházi kórházba, a szabad Dunában fürdött, sőt udvarolt is a buki csárdás szép leányának is, aminek igen sajnálatos következményei lettek a leányra nézve.

Egyszer hajnalban kapatosan jött haza az államfogházba és mivel elvesztette valahol a kulcsot, amelyet a felügyelőtől kapott kölcsön, a kapun zörgetett. Az államfogház utcai traktusában börtönőrök aludtak, azok a fegyházban végeztek szolgálatot és nem ismerték az államfoglyokat, Kosztkát tehát közönséges éjjeli korhelynek nézték és el akarták zavarni a kapu alól. Ő azonban nem hagyta magát, haragosan kikelt, hogy ő magyar királyi államfogoly, neki joga van a fogházban tartózkodni és végül is be kellett ereszteni.

Ebből nagy botrány lett, Vácott fejlett névtelen levélirodalom virágzott, a váciaknak pedig állandóan fájt az államfoglyok feje. Az igazgató urat erősen megforgatták a budapesti központból jött urak. Mivel az olyan ember, akit megmart a kígyó, tudvalevően a gyíktól is fél, az igazgató a képzelhető legnagyobb bizalmatlansággal fogadott engem, mikor ugyancsak ajánló levéllel jelentkeztem előtte, mint egykor Kosztka Emil.

A fogház földszintes kis ház volt, szemben a fegyházzal. Míg kitakarították a szobát, az udvaron kellett ácsorognom. A tető ereszcsatornája tele volt apró kerek lyukakkal. Megkérdeztem, miféle gyanús lyukak azok és megtudtam, hogy Kosztka Emil azzal szokott itt szórakozni,

234

hogy pisztollyal lövöldözött. És ő egy pisztolylövés miatt került ide!

Az államfoglyok őrizetével két altiszt volt megbízva: a felügyelő, nevezzük Péntekynek és Jut bácsi, egy podagrás vén börtönőr. A felügyelőnek az volt a minősítése erre a sokat irigyelt állásra, hogy "bánni tudott az értelmiséghez tartozó egyénekkel", ami természetesen azt jelenti, hogy kissé svihák volt.

*

Az államfogház illemkódexe szerint sorra kellett látogatnom a fogoly urakat.

Hellner Kálmán évekkel ezelőtt a Kosztka-féle terrorista társaság rettegett tagja volt. Két esztendőt kapott

egy halálos végű párbaja miatt, és most ülte le büntetésének utolsó hónapját. A külseje pompás ragadozó állatra emlékeztette az embert. Sudár termetű atléta volt, arcának komor és fanatikus kifejezését szinte félelmetessé tette a halántékához felkunkorodó, vastag, fekete Mefisztó-szemöldöke. Kosztkáról azt mondták a barátai, hogy alapjában véve számító ember, Hellnerről azonban azt tartotta a közvélemény, hogy ő aztán igazán bolond. A teljesen humortalan emberek sorába tartozott. Fanatikusa volt annak, amit ő lovagiasságnak nevezett és ami tulajdonképpen nem volt egyéb, mint az önhittség erőszakos érvényesülési vágya.

A családja cserben hagyta, azaz megvont tőle minden pénzbeli segítséget, abból a szegényes napidíjból kellett magát élelmeznie, amit a törvény a vagyontalan államfoglyoknak engedélyez. Így persze koplalás és megalázkodás volt a fogházi élete. Egész nap tétlenül hevert a

homályos cellája ágyán, sötét tépelődések közt, mint a beteg tigris.

Mikor kissé már összeszoktunk, egy harminc vagy negyven nevet magába foglaló jegyzéket mutatott nekem.
— Mi ez? — kérdeztem.
— Ezeket az urakat mind fel fogom pofozni, mihelyt kiszabadulok innen.

A jegyzékben az első név az igazságügyminiszteré, a második a műegyetemi rektoré, a harmadik Kovács igazgatóé volt. Ezek az urak különböző igazságtalanságokat engedtek meg maguknak, volt köztük olyan is, aki nem válaszolt Hellner Kálmán levelére. Első beszélgetésünk alkalmával tisztában voltam vele, hogy szerencsétlen a paralízis haladott stádiumában van, az őrizetével megbízott hivatalos apparátus azonban nem vett erről tudomást.

Hellneren kívül még egy tót és négy vagy öt román "nemzetiségi izgató" volt a fogház lakója. A tót nagyon öreg, elszáradt kis papocska volt. Mindig fekete malaclopó köpenyben járt és mamuszt viselt a lábán, egész nap nesztelenül keringet fel-alá a szobájában, mint a denevér, amelyhez egyébként feltűnően hasonlított is. Jámbor és kissé gyöngefejű emberke volt, nem tudtam megérteni, hogy politizálta bele magát a fogságba.

A románok egynek a kivételével strómanok voltak, azaz olyan urak, akik mások újságcikkeiért vállalták a felelősséget. Valamennyien kitűnően beszéltek magyarul, igen udvariasak voltak és szerettek jól élni. Ha nem kártyáztak, akkor ittak, náluk mindig csapon volt a boroshordó. Ha néha leitták magukat, akkor keményen összepereltek, az ember órákon át hallotta a zsörtölődő hangjukat, ha pedig egyikük olyankor elcsíphetett engem,

akkor hajmeresztő dolgokat mesélt a társairól. Volt köztük egy Koszperda nevű, arról a második liter után mindig azt mondták, hogy nem is román, hanem bolgár.

Slavici Joán azonban szellemileg és erkölcsileg toronymagasságban lakott a strómanok fölött. Vele később megbarátkoztam, már amennyire a köztünk levő korkülönbség és ellentétes politikai meggyőződésünk mellett szó lehetett barátságról.

Slavici felesége ura fogságának ideje alatt Vácon lakott. Mostanában azonban nem látogathatott az államfogházba, mivel gyereket várt. Ez a helyzet nagyon idegesítette Slavicit, óráról órára fokozódó izgalommal várta a betegágytól érkező híreket. Végül elhatározta, hogy szabadságot kér az igazságügyminisztertől. Nem hitte ugyan, hogy teljesítsék a kérését, de azért mégis elküldte a táviratot. Még aznap megjött Budapestről a válasz: megengedték neki, hogy kijárjon a fogházból mindaddig, míg a felesége föl nem kel a gyermekágyból.

Slavicit meghatotta a kormány emberséges viselkedése és mostani lelkiállapotában hajlandó volt elismerni, hogy vannak Magyarországon emberek és intézmények, amelyek minden kritikát elbírnak. Szerinte főleg ilyen volt a királyi Kúria, a csendőrség és a központi tej-csarnok.

Ilyenféle nyilatkozatai arra csábítottak engem, hogy naiv kísérletet tegyek a megtérítésére. Előadtam neki a tervemet, amelyet még Versecen dolgoztam ki rácok használatára, és amelynek alapján meg lehetne békíteni a nemzetiségeket. Ö végighallgatott, majd mosolyogva mondta:

— Ne higgye, hogy minket okossággal vagy jósággal meg lehet nyerni. Mi nem is akarjuk, hogy a magyar

kormány jól bánjon a román néppel, jobban szeretnők, ha minél kegyetlenebbül elnyomná. Mert mi nem a megegyezést keressük, nekünk a jövőnk érdekében viszályra van szükségünk.

Slavici a feketesárga nagyrománok közé tartozott. Mert ilyenek is voltak. Nem hitte, hogy Románia a maga erejéből el tudná foglalni és meg tudná tartani Erdélyt és azért egy föderalista osztrák császárságról ábrándozott, amelynek egyik állama az Erdéllyel egyesített Románia lenne. Slavicitól tudom, hogy ennek a tervnek Bécsben nagyszámú és magasállású hívei voltak. Ő egyébként a bukarestieket, akiket igen jól ismert, söpredéknek tartotta, bízott azonban benne, hogy az egyesülés után az erdélyiek vezetése mellett ki fognak művelődni és erkölcsileg is fel fognak emelkedni.

*

A fogság igen súlyos büntetése a szabadsághoz szokott embernek. Súlyos még akkor is, ha annyi szabadságot élvez, mint élveztünk mink. A második héten már el sem tudtam képzelni, milyen érzés lehet az, ha az ember Szabadon járhat-kelhet. És nem tudtam megérteni, miért nem élveztem intenzívebben a sokévi szabadságomat, miért nem voltam akkor állandó örömmámorban. A harmadik héten már az volt az érzésem, hogy én itt születtem a fogházban és itt is fogok meghalni. Ami a fogházon kívül

volt, az mind valószínűtlenebb formát vett fel. Pedig a felügyelők és börtönőrök megegyeztek abban, hogy nem láttak még hosszújáratú államfogolyt (a hosszújárat egy hónapnál kezdődik), aki annyi egykedvűséggel viselte volna a sorsát, mint én.

238

Amit az államfoglyok mulatságos életéről beszélnek, az mese. A hosszújáratúak ráunnak önmagukra, undorodnak egymástól és mogorva visszavonultságban vegetálnak. Ma már kemény fegyelem alatt tartják az államfoglyokat is, mi azonban annyit ehettünk, ihattunk és kártyázhattunk, amennyihez kedvünk volt, ez a szabadság ugyan alkalmat adott némely fogolynak, hogy rendetlenül éljen, öröme azonban senkinek sem telt benne.

Állandóan az a nyomasztó érzésünk volt, hogy az idő megszűnt haladni, megállt egy helyben, mint a poshadó tóvíz. Néha szándékosan nem néztem meg az órát, hogy később gyönyörködhessem az idő múlásában. Az ilyen kísérletek azonban mindig furcsa eredményre vezettek: mikor látatlanba hat vagy hét órára becsültem a délutáni időt, rendesen kitűnt, hogy kettő vagy félhárom van.

Ez a lelkiállapot azt eredményezte, hogy különböző sületlenségeket követtem el. Áttanulmányozván az államfoglyok őrzését szabályozó miniszteri rendeletet, megtudtam, hogy a foglyokat nem szabad a vallásuk gyakorlatában megakadályozni. Jól van, holnap vasárnap van, templomba fogok menni! Pénteky felügyelő azt mondta: nem lehet! Hát a miniszteri rendelet? Erre vállat vont. Azonnal leültem és kérvényt írtam Kovács igazgatóhoz, hogy szerezzen érvényt a miniszteri rendeletnek. Még csak nem is válaszolt. Pénteky azt mondta: ez ellen nem lehet semmit sem tenni. Nem? Majd megtanulja ön is, az igazgatója is, hogy lehet!

Az első látogatómnak, Pista kuzénomnak, aki Budapestről rándult le hozzá, a hercegprímáshoz címzett táviratot adtam, hogy küldje el a városból. A váci püspököt, bár közel laktunk egymáshoz, keveselltem. Táviratomban panaszkodtam őeminenciájának, hogy a magyar állam

239

hivatalos közegei törvény ellenére megakadályoznak engem a vallásom gyakorlatában és védelmet kértem tőle, mint a magyar katolikus egyház fejétől.

Vasárnap délután egy kerekképű, mosolygó és kissé palócosan beszélő pap kopogtatott be hozzám. Azt akarta tudni, hányszor óhajtok hetenkint misét hallgatni. Minden nap! – mondtam. Másnap reggel fegyveres börtönőr jött értem, hogy a templomba vigyen. Ez ellenséges aktus volt, amely az okvetetlenkedő államfogolynak szólt, mert a közvetítőben levő fegyencek köztudomás szerint egyedül jártak a városban. (A pénzküldeményeket kizárólag csak sikkasztók vitték a postára.)

Olyasmit képzeltem, hogy valamelyik városi templomba fognak kísérni, ahol embereket, de főleg nőket láthatok. Ahelyett a fegyházi kápolnába vittek. A földszinten ültem, még pedig egyedül, az emeleti karzat vasrácsa mögött

volt a fegyencek helye. Az ő dalosaik énekeltek mise alatt igen szépen.

Úgy látszik, az intézeti lelkész olyasmit hitt, hogy a bíboros hercegprímás úr nekem személyes jóakaróm, mert mindennap terjedelmes egyházi szónoklatokat tanult be, amelyeket külön nekem mondott el, egy pillanatra sem véve le rólam a tekintetét. Talán bízott benne, hogy én mindenről majd jelentést fogok tenni őeminenciájának. Nekem ezért napról-napra a feszülten figyelő hallgatót kellett mímelnem, mert sohasem volt bennem annyi erkölcsi bátorság, hogy fájdalmat okozzak egy becsületes embernek.

A húsvéti ájtatosságomat is a fegyházban végeztem és mondhatom, alig van szívbemarkolóbb látvány, mint mikor néhány száz rab egyházi zászlók alatt énekelve

240

vonul végig a kopár udvar sárgára meszelt falai közt. A vallásszabadságomat azonban kivívtam.

*

Reggeli istentisztelet után mindjárt az íróasztalomhoz ültem és délig a regényemen dolgoztam. Ebéd után, amelyet a szobámban költöttem el, a postámmal és újságolvasással foglalkoztam. Háromtól fél ötig a kietlen kis kertünkben testgyakorlatokat végeztem. Délután többnyire összeültem Slaviciékkal kártyázni. Huszonegyet játszottunk és én a kezdő kocajátékos arcátlan szerencséjével elnyertem a pénzüket.

Hét órakor az öreg Jut elkiáltotta magát az udvaron: záróra – erre mindenki a szobájába vonult és kívülről rázárták az ajtót. Hazudnám, ha azt mondanám, hogy a kulcscsikorgás kellemes hang. Héttől éjfélig megint a regényemen dolgoztam.

*

Mélyen benn jártunk már a tavaszban, hét órakor még vidáman sütött a nap, de minket mégis lakat mögé tettek. Pedig a miniszteri rendelet, amelynek minden pontját betéve tudtam, azt mondja, hogy az államfoglyok nappal együtt, éjjel elkülönítve őrzendők. Hét órakor még süt a nap, és ha süt, akkor nincs éjjel!

Folyamodást szerkesztettem az igazgatóhoz, a záróra elhalasztása ügyében, a folyamodást aláírták az összes foglyok. Másnap Pénteky meghozta a választ; az igazgató azt írta a folyamodásomra: "majd júliusban lesz félnyolc". Ezt a kurta és furcsa üzenetet általános felháborodás fogadta. Nyilvánvaló volt, hogy odaát az irodában megvetik a mi tehetetlenségünket.

241

Addig kapacitáltuk és uszítottuk egymást, míg végül felbukkant a sztrájk ötlete. Ha Jut bácsi ma este kihirdeti a zárórát, nem megyünk a szobánkba. Egyszerűen nem megyünk. Mi lesz belőle? Mi egyéb lehetne, mint botrány? Legyen hát botrány, minél nagyobb, annál

jobb! Slavici azonban nem akart résztvenni a sztrájkban, valószínűleg azért, mert magát komolyabb embernek tartotta, mint minket. Arra kértem csak, hogy estefelé ne mutassa magát az udvaron.

— Záróra! — kiáltotta hétkor az öreg. Tudomást sem vettünk róla. Kicsit zsörtölődött, majd, mikor észrevette, hogy ez előre megbeszélt dolog, megijedt és könyörögni kezdett a nagyságos uraknak. Egy ideig ott tipegett-topogott körülöttünk, majd elkeseredetten bement Pénteky felügyelőhöz. Az pedig kijött, magasra emelt fejjel, hivatalos ábrázattal és égő virgíniával a kezében.
— Felszólítom az urakat...

Mi azonban süketek maradtunk, még akkor is, mikor azt mondta: kénytelen lesz jelentést tenni az igazgató úrnak. Sértetten átloholt a fegyházba és öt perc múlva két börtönőrt hozott magával. Azok komor csendőrpofával és szuronyos puskával a vállukon léptek az udvarba.
— Újból felszólítom az urakat...
— Mi csak az erőszaknak engedünk, — mondta szerényen kínálkozva az egyik stróman,

Pénteky, aki azért volt az államfogház felügyelője, mert bánni tudott az értelmiséggel, azt ajánlotta az altisztnek, hogy érintse meg egyikünknek a vállát, akkor megvan az erőszak. Az altiszt azonban peckes magyar legény volt és odavágta:
— Ha én megérintek valakit, akkor csak szuronyheggyel érintem!

De ekkor megszólalt valaki, aki eddig némán ült a kút mellett: Hellner Kálmán. Hirtelen felpattant, a börtönőr elé lépett és a dühös gőgtől eltorzult arccal kiáltotta:
— Hát érints meg, te hencegő, buta paraszt és meglátod, hogy lenyeletem veled a rongy szuronyodat!

Mindenki elképedt, leginkább én, akinek fő részem volt a sztrájk rendezésében. Nem gondoltam rá, hogy van köztünk valaki, aki halálos komolyan fogja venni a mi félig mókás rablázadásunkat: egy őrült.

Most már azon voltam, hogy megnyugtassam. Ő azonban kijelentette az "úri becsületszavára", hogy nem megy a szobájába, még ha tótágast áll is az igazgató úr az igazságügyminiszterrel együtt.

Jól van, hát nem megy a szobájába, de eljön az enyémbe, egy csésze teára, egy párti sakkra! Ebbe a megoldásba a börtönőrök is belementek, bár nyilvánvalóan vétettek az utasításuk ellen, hiszen "a foglyok éjjel elkülönítve őrzendők".

Végre rá tudtam venni Hellnert, hogy a szobámba jöjjön. Kívülről rögtön reánk zárták az ajtót.

A kulccsattogással elkezdődött életem leghosszabb éjszakája. A vendégem, aki máskülönben szófukar ember volt, most izgatott szóáradatban öntötte ki beteg lelkének minden keserűségét. Hogy ővele gyalázatos komiszságokat követtek el, a műegyetemi rektor összefogott ellene a törvényszéki elnökkel, két esztendőre ítélték, pedig ő

volt a kihívott fél, a király elutasította a kegyelmi kérvényét, pedig tudnia kellett volna, hogy Hellner tartalékos hadnagy és hogy elveszti a rangját, ha nem áll ki, most meg az igazságügyminiszter felbujtására ilyen ronda

243

odúba zárták, pedig ő kastélyban született és joga van hozzá, hogy úri módon bánjanak bele.

Fel-alá járt és mikor megbotlott egy székben, úgy felrúgta, hogy az dörögve nekivágódott az ajtónak. Egyszerre megállott előttem, keresztbe álló szemekkel nézett rám és haragosan kérdezte, mit bámulok rajta, talán azt hiszem, hogy bolond? Nem tudta, ki vagyok, hol Miskának, hogy Emilnek nevezett, majd hirtelen rámrivallt, hogy elég volt, takarodjam a szobájából, ő egyedül kíván maradni.

Én az ablakfülkébe húzódtam. Tudtam, hogy irtóztató erejű ember, ha rám veti magát, összetörheti minden csontomat. Úgy éreztem magamat, mintha egy tigrissel zártak volna közös ketrecbe. Óvatosan kinyitottam a zsebkésem pengéjét és a hátam mögött készen tartottam.

Később az ágyamra dobta magát, ekkor csendesebb lett. Végül horkolni kezdett. Az álma azonban nyugtalan volt, hebegett, hánykolódott, kiabált. Egyszerre halkan sírdogálni kezdett. Fájdalmasan gügyögő hangokat hallatott, azt hiszem, visszaálmodta magát kisgyerek korába, mikor még nem volt rettegett párbajhős, hanem édesen bújt meg az édesanyja mellett. Én átvirrasztottam az egész éjszakát, egy széken ültem és nem vettem le róla a szememet.

Jut bácsi ötkor már kinyitotta az ajtómat, máskor csak hétkor szokta. A vendégem fölébredt és jókedvűen ásított.
— Köszönöm a szíves vendéglátást! — mondta, talpra ugrott és átment a saját szobájába.

Én pedig megnéztem magamat a tükörben, hogy nem őszültem-e meg az éjjel. De még sok csillagos és felhős

244

éjszakának kellett fölöttem elvonulnia, míg szürke lett a fejem.

*

A mi csütörtököt mondott rablázadásunk arra ösztönözte Pénteky felügyelőt, hogy bizalmas eszmecserét kezdjen velem. A beszélgetésünk meggyőzött, hogy igen ügyetlen voltam, mikor az igazgatót kérvényekkel és emlékiratokkal bombáztam, ahelyett, hogy Péntekyhez fordultam volna.

Hát én mire való vagyok? — kérdezte érzelmesen. Fájt neki, hogy elkerültem őt, pedig szívesen részesített volna mind azokban a kedvezményekben, amelyeket a törvény megenged és amelyeket az igazgató úr, bizonyára Pénteky javaslatára, megtagadott.

Borúsan mondta, hogy egészen más világ volt itt, míg az államfoglyok mind úri párbajozók voltak, de ezekkel a nemzetiségi izgatókkal nem lehet semmit sem kezdeni.

Mikor egy későbbi alkalommal valamit juttattam neki a huszonegyes nyereségemből, annyira megnyertem a rokonszenvét, hogy éjjel ki akart vezetni a városba. Azt mondta, nagyszerűen fogunk mulatni. Én azonban nem fogadtam el ajánlatát, nem voltam kíváncsi az éjjeli Vácra.

Kevés idővel az én kiszabadulásom után egy ilyen éjjeli expedíció nyakát szegte szegény Péntekynek. Volt egy U. Sándor nevű államfoglya, aki szenvedélyes karamboljátékos volt, és aki igen szenvedett a fogságban, mert éjjel is mindig kifordított triplákkal és kvartokkal álmodott.

A felügyelő megtette neki azt a szívességet, hogy éjjel elvezette egy váci kávéházba, ahol U. Sándor valósággal ámulatba ejtette a közönséget a mesterlökéseivel.

A gonosz véletlen azonban úgy akarta, hogy budapesti detektívek egy szökésben levő sikkasztót kerestek Vácon. Mivel gyanúsnak találták U. viselkedését, igazoltatni akarták és mivel U. viselkedése erre még gyanúsabb lett, őrizetbe vették őt is, a civilruhás Péntekyt is.

Reggel nagy izgalom támadt az államfogházban, az egyetlen kapukulcs a felügyelő zsebében lévén, a pék és a tejes ember nem tudott bejutni, viszont az utcai részben elszállásolt börtönőrök nem tudtak kijutni. Szegény öreg Kovács igazgató a nyakába vette a várost, hogy megkeresse a tékozló fiait. Mégis találta őket a városi kóterben. U. Sándor triplái és kvartjai Pénteky állásába kerültek, alkalmasint az igazgatóéba is, mert az öreg urat kevéssel rá nyugdíjazták.

*

Egyelőre azonban még nem tartunk ott.

Három hónapot töltöttem az államfogházban, mikor kegyelmet kaptam. Távirati úton szabadlábra helyeztek. Bár rettenetesen untam már a fogolyéletet, mégis megijedtem, mert hozzávetőleges számítás szerint éppen egy hónap kellett volna még, hogy elkészüljek a regényemmel. Még jobban megijedtek a román politikusok, mert én akkor körülbelül ezerötszáz forintot nyertem el tőlük huszonegyben.

A kegyelem délelőtt érkezett és én nagylelkűen azt mondtam a strómanjaimnak, holnap reggelig itt maradok még, hogy revánsot adjak nekik. Úgy terveztem, hogy ötszáz forintot visszavesztek, de ezret magammal viszek.

Rögtön nekiültünk huszonegyezni. Gavallérosan játszottam, azaz ész nélkül, de az a különös dolog történt, hogy a szerencse valósággal üldözőbe vett és olyan szédületes kártya járt nekem, amilyet csak ópiumálmában

láthat a játékos. Slavici nem játszott, hanem a hátam mögött ült és mikor egy ízben tizenkilencre bevágtam, románul beszélt a barátaihoz, mire valamennyien fölkeltek, kezet fogtak velem és kijelentették, hogy nem játszanak tovább, mert én magam ellen kártyázom

Slavici azt mondta, ha mindenáron könnyíteni akarok a zsebemen, akkor vendégeljem meg a fegyházi rabokat, akik az államfogházat meszelik, majd ő maga főz nekik ebédet, lévén ő szenvedélyes műkedvelő szakács. Csakugyan jó borjúpaprikást és túrós csuszát készített.

Miközben a rabok ebédeltek, egyikük eljött a szobámba és megkért, menjek közéjük, meg akarják köszönni a vendéglátást. Heten voltak, kettő közülük a mi házi fegyencünk: a fűtő és a csizmatisztító. Az asztalfőn nagybajszú, derék szál ember ült. Mikor meglátott, fölkelt és pohárköszöntőt mondott rám, hangsúlyozván, hogy jól ismerte boldogult édesapámat és örül, hogy annak ilyen emberséges fia van.

Megtudtam, hogy a szónok kustélyi oláh ember, valamikor mint fuvaros fordult meg a szüleim házánál. (Kustély igen híres tolvajközség Temesmegye verseci járásában.) A szónok rablógyilkosság miatt ült. Egy szerb legény is volt a rabok közt, ő is kitűnően beszélt magyarul. mert a váci fegyház volt az ország egyetlen sikeres magyarosító intézménye.

A házifegyencek közül, akik reggeltől estig az államfogház szolgálatára álltak, az egyiket Boldizsárnak, a másikat Miskának hívták. Boldizsár volt a fűtő. Szakember volt ezen a téren, gyújtogatás miatt már vagy negyedszer ült börtönt. Fakó képű, roggyant térdű, félig hülye legény volt. Sokat bosszankodtunk miatta, mert a fegyház asztalosműhelyéből egyre hordta a gyaluforgácsot és

mikor már erősen kimelegedett az idő, ő még mindig vörösizzóra fűtötte a vaskályháinkat. Rendesen ott térdepelt egyik kályhalyuk előtt és gyönyörittasan vigyorgott bele a lobogó tűzbe. Az összes börtönőrök és rabok tudták, hogy Boldizsár futóbolond, sokat nevettek is rajta és én soha sem fogom megérteni, hogy miért nem tudta ezt a bíró, aki elítélte és a hatóság, amely végrehajtotta rajta a büntetést.

Miska viszont jó kiállású, piros képű, derűs tekintetű fiú volt. Ügyes, mint egy ezermester, mindig szolgálatkész. Az alföldi legénység legjavából való. Hat esztendőt kapott, ő azt mondta: haláleset miatt, de nem a haszon, hanem a becsület kedvéért ölt. Ha valakire, úgy erre a gyilkosra rá mertem volna bízni a fejemet.

Miközben hónapokig éltem ezerötszáz, a szabadságától megfosztott, ember közelében, egy gondolat kísértgetett, amelyet elmondok, anélkül, hogy ezzel bele akarnám magamat ártani a büntető jogászok dolgába.

Ha valaki öt-hat évi börtönt ül, akkor a büntetés utolsó részét már nem az az ember szenvedi el, akit a bíró elítélt. Öt-hat esztendő, amit fogságban tölt valaki, elképzelhetetlenül

hosszú idő, hosszabb, mint öt-hat szabadon
élő embernek egymáshoz toldott élete.

Öt-hat esztendő alatt testileg és lelkileg átalakul a
rab, nem mondom, hogy megjavul, de más emberré lesz,
a véredényeiben más vér lüktet, a sejtjei újakkal cserélődnek
fel, a gondolatai, az érzései, az emlékei mások lesznek
és könnyen megeshetik, hogy a gyilkosságért olyan
ember bűnhődik, aki teljes ellentétje a gyilkosság elkövetőjének.

*

A fegyencbankettet követő reggelen visszautaztam

Budapestre. Aránylag kevés időt töltöttem fogságban, de
azért mégis annyira elszoktam már a világ zajától, hogy
némi szorongással és bizonyos lelki szédüléssel mentem
vissza az életbe. Arra gondoltam, nem volna-e jobb, ha
továbbra is biztos elvonultságban és felelősség nélkül
tölthetnék?

Az életiszonynak ez a lehellete azonban elpárolgott,
mihelyt kétszer végigsétáltam a budapesti Váci-utcán.

A Krisztinavárosi Lersch-villában kibéreltem a toronylakást.
Két szobám volt és, amire igen büszke voltam,
külön lépcsőfeljáratom. Bezárkóztam a fellegváramba
és három heti szakadatlan munkával befejeztem a Fenn
és Lenn-t, mert ezt a címet adtam a regényemnek.

Miközben dolgoztam, naponként tizennégy órát is ültem
az íróasztal mellett. Én sohasem dolgoztam. rendszeresen
és ma is zavarba jövök, ha azt kérdezik tőlem, hogy
a nap mely szakában szoktam írni. Amikor hozzájutok és
és amikor szükség van rá.

Tudom, hogy a legtöbb idősebb író pontosan megállapított
órarend szerint él és dolgozik, irigylem is, másrészről
azonban nem értem őket. Ha én elhatározom, hogy
mindennap három órát ülök az íróasztal vagy az írógép
előtt, azután lesz, ami lesz, de én a harmadik óra letelte
után abbahagyom a munkát, akkor én ezt a programot
csak addig tudom megvalósítani, amíg a kritikus pillanat
össze nem esik a munkám olyan részével, amely valami
okból különösen érdekel. Ha érdekel, akkor nem hagyom
abba, még ha az ablakom alatt angyalok szólongatnának
is arany trombitákkal. Nekem nincsenek Írói szokásaim,
igaz azonban, hogy más szokásaim se igen vannak. Valami
szívós ellenzék él bennem minden ellen, ami megszokássá
akar bennem válni.

Midőn a regényemet írtam, bővében voltam az anyagnak,
inkább rostálnom, a képek és alakok rohama ellen
védekeznem kellett, mert ezúttal jutottam először szóhoz
és minden, amit diákkorom óta az életből láttam, hallottam
és megálmodtam, most forrni kezdett és eget kért.

A kéziratot gondosan letisztáztam, zöld vászonba köttettem
és egy verseci fiúval, aki néha meglátogatott a tornyomban,
jeligés levél kíséretében elküldtem Andrássy-út

10. alá, Singer és Wolfnerhoz.

Az én dolgom ezzel véget ért, a felelősség most már áthárult a sorsra és én, mint hasonló helyzetben rendesen, meglehetős egykedvűséggel vártam, mit hoz a holnap.

VII

A jogi pályán az első szigorlat után eljutottam az ügyvédjelöltségig. Valahányszor irodalmi csalódás ért, a Dunába dobtam a nagy terveimet, mint a vak kutyakölyköket és szerényen bekéredzkedtem valamelyik ügyvédi irodába. Ha pedig a főnökömmel volt baj, akkor megint fölfedeztem magamban a költőt. Mint ügyvédjelöltnek három főnököm volt.

Az első V. volt, előkelő nevű és nagy gyakorlatú fiatal ügyvéd. A társadalmi pozícióját nem kis részben a szép, fiatal feleségének köszönhette, aki a fővárosi patrícius családok egyikének leánya volt. A főnök úr úgynevezett jó jogász volt: száraz, szívós, vasszorgalmú, a jogi kérdések részleteibe fáradhatatlanul belemélyedő és azok utolsó hajszál-kiágazásáig meg nem álló perkavaró.

Az irodavezető kötelességei közé tartozott a nagyságos asszony bérházainak ellenőrzése is. Ezzel a munkával nem igen lehetett babérokat szerezni, mert a házakban nagyobbrészt szegény és nehezen fizető kis személyek laktak.

Egy nap eljött az irodába egy fiatal asszony, aki szintén lakónk volt. Nemrégiben meghalt az ura. Az asszony tartozásban volt és én már kikértem ellene a végrehajtást. A kisfiával jött.

— Doktor úr — mondta, (bár doktor csak negyven esztendővel később lettem, az egyetem honoris causa

oklevele alapján) — nem tudom megfizetni a házbértartozásomat, elhoztam a lakás kulcsát, minden holmimat otthagytam, egy szál ruhában és ezzel a gyerekkel hazamegyek a szüleimhez.

Jelentést tettem a főnöknek és ő azt mondta:

— Szerencse, hogy már kisürgettük a végrehajtást, azonnal lépjen érintkezésbe a végrehajtóval, siessen a fél szüleihez, mert biztos, hogy értékes ingóságokat hurcolt haza, nagyon siessen, mert itt minden késedelem veszedelemmel járhat!

A "fél" édesapja gutaütött magántisztviselő volt, évek óta tehetetlenül ült székében, a felesége hímzéssel és finom varrással tartotta el. Értékes ingóságok nem voltak az egyszobás konyhás lakásban, sőt még értéktelenek sem. Minden, amit láttam, olyan szegénységről beszélt, amilyenről addig fogalmam nem volt. Miután bocsánatot kértem a zaklatásért, megszégyenülve elvonultam a végrehajtómmal.

A főnök azt kérdezte tőlem, miféle bútorokat láttam
az öregeknél. Ágy, asztal, két-három szék, szekrény nincs
is a lakásban.
— Miért nem foglalta 1e?
— Azok nem a fiatal asszonyé.
— Honnan tudja? Ezt csak igényper állapíthatná
meg! De ha ön ilyen lanyha, akkor nem ügyvédnek való.
— Ha ilyenek az ügyvéd kötelességei, akkor magam
is azt hiszem, nem vagyok ügyvédnek való.

Vissza az irodalomhoz!

*

Második főnököm a verseci Szavljevics doktor volt,
akinek nagyszerű vendégszeretetéről már szó esett. Gyókó
bácsinak az volt a híre, hogy nagy kriminalista, a falusi

253

oláhok tata lotrilor-nak nevezték, ami annyit jelent, hogy
a latrok apja.

A klienseinek nagy része Kustély községből került.
Az híres zsiványfalu Versec szomszédságában, talán Délolaszországban
lehettek ilyenek a maffia hőskorában. A
kustélyiak egyebek közt arról is nevezetesek voltak,
hogy egy pohár pálinkáért mindenre megesküdtek és a
délvidéki bíróságok később nem is fogadták el a kustélyi
tanúkat.

Ez a község látta el a Bánságot a legkönnyebb kezű
zsebtolvajokkal, a legmerészebb vadorzókkal és a legembertelenebb
rablógyilkosokkal. Egymást is állandóan
nyomorgatták, de a hatóságokkal szemben egységes frontot
alkottak és áruló nem találkozott köztük.

A vármegye falusi bírónak egy keménykezű úriembert
ültetett a nyakukba, azt vasárnap délben puskával
keresztüllőtték a templom előtt és máig sem tudni,
kik voltak a merénylők. Pedig asszonyok és gyermekek
is nézték a gaztettet.

Végül egy katonai zászlóaljat kvártélyoztak a faluba,
a gazdák ezentúl írott engedély nélkül nem mehettek ki a
határba, a faluban állandóan járőrök cirkáltak, éjjel pedig
az egész férfilakosságot a községház pincéjébe zárták.
Úgy látszik, ezek a rendszabályok megjavították a kustélyi
erkölcsöket, mert azóta a falu annyira vitte, hogy
már egy miniszterrel is megajándékozta Nagy-Romániát.

Szavljevics régóta nem vezette már az irodáját, hanem
minden dolgát Farkas Menyhértre bízta. Farkas
mint ügyvédi írnok szerepelt, tulajdonképpen azonban
bérben bírta az irodát, amelynek az volt a híre, hogy valóságos
aranybánya. Annyi bizonyos, hogy Farkas bővében
volt a pénznek és bőségesen pénzelte Szavljevicset is.

254

Bizonyára lesznek olvasóim közt, akik emlékeznek
Farkas Menyhért nevére, amely később kriminális világhírre
tett szert. Arad megyéből szakadt le hozzánk,

tekintélyes és megnyerő külsejű férfi volt, írnok létére előkelő pozíciót tudott magának teremteni, emberbaráti, de különösen hazafias célokra sokat költött.

Mindenki azzal gyanúsította Farkast, hogy túl keveset juttat Szavljevicsnek az aranybánya jövedelméből, ebből aztán nézeteltérések lettek és Farkas egy nap kivált az irodából. Gyókó bácsi megint maga vette kezébe az ügyek intézését és engem szerződtetett irodavezetőjének. Hogy rám találjon, csak át kellett mennie a saját ebédlőjébe.

Rövidesen azt a kínos tapasztalást szereztük, hogy az ügyvédi aranybánya egyáltalában nem jövedelmez. Az oláhok ugyan továbbra is csapatosan jártak hozzánk, a kustélyi praxisban azonban nem volt köszönet, sok munkával és még több méreggel járt, a vádlottak pedig — a mi klienseink többnyire vádlottak voltak — elvből nem fizettek.

A dolog még rejtélyesebb lett, mikor előkerestük a régi ügyiratokat és azt a tapasztalást szereztük, hogy Farkas Menyhért az elmúlt pár esztendőben alig hajtott be valamit ügyvédi díjak címén.

*

Az idő meghozta a rejtély megoldását. Farkast később letartóztatták a lottójövedék kárára elkövetett óriás csalásai miatt. Százezreket, talán milliókat szerzett, mert ezt a különös esetet soha sem tudták minden vonatkozásban tisztázni. Az ügyvédi irodára azért volt szüksége, hogy a vagyona eredetét illetőleg tévútra vezesse a közvéleményt.

A lottóper, amelynek főtárgyalása Temesváron volt, a maga idejében izgalomban tartotta Európát. Farkasnak Eötvös Károly volt a védője. Eötvös bevált módszeréhez híven, a tárgyalás során azon volt, hogy a terhelő tanukat körmönfont kérdéseivel annyira zavarba hozza, hogy végül mint féleszű fecsegőket állíthassa a bíróság elé. Egy bárót, a lottójövedék magasabbrangú tisztviselőjét, úgy megforgatott, hogy az tehetetlen mérgében sírva fakadt a tárgyalóteremben.

Farkast többévi börtönre ítélték. Nekem ma is az a meggyőződésem, hogy a csalás nem úgy történt, mint ahogyan a bíróság megállapította. Farkas azonban elfogadta a királyi ügyész által konstruált tényállást, nehogy nyilvánosságra kerüljön az egész igazság, mert ez esetben hurokra kerültek volna olyan bűntársai, akiket mindenáron kímélni akart.

A pénzből, amit Farkas a csalásaival szerzett, alig került meg valami. Miután elszenvedte a börtönbüntetését, a leányaival Ausztráliába ment. Előbb egy napot Versecen töltött, hogy elrendezze az ügyeit. Én alkonyatkor a Várhegy lejtőjén találkoztam vele, ahol magányosan sétált a szőlők közt.

*

A harmadik főnököm Kenedi Géza volt. Nagy szerencsének

tekintettem, mikor hazaszabadulván Vácról, beléphettem az ő irodájába. Kenedi akkoriban felelős szerkesztője volt a Pesti Hírlapnak, egy-két irodalmi próbálkozásom megnyerte a tetszését és én boldog voltam, hogy az új főnököm révén közelebb férkőzhettem az irodalomhoz.

A leghumánusabb ügyvéd és a legnobilisabb főnök

256

volt. Ha a barátai fölkeresték az irodájában, rendszerint behívott engem is a szobájába, hogy részt vehessek a társalgásukban.

A főnököm többször mondta, nem is nekem, inkább másoknak, hogy engem tehetséges jogásznak tart. Azt hiszem, ebben az egyben tévedett. Az ember nem lehet kiváló egy szakmában, amelyet nem szeret. Tévedésének alkalmasint az én t—i egyezségem volt az oka.

Kenedinek kliensei voltak T—n, egy felvidéki faluban, akik valami vagyoni osztozáson reménytelenül összevesztek, Télvíz idején megjelentem abban a sivár fészekben és azzal kezdtem, hogy sorra látogattam az összes kurtanemeseket, felpereseket úgy, mint alpereseket. Egyelőre nem beszéltünk a perről, csak budapesti újságokról, politikai és színházi botrányokról. Arra kértem az urakat, jöjjenek el este a nagyvendéglőbe, ahol szállásom volt, mivel nem tudnék mit kezdeni a hosszú téli estémmel. El is jöttek, felperesek és alperesek, ők is únták a falujukat és fegyverszünetet kötöttek egymással, hogy meghallgassák a legújabb pesti nótákat. Mikor hazamentek, valamennyivel már tegeződtem.

Másnap vacsorára hívott a legtekintélyesebb felperes család, én azonban csak akkor mentem el, mikor meghívták az én alperes barátaimat is. Mit mondjak még? Négy napig voltam T—-n, négy napig táncoltam, ittam, udvaroltam szép és kevésbé szép nőknek, húzattam a kedves barátaim nótáját. Mikor végül egészen mellékesen az egyezség került szóba, az tulajdonképpen már készen is volt a lelkekben.

Alkalmasint valamennyien unták már a hosszú háborút, amelyet már csak a nemzeti csökönyösség kedvéért vívtak és örültek, mikor önérzetük sérelme nélkül kezet

257

foghattak egymással és ezzel még örömet is szerezhettek egy kedves budapesti barátjuknak.

Minden rendbe jött. Ez siker volt. De nem a jogász, hanem a piknikrendező sikere.

*

Újabban restelltem pénzt kérni Versecről, végre már abban a korban voltam, mikor épkézlábú ember, aki nem született hitbizományosnak, maga szerzi meg azt, amire szüksége van. Otthon pedig úgy gondolkoztak, hogy az írói tehetségemnek, amelyről már annyi szó esett, azzal adhatnám tanúbizonyságát, ha meg tudnék utána élni. Mivel a takarékossághoz nem igen értettem, állandóan

kínos pénzbajok gyötörtek.

. Része volt benne bizonyos siralomházi duhajságnak is, hogy éppen akkoriban lettem a budapesti éjjeli élet egyik legcsökönyösebb törzsvendége. Vidéki fiatal urak társasága verődött össze körülöttem. Két-három katonatiszt ig volt köztük, azokat még fénykorukból ismertem, őket az adósságaik miatt hosszabb időre szabadságolta az ezredük. Azért jöttek a fővárosba, hogy pénzt kerítsenek, bár egyikük sem tudta, hol kell azt keresni. Leginkább gazdag házasságot szerettek volna kötni, a jó pártit azonban a képzelhető legvalószínűtlenebb helyen, az orfeumokban és éjjeli kávéházakban nyomozták.

Valamennyien igen költséges életmódot folytattunk, sőt úgy is mondhatnám: ész nélkül dobáltuk a pénzt. A pénzt, ami nem volt meg. Most már azért sem kértem segítséget hazulról, mert az a polgári összeg, amit onnan küldhettek volna, úgy sem segített volna rajtam. Hasonló okból nem is dolgoztam ügyvédi irodában.

Adósságból éltem. Megvolt az a veszedelmes képességem, hogy hozzá tudtam férkőzni a pénzkölcsönzők

bizalmához. Mint névtelen és foglalkozásnélküli ifjonc rövidesen tízezer forint adósságot hoztam össze, ami rekordnak is tekintélyes. Ez persze még olyan pénzkonjunktúra idején történt, aminőről ma csak az igricek regélnek.

Én egyébként akkoriban azt a megfigyelést tettem, hogy éppen az úgynevezett gavallér-üzletekkel foglalkozó uzsorások közt voltak naiv lelkek, akikkel el tudott bánni az, aki kiismerte a természetrajzukat. Az ő mesterségük az volt, hogy finanszírozzák a jövőt, azaz, hogy jelzálogkölcsönt nyújtsanak légvárakra, onnan pedig csak egy lépés van odáig, hogy előleget adjanak a szivárványra.

*

Van az erkölcsi lazulásnak egy foka, mikor az ember szinte káröröммel nézi a saját süllyedését. Én alapjában véve mindig rosszhiszemű korhely voltam, az éjjeli életet untam, a cimborákat pedig, akikkel sülve-főve együtt voltam, megvetettem. Biztos, hogy ők is így voltak velem. Barátságok harcosok közt szövődnek, nem lumpok közt.

De ennek a zavaros időszaknak mégis volt egy nyeresége, amelyet nem szívesen nélkülözném az életemből. Egy leány. Mikor szerény emléket állítottam neki a Lápvirág című elbeszélésemben, kölcsön vettem Shylock leányának nevét és Jesszinek neveztem. Szinte restellem, hogy kicsinyes műgonddal novellát faragtam egy darab bájos és melegen pihegő életből, — dehát író vagyok!

Artista-családból való spanyol-zsidó leány volt, a legnemesebb és legmegindítóbb szépségek egyike. Mikor megismerkedtem vele, éppen egy mammutvagyonú nagyúr, korának hírhedt vivőrje, alkudozott rá a családjánál. Meg akarta vásárolni, mint egy telivér lovat.

Én néhányszor éjjeli mulatóhelyeken találkoztam vele. ahová a nővére, egy akkor népszerű "spanyol" táncosnő társaságában járt. Mivel vakítóan szépnek találtam és hallottam a százezerholdas gavallérjáról, már hiúságból sem nagyon törtem magamat utána.

Egyszer váratlanul azt kérdezte tőlem, hogy el tudom-e vinni most mindjárt a Margitszigetre? Ő soha sem volt még ott. Éjfél volt és én tudtam, hogy az utolsó hajó tízkor megy a szigetre. (Hídról még akkor szó sem volt.) Kocsin elmentünk az óbudai "stégeshez", azt felzörgettem és ő csónakon átevezett velünk az alvó szigetre. Hajnalhasadásig ott bolyongtunk a holdvilágos ligetben.

Jesszi azt mondta nekem, hogy én vagyok ismerősei közül az egyetlen, aki nem mondott neki komiszságokat. Ez a különös leány alapjában véve polgári természet volt és állandó nosztalgiát érzett valami tisztább és magasabbrendű élet után. Őszinte, kissé szentimentális lélek volt, de minden szavát és mozdulatát valami kimondhatatlan nőies báj jellemezte.

Később eljárt a budai tornyomba is, főleg délután, mikor a grófja bejelentette nála a látogatását, de eljött olyankor is, mikor tudta, hogy nem vagyok otthon, hogy rendet csináljon a legénytanyámon. Érzelmi dolgokról nem esett szó köztünk, meg voltam róla győződve, hogy hozzám Budára éppen az elől menekül, amit Pesten szerelemnek szoktak nevezni.

Egy nap azonban rámtört a nővére, a fandangókirálynő. Szemrehányásokkal árasztott el, hogy tönkreteszem Jesszi karrierjét. A százezerholdas gavallérja már sértődötten elmaradt. És hogy én mivel tudom kárpótolni a húgát?

Elcsodálkozott, mikor felvilágosítottam, hogy nekem

semmiféle szándékaim nincsenek a leánnyal, csak gyönyörködtet a csodás szépsége. Azt mondta: Ha ez igaz, akkor maga egy szent, vagy egy marha.

Mivel biztosan tudtam, hogy szent nem vagyok, vállalnom kellett a másik minőséget. És elhatároztam, hogy ehhez rogyásig ragaszkodni fogok, mert az én kifejlett polgári ösztöneim, amelyektől soha teljesen szabadulni nem tudtam, de nem is akartam, irtóztak a mélységtől, amely felé a leány tündöklő szépsége és az én saját zavaros helyzetem sodort.

Jesszi egy pár nap múlva azzal állított be hozzám, hogy a gróf Angliába ment, a nővére pedig Moszkvába szerződött és magával akarja őt vinni. Tanácsot kért tőlem, menjen-e?
— És mit fog csinálni, ha Pesten marad?
— Ezt magától szeretném tudni.
— Jesszi, én most egy kiskutya sorsát sem merném magamhoz kötni, nem hogy a magáét!

Úgy éreztem magamat, mint az éhenhaló a sivatagban, aki megtalálja Sába királynő kincsét. Mit kezdjen vele?

Az elutazása napját Budán töltötte. Este eljött érte a nővére.
— Menjek? — kérdezte tőlem Jesszi.

Úgy éreztem, hogy komiszság tőlem, mikor azt mondtam neki: Menjen!

Az utolsó szó, amit tőle hallottam, ez volt:
— Soha, soha sem fog többet látni!

Egész életemben mindig irtóztam attól, hogy felelősséget vállaljak egy idegen emberi életért, de ebben a gyönyörű és becsületes gyermekben nem is volt meg a démoni tehetség, hogy kiforgasson a természetemből.

Végre lejárt az Egyetemes Regénytár pályázata. Az Egyetértésben elolvastam Benedek Elek jelentését. A díjat nem kaptam meg, nem adták ki egyik pályaműnek sem, de lanyhán megdicsérték a Fenn és Lenn-t, amelynek, a jelentés szerint, a díj azért nem volt kiadható, mert a terjedelme nem felelt meg a pályázati feltételeknek. (Valamivel hosszabb volt.)

Úgy éreztem, ez az első csattanó arculütés, amit az élettől kaptam. Egészen belekábultam. Most már minden oldalról be vagyok kerítve, nincs hová mennem.

Akkoriban gyakran forgattam a fejemben az öngyilkosság gondolatát, de mindig tudtam, hogy ez nálam csak akadémikus elmélkedés, játék egy kívánatos, de megvalósíthatatlan gondolattal, mert teljesen hiányzik belőlem az önmegsemmisítés hajlama. Ez a hajlam az én nézetem szerint vagy veleszületik az emberrel, vagy sohasem jelentkezik.

Megvolt azonban bennem az önmegsemmisítés egy allegorikus módjának a lehetősége: a hajlam, hogy megszökjek önmagam elől. Szakítani a múlttal, lerázni a család, a nevelés és megszokás minden láncát, átúszni a nagy folyón, mint az üldözött rézbőrű harcos, vissza se nézni többet a túlsó partról, hanem neki vágni az ismeretlen rengetegnek és kiharcolni a holnapot. Ez a gondolat gyakran ingerelt és vonzott, olyankor is, mikor nem voltam bajban. A fantáziámban mindig úgy fogtam hozzá a megvalósításához, hogy elajándékoztam minden pénzemet, és értékemet, aztán üres zsebbel indultam neki az új életnek.

*

Ugyanazt a verseci fiút, aki annak idején elvitte a kéziratomat, megkértem, hozza vissza megint a felbontatlan jeligés levéllel együtt. Nagy súlyt vetettem arra, hogy

a levél felbontatlan legyen, pedig ha felbontják és elolvassák a nevemet, akkor se tudnak rólam semmit.

Vissza is hozta, azt mondta, sokáig nem akarták ideadni, a cégfőnök pedig, Wolfner József, azt üzeni az ismeretlen

szerzőnek, hogy keresse fel sürgősen. Természetesen nem kerestem fel.

Harmadnapra egy körszakállas úr mászott fel a tornyomba. Wolfner József volt. A hegy eljött Mohamedhez. A kis földim okosabb volt mint én, megmondta neki a lakásom címét.

— Azért jöttem, hogy egy ajánlatot tegyek önnek. Ki akarjuk adni a Fenn és Lenn-t.
— Ezer arany frank! — mondtam.

Annyi volt a pályadíj, amit nem adtak ki.

A kiadó húzódozott, azt hitte, ezzel tartozik a mesterségének. Én azonban biztosra vettem, hogy meg fogja adni, különben nem mászott volna fel a tornyomba. Végül kezet fogtunk, Singer és Wolfner kiadta a regényemet, és kiadta minden könyvemet, amit azóta írtam.

Wolfnerék irodájában megismerkedtem Benedek Elekkel és ő azt ajánlotta, hogy írjak magyar nevet a könyvemre. Legtermészetesebb volna a Herczeg név.

Meg kell jegyeznem, én soha sem kértem miniszteri engedélyt, hogy e-re változtassam nevemben az 0-betűt. Mikor később verseci képviselő lettem, a mandátumot még Herczog névre állították ki, aháznagyi hivatal azonban a megkérdezésem nélkül Herczeget csinált belőlem. Így, miután Herczeg lettem az irodalomban, az lettem az életben is. Mondanom sem kell, hogy szeretem és a magaménak vallom ezt a nevet, amely a jó vagy rossz hangzását nekem köszönheti.

Nacionalista német lapok néha renegátnak neveztek.

263

Hidegen hagyott. Az én családom kétszáz esztendővel ezelőtt jött ki Németországból, egy német fejedelem elől menekült, olyan időben, mikor az őshazában a nemzeti érzés még ismeretlen fogalom volt. Ezt az érzést itt ismerték meg, Magyarországon, alattvalókból itt lettek polgárokká. Nekem különben az a meggyőződésem, hogy a kapás ember lehet sváb vagy tót, kultúrember azonban Magyarországon csak magyar lehet. Ha ezért renegát vagyok: annyi baj legyen, Zrinyi Miklós és Petőfi Sándor társaságában vagyok az.

Két piros vászonkötésben megjelent a Fenn és Lenn; a két kötet ára egy forint volt. Első regényemet az édesanyámnak dedikáltam, ezzel az ajánlással meg akartam köszönni azt az előkelő hallgatást, amellyel sok megszólni való dolgom mellett elhaladt.

A Fenn és Lenn-ben benne van az én külön kis világom, aminőnek a verseci Várhegy tetejéről láttam. Vagy inkább: látni szerettem volna. Az én ifjúságom, amelyet azonban ünneplő ruhába öltöztettem. Valami olyanfélét csináltam a múltam emlékeivel, mint a délibáb a legelő gulyával: fölemeltem, a feje tetejére állítottam, gyöngykagyló-fénnyel bevontam. A hősök az én személyes barátaim és ellenségeim, délvidéki kis kúriák, polgárházak és tiszti szállások lakói, amelyek azonban mind áttekinthetők

a Várhegy tetejéről. A hősnők pedig asszonyok és
leányok, akiknek mosolya egyszer édes és ártatlan pezsgésbe
hozta a fiatal véremet.

*

Regényemről az első mértékadó bírálatot a régi Korona-kávéházban
hallottam.

Aznap különben némi izgalom volt a kávéházban.
Megjelent ugyanis Hellner Kálmán, egy nagy tollseprővel

264

a kalapján. Olyan tollseprővel, amilyennel bútort szokás
tisztogatni. Némán megállott a kávéház közepén és
villogó szemekkel, ugrásra készen várta, van-e valaki,
aki nevetni merészel a tollseprőn. De senki sem nevetett.
Még az este beszállították a Lipótmezőre.

Én tehát egyedül olvasgattam a Korona ablakfülkéjében,
mikor a saját nevem ütötte meg a fülemet. Az
ovális nagy asztalnál két úr ült, az egyik kövér, a másik
sovány volt. A sovány ejtette ki a nevemet.

— Olvastad annak a Herczeg Ferencnek a regényét?
— Ki az a Herczeg Ferenc? — kérdezte mogorván a
kövér úr.
— Új ember. Egy Fenn és Alant (így!) című regénye
jelent megy Wolfneréknál.
— És milyen?
— Na...
— Ha csak ‚na", akkor minek olvassam?
— Mert igazi elbeszélő. Mikor ezt írta, talán Spielhagen
járt az eszében, de majd meg fogja találni önmagát.
Üzentem Wolfnernak, hogy beszélni szeretnék azzal az
emberrel. Tud írni.

A főpincértől megtudtam, ki volt a két úriember. A
kövér Csiky Gergely, a sovány Beöthy Zsolt. Beöthy
Zsolt azt mondta, hogy tudok írni! Beöthy Zsolt meg akar
velem ismerkedni! Ennyi éppen elég volt, hogy a lidércnyomás,
amely évek óta a mellemre nehezedett, végleg
engedjen. Most már tudtam, hogy író leszek, nem takarékpénztári
ügyész, ezen semmiféle emberi hatalom nem
tud többé változtatni.

És ebben a percben végleg megszűnt a verseci Várhegy
évtizedes vonzóereje. A rézbőrű átúszott a nagy
Amazon-folyamon és új hazát talált magának.

(VÉGE.)

HERCZEG FERENC

MŰVEINEK
JUBILÁRIS GYŰJTEMÉNYES DÍSZKIADÁSA

1.
Pogányok
Az aranyhegedű
A honszerző
Szerelmesek

Az élet kapuja
A fogyó hold
Szelek szárnyán
Andor és András
A hét sváb
Simon Zsuzsa
Idegenek között
A Gyurkovics-lányok
(regény és színdarab)
A Gyurkovics-fiúk
Gyurka és Sándor
Álomország
Lélekrablás
A királyné futárja
Szabolcs házassága
Egy leány története
Magdaléna két élete
A fehér páva
Fenn és lenn
Az első fecske
Napnyugati mesék
Mutamur
Árianna
Napváros
Tűz a pusztában
Árva László király
Éva boszorkány
Dériné ifiasszony
Kéz kezet mos
Az első vihar
Bizánc
Ocskay brigadéros
A híd
A fekete lovas
A dolovai nábob leánya
A három testőr
Honthy háza
Aranyborjú
Balatoni rege
Az ezredes. – Tilla
Sirokko. – Kék róka
A kivándorló
A költő és a halál és
kilenc egyfelvonásos
Északi fény
A politikus
Második szerelem
A milói Vénusz karja
A cserebőrűek
A Lánszky-motor
Mesék
Emberek, urak és
nagyurak
Mink és ők
Huszonhat elbeszélés
Tanulmányok I.
Tanulmányok II.
Szendrey Júlia.
Majom-színház.
Ünnepi játék

PÁPAI ERNŐ MŰINTÉZETE BUDAPEST